

Kontexty

O vidění

Rozjímání nad uměním
starých mistrů

Marius Winzeler, Ivan Hartmann

O odpovědnosti architekta

Winfried Nerdinger

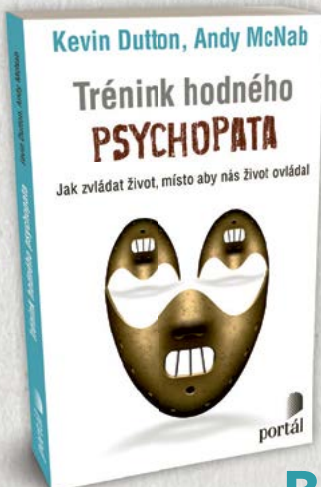
**Může jít Ukrajina
finskou cestou?**

Tomáš Kotačka

**Rozhovor se Sergejem
Medveděvem**

Ivana Ryčlová

NOVINKY Z PORTÁLU

KEVIN DUTTON, ANDY MCNAB

Trénink hodného psychopata

Jak zvládat život, místo aby nás život ovládal

PŘEKLAD MIROSLAVA KOPICOVÁ

Chcete si vyzkoušet, jak využít svého vnitřního psychopata, abyste lépe řídili vlastní život a získali z něj co nejvíc? Psycholog Dutton a elitní voják McNab se ve své příručce pojednávají o tom, jak se stát hodným psychopatem, zaobírají se rozmanitými oblastmi života (práce, odpočinek, zdraví, vztahy, čas, životní úkoly) a nabízejí konkrétní, praktické a přehledné kroky na cestě k spokojenějšímu životu.

Brož., 224 s., 365 Kč

SHARON MARTIN

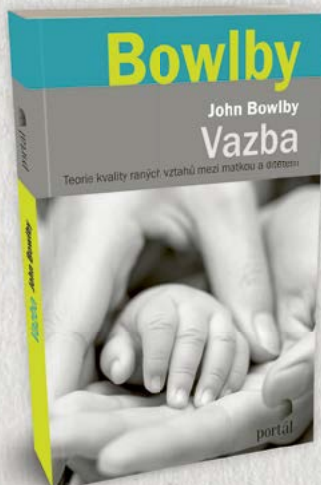
Být perfektní nemusí být perfektní

Zvládejte svůj perfekcionismus

PŘEKLAD PETRA DIESTLEROVÁ

Je vaše touha po perfektním výsledku mnohdy silnější než vy? Raději do úmoru všechno vylepšujete a zdokonalujete? Kniha nabízí řadu strategií, které nám mohou pomoci vystoupit z nekonečného běhu za dokonalostí. Najdeme v ní řadu příkladů ze života, podnětů k zamyšlení, škál zjišťujících, jak jsme na tom s perfekcionismem právě my, a hlavně inspirace a podpory pro změnu svého života. Autorka zařadila také cvičení založená na konceptu mindfulness. Knihu ocení lidé potýkající se s perfekcionismem a terapeuti.

Brož., 240 s., 385 Kč

JOHN BOWLBY

Vazba

Teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem

PŘEKLAD IVO MÜLLER

Dnes již klasická kniha pojednává o procesu citového přilnutí a dokazuje, že tendence dítěte ke vztahové vazbě je instinktivní odpovědí na potřebu ochrany. Dítě vyhledává tělesnou blízkost matky nebo jiné blízké pečující osoby a projevuje svoji potřebu emočně – pláčem, křikem, úsměvem. Jako odpověď se mu dostává hlazení, kolébání, krmení, mluvení apod., čímž mu matka poskytuje péči a bezpečí a odstraňuje jeho úzkost z ohrožení. Tak vzniká tzv. bezpečná vazba. Bowlby zastává názor, že dítě, které tuto vazbu nemá, bude projevovat známky deprivace.

Brož., 392 s., 699 Kč

obchod.portal.cz

portál

Obsah 3/2023

František Mikš:

Editorial – O vitalitě v architektuře 2

ARCHITEKTURA

Winfried Nerdinger: **O odpovědnosti architekta.
Značková architektura, nebo vzdělávání člověka**

k vnímavosti a kráse? 5

Petr Pelčák: **Architektura je racionální**

disciplína 17

TEXTY

Jiří Hanuš: **Politické náboženství v Rusku.**

Výzvy pravoslavnému křesťanství

i kulturním dějinám 22

Tomáš Šmíd: **Arménie – osudová závislost 27**

Markéta Hejkalová: **Finsko a Rusák na másle 40**

ESEJISTICKÁ SOUTĚŽ

Jan Hroudny: **Ukrajina, Rusko a dezinformace.**

Tři vítězné práce esejistické soutěže

Pravého břehu 45

Tomáš Kotačka: **Může jít Ukrajina**

finskou cestou? 46

Ondřej Pospíšil: **Ruská agrese na Ukrajině:**

konec liberálního snu 53

Albert Fuchs: **Vliv dezinformátorů na českou
společnost. Selhávají mainstreamová média,**

komunitní sítě, nebo jednotliví politici? 59

ROZHOVOR

Ivana Ryčlová: **Čechy si uchovaly normálnost.**

Rozhovor se Sergejem Medveděvem 65

LITERATURA & KULTURA

Ivana Ryčlová: **Komentář k textu**

„Souostroví Gulag po padesáti letech“ 75

Milan Uhde: **Obrana avantgardy 77**

Josef Mlejnek: **Co není vidět zvenčí. Rozhovor**

s básnířkou Terezou Šustkovou 82

Marius Winzeler, Ivan Hartmann: **O vidění.**

Rozjímání nad uměním starých mistrů

ve Schwarzenberském paláci na Hradčanech . . . 89

Markéta Stulírová: **George Tabori boursal**

konvence spojené s nejtragičtějšími okamžiky

lidstva. Rozhovor s Petrem Štědrónem 106

Petr Čermáček: **Sesuvy 112**

Editorial

O vitalitě v architektuře

František Mikš

Christopheru Alexandrovi (1936–2022)

Nevím, zda se vám to stává taky. Když někdy zběžně listuji nějakou obrazovou publikací prezentující nejnovější realizace úspěšných architektonických kanceláří, občas narazím na stavbu, která mě mezi již téměř povinnými bílými kostkami čímsi zaujme a vlastně i nějak zahřeje u srdce. Cosi z ní vyzařuje, něco pozitivního, ale obtížně pojmenovatelného, jakési teplo či větší míra života, které ji odlišují od ostatních, i když někdy i kvalitních realizací. Když se pak na tuto stavbu podívám pozorně a přečtu si popis či doprovodný text, téměř vždy zjistím, že jde o citlivou rekonstrukci nějaké starší budovy, méně často pak o budovu novou, ale inspirovanou místem a tradicí, tedy tím, co bychom mohli označit jako vernakulární styl. Opakuje se to téměř se železnou pravidelností.

O Adolfu Loosovi, o němž jsem obsáhle psal v jednom ze starších čísel *Kontextů* (1/2021), je známo, že pohrdal architekty, ačkoli jím sám nepochybně byl. „Nejsem architekt, jsem Adolf Loos,“ tvrdil. „Pro mne je tradice vším – dílo svobodné imaginace u mne stojí až na druhém

místě.“ Jak tomuto tvrzení u člověka, jenž je dnes počítán k předním průkopníkům moderní architektury a je spojován především s nesmlouvavým tažením proti ornamentu, dobře porozumět? Loos byl nepochybně složitá osobnost s mnohými rozpory, ale také mimořádně vnímavý člověk a estét. Přestože zavrhoval přehnanou zdobnost Vídeňské secese a ornament, ctil poctivou řemeslnou práci a kvalitní materiály, na čemž si u svých realizací velmi zakládal. Jako jeden z mála modernistů ve své době navíc uvažoval v širších souvislostech a vycítil nebezpečí, které s sebou překotný vývoj v architektuře a opouštění tradice nese. Proto jsou jeho texty, vznikající zhruba před sto lety, dodnes oblíbené a inspirativní.

V kapitole „Returning Home“ vzpomínkové knihy Rogera Scrutona *Gentle Regrets* najdeme podobnou pasáž, v níž známý britský filosof a estetik líčí, jak se svým otcem našli společnou řeč ve sdíleném odporu k moderní architektuře:

Otec podotkl, že většina staveb, a hlavně většina z těch, které se nám opravdu líbí, není dílem architektů. Příjemná

usedlost starých anglických měst, uvažoval, je dílem místních řemeslníků, tedy lidí, již byli krátce pozvednuti na výsluní Ruskinem a Morrisem, ale jejichž pouze lokální patriotismus a ambice nedosahující dál než za humna způsobily, že žili a zemřeli, aniž by je autoři velké historie zaznamenali. Podle Jacka Scrutona architektura nevede k vytvoření zdravé městské krajiny; vnímal ji spíš jako nemoc, z níž je třeba města vyléčit. Správnými protilátkami jsou lidový styl, řemeslná tradice, respekt vůči měřítkům a materiály, které se osvědčily běžným stavitelům při jejich společné snaze usadit se ve vlastním domě.

Scrutonovy a Loosovy výroky, mezi nimiž se klene přibližně sto let, pochopitelně nesmíme brát příliš doslovně. Ani jeden nechtěl plánovanou architekturu zrušit, pouze se každý ve své době snažil upozornit na negativní tendence moderního přístupu ke stavění. Oba rádi nadsazovali a provokovali, aby nám otevřeli oči tam, kde něco důležitého přehlízíme, a donutili nás k zamyšlení. Dnes například nad tím, proč se lidé cítí lépe v budovách, které byly postaveny dříve, tedy před modernistickou revolucí, a mnohdy i bez účasti architektů, než v mnohých současných stavbách. Nebo proč tak rádi pobýváme na místech, která byla zastavěna postupně a spontánně, a proč tomu tak není u dnešní masově plánované výstavby nebo „špičkové“ architektonické produkce tzv. starchitektů, jejichž fotografie se na nás denně valí z médií.

Přednáška mnichovského historika architektury Winfrieda Nerdingera *O odpovědnosti architekta* z roku 2005, kterou objevil a pro *Kontexty*

přeložil Jan Obrtlík (s. 5), dobře doplňuje debatu o moderní architektuře, kterou na našich stránkách již delší čas vedeme. Soustředí se především na to, co dnes od architektury vlastně očekáváme či bychom měli očekávat. Zda má jako v minulosti napomáhat člověku najít jeho místo ve světě, kde by se cítil dobře a doma, probouzet v něm vnímavost a porozumění kráse, nebo má být pouhou „značkovou architekturou“, jež slouží jako efektní a viditelná signatura určitého architekta s cílem zaujmout či přímo šokovat svou extravagancí. Není pochyb o tom, že náš současný systém, architektonické soutěže, poroty i média preferují především tuto „architekturu pozornosti“ a odhlížejí zcela od toho, jak bude ta či ona monstrózní stavba působit na lidi nucené v její blízkosti žít. Finský architekt Alvar Aalto, jehož Nerdinger ve svém textu cituje, definoval odpovědnost architekta jednoduše a jednoznačně: „V architektuře jsou jen dvě kritéria, je buď lidská, nebo nelidská.“ A rozlámané či zkroucené budovy ze skla a leštěného kovu či brutální monstra z pohledového betonu takovými nelidskými stavbami rozhodně jsou. (K podobnému závěru, že tzv. značková architektura pracující s překvapivým tvaroslovím kvalitu vystavěného prostředí ničí, dospívá i brněnský architekt Petr Pelčák v článku *Architektura je racionální disciplína*, s. 17).

Loni zesnulý architekt a matematik Christopher Alexander ve své pozoruhodné knize *Podstata řádu* (Books & Pipes, 2020) nastiňuje způsob, jak můžeme vnímat vitalitu v neživé přírodě, tedy i budovách a městech, prostřednictvím „testu zrcadlení vlastního Já“. Dívám-li se na nějakou architekturu, srovnávám-li kupříkladu nějakou starší a novou budovu, vždy bych si měl klást především otázky, které dnes

architekti zcela opomíjejí: Jakou míru života z té či oné stavby cítím? Ve které bych se cítil více člověkem a dokázal navázat smysluplný vztah se svým okolím? Se kterou nacházím hlubší pocitové souznění a proč? Právě takovéto otázky vedou člověka od povrchního soudu líbí/nelíbí či stádního tleskání všem vykřičeným extravagancím k hlubšímu porozumění tomu, čím by měla architektura skutečně být, tedy hledáním domova a našeho místa ve světě. Díky takovým introspektivním cvičením můžeme objevovat fenomén vitality na úrovni vnitřních prostor, budov i měst a pochopit některé postupy, které byly v minulosti staviteli vědomě či nevědomě používány, avšak v průběhu moderního věku zapadly či byly záměrně potlačeny. A některé z nich postupně „vracet do hry“. Takováto cvičení, rozvíjející emoční gramotnost, by se mohla

stát povinnou součástí architektonického vzdělávání, zejména ve spojení s důkladným školením v tradici a zevrubným studiem přírodních i lidmi vytvořených forem, jejich vzájemných vztahů, a především *vrozených lidských reakcí* na ně. Možná právě tudy může vést cesta k tomu, abychom se v budoucnu dočkali humánnější a přívětivější architektury, jak to ve svých vzdělávacích kurzech naznačil nejvýznamnější Alexandrův pokračovatel, architekt a teoretik architektury Nikos Salingaros (*Sjednocená teorie architektury*, Books & Pipes, 2017). ■

František Mikš (1966), šéfredaktor revue *Kontexty* a nakladatelství Books & Pipes.

Kontexty časopis o kultuře a společnosti

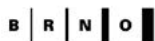

**BOOKS
& PIPES**

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)** ve spolupráci s nakladatelstvím **Books & Pipes**
Adresa redakce: Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, email: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník XV. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXXIV) • Vychází šestkrát ročně • **Redakce** František Mikš (šéfredaktor), Lenka Váchová (výkonná redaktorka), Kateřina Hloušková, Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka) • **Redakční rada** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš • **Grafika** Jiří Mičkal • **Celoroční předplatné** 1 000 Kč • **Sponzorské předplatné** 5 000 Kč, 10 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, email: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 18036988 • **Na obálce** Simon Vouet: výřez z obrazu Sebevražda Lukrécie, kolem 1625, Národní galerie v Praze, O 14162

Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR

Státní fond kultury ČR

www.casopiskontexty.cz

Sledujte nás na sociálních sítích

@KontextyCZ

Winfried Nerdinger

1. Frank Gehry: Guggenheim Museum v Bilbao, 1997.
Foto: Wikimedia Commons

O odpovědnosti architekta

**Značková architektura,
nebo vzdělávání člověka k vnímavosti a kráse?**

Esej mnichovského historika architektury obrací naši pozornost od povrchního pohledu na architektonické formy k motivům jejich vzniku. Odhaluje tržní mechanismy a marketingovou strategii v pozadí fenoménu tzv. starchitektů a připomíná tradiční úlohu stavebního umění – vzdělávání člověka k vnímavosti a porozumění kráse. Ta je dnes však překryta smrští obrazů a instrumentalizována kvantitativními měřítky ekonomického způsobu uvažování. (Jan Obrtlík)

V jedné ze scének bavorského komika Karla Valentina za ním kdosi přichází a ptá se na správnou cestu, na což Valentin odpovídá: „To na to jdete z úplně špatné strany.“ Právě na tento dialog jsem si vzpomněl, když jsem byl postaven před úkol promluvit na téma „Forma a deformace“. S těmi tolik oblíbenými nekonečnými diskusemi o architektuře, zehráním nad úpadkem forem a pohoršením nad formálně chápanou většinovou stavební kulturou na to totiž člověk jde „z úplně špatné strany“, setrvává v oblasti forem a točí se v kruhu nekonečného proudu obrazů, jenž nás zaplavuje. Hovorem o falešných tématech, byť je člověk osobně proti nim, se však již nechal ovládnout. Je tomu stejně jako u oněch populárních a současně bezobsažných talkshow: je zcela lhostejné, zda jednotliví diskutující s tématem souhlasí či nikoliv, v posledku jsou totiž pouze součástí zábavního programu, jehož téma dále zhodnocují. V našem případě se tak mohou výrobci architektonických obrazů radovat, neboť dostávají potvrzení o tom, jak důležité jejich produkty jsou.

Nejde zde o formy, ale o důvody vedoucí k určitým formálním projevům, a nejde ani tak o stavební kulturu v pojetí jedné stejnojmenné iniciativy [Baukultur], v jejíž právě vydané druhé zprávě se lze dočíst: „Kultura je jen málo otázkou peněz, nýbrž především otázkou priorit.“ To pak tedy znamená, že když člověk správně stanoví priority, peníze na kulturu se vždycky někde najdou. Z tohoto nesmyslu se jistě radují komunální radní stejně jako příslušné spolkové ministerstvo, jež tuto zprávu s velkou slávou vydalo. A když pak ještě její autor vysvětlí, že o nevkusu lze klidně vést spory, protože ke svobodné společnosti patří i neshody, lze tím obhájit opravdu jakoukoliv investorskou architekturu.

V našem mediálně zasíťovaném světě se všichni stále více stáváme pouhými diváky. A diváci se chtějí bavit. S nástupem vlády obrazů, které jsou podle tržních zásad vyráběny ke spotřebním a zábavním účelům, už nelze v našem systému spotřebu a zábavu oddělit jednu od druhé a také z architektů se stále častěji stávají výrobci obrazů. Stalo se už otřepaným moudrem, že to nejdůležitější na dílech velkých hvězd architektonické scény – tedy těch figurujících na jevišti – spočívá v tom, že je lze okamžitě rozeznat jako značku toho či onoho architekta, což stavebníka stojí velké peníze a garantuje pozornost médií. Například v kanceláři lorda Normana Fostera je celé jedno velké oddělení plné odborníků na design, zaměstnaných jen tím, aby všechno, co se pod jménem Foster objeví, také vypadalo přesně tak, jak každý od Fosterových staveb očekává. A kdo svou značku dokázal na globálním trhu uplatnit nejlépe, dostává jako ocenění tohoto marketingově-strategického výkonu nějakou vysoce honorovanou architektonickou cenu – Richard Meier, Frank Gehry a Zaha Hadid nechávají pozdravovat.

V této souvislosti se mezitím začalo mluvit o „značkové architektuře“ (*signature architecture*) nebo o „Bilbao-efektu“ (obr. 1), protože architektura vystupuje jako signatura zastupující určitého architekta, anebo je – lépe řečeno – zaváděna jako tržní výrobek spojený s reklamou, čímž se také odpovídajícím způsobem podporuje spotřeba a obrat. Takové označení je nicméně přílišným eufemismem. Doporučuji pojem „princip čerpací stanice“, protože u žádného jiného typu stavby nejsou (obchodní) značky, reklama a architektura pevněji sloučeny do jediného obrazu. Čerpací stanice je praobrazem pro všechny tvůrce architektonických obrazů

a logotypů, je čistým příkladem dekorované boudy (*decorated shed*),¹ tedy dokonalým symbolem globalizované kapitalistické architektury, jež se vždy a všude bezohledně stará jen o vlastní obraz a konzum.

To, co se dostalo do světa díky knize *Poučení z Las Vegas (Learning from Las Vegas)* Roberta Venturiho jako dekorované boudy – tedy architektura jako pouhý nosič obrazů –, zahltilo stejně jako McDonald's v průběhu globalizace celý svět a bylo zvěstováno jako všeobecný zákon architektury: „Základním prvkem architektury naší doby už není prostor nebo konstrukce, nýbrž obraz.“

Souhra mezi obrazovým znakem, obchodní značkou a jejím uvedením na trh s pomocí médií již funguje perfektně, je nicméně stejně krátkodobá jako trvanlivost spotřebního zboží. Když směla Zaha Hadid po mnohaletém rozkreslování křivkových obrazců konečně postavit extaticky pojatou malou požární stanici pro firmu Vitra ve Weil am Rhein (obr. 2), vysvětloval stejně tak extaticky Michael Mönninger ve *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, že začala nová epocha architektonických dějin. Tato pro jakoukoliv funkci – vyjma vlastní sebe prezentace – nepoužitelná stavba dnes zajímá jen sběratele architektonických kuriozit. Značky tohoto druhu nemusejí vždy odkazovat pouze na architekta, nýbrž také na stavebníka, jako například pařížská Národní knihovna Dominique Perraulta, v níž jsou knihy umístěny ve skleněných klimatizovaných mrakodrapech, zatímco čtenáři jsou zastrčení pod zemí. Toto znamení nerozumu však bude – na rozdíl od reklamní stavby firmy Vitra – zvěstovat scestí takzvaného *ikonického obratu* v architektuře ještě mnoha budoucím generacím.

2. Zaha Hadid: požární stanice pro firmu Vitra ve Weil am Rhein, 1993.
Foto: Wikimedia Commons

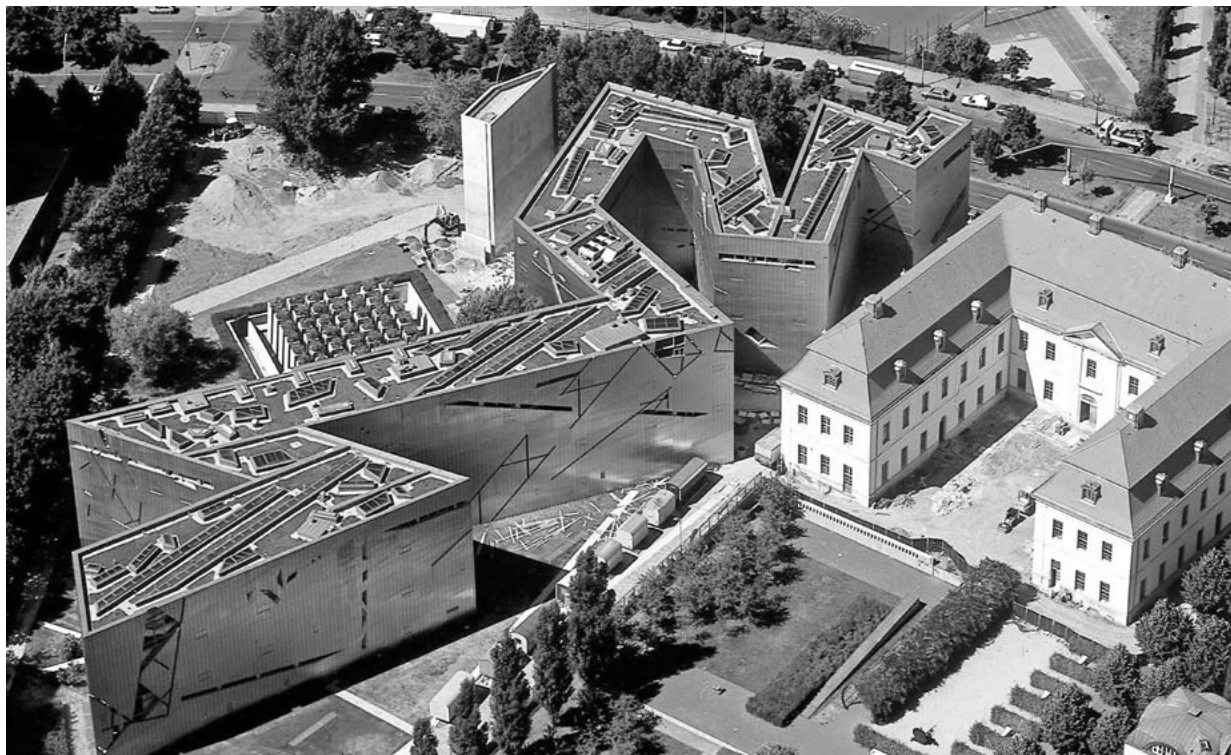
Jen zřídka kdy byla nějaká stavba v tisku vychvalována tak jako berlínské Židovské muzeum Daniela Libeskinda (obr. 3), přinejmenším dokud se zdálo, že jde o jeho jedinečnost. Ovšem nejpozději ve chvíli, kdy Libeskind začal své trhliny, cípy a šikmé stěny užívat stejně tak pro obchodní domy a kanceláře, muselo být každému jasné, že nejde o obsah, nýbrž o reklamní architektonické obrazy, jejichž hlavní smysl spočívá v tom, že podle nich lze ihned rozpoznat rukopis architekta. A to zde vůbec nemluvím o velmi podobném reklamním žonglérství Petera Eisenmana, dalšího velmistra sebe propagace. Každý, kdo měl někdy něco do činění s reklamní agenturou, ví, že hlavním cílem tvorby značky a její propagace je doslova natlouct tuto značku jako obrazový znak do vidění a paměti vnímajících. Tomuto principu se většina těchto scénických architektů upsala natolik, že se od svých vlastních obrazových značek nedokážou osvobodit a opakují je stále banálněji od stavby ke stavbě, což platí od Richarda Meiera až ke skupině Coop Himmelblau.

Ještě vyšší forma obrazové strategie přizpůsobené trhu spočívá v tom, že se neopakuje ani ta nejmenší rozpoznatelná forma jako třeba logo, nýbrž každá stavba je prezentována jako nový obrazový znak oné údajně nevyčerpatelné vynalézavosti architekta. Tento tržní princip v oboru inovací dnes nejmítelněji praktikují kanceláře Herzog & de Meuron nebo Rem Koolhaas. Každá stavba je oslavována jako solitér: nizozemské velvyslanectví v Berlíně jako antikarteziánský domeček z karet, koncertní sál v Portu jako skulpturální mnohostěn, televizní centrum v Pekingu jako smyčkovitý mrakodrap, bazilejský Schaulager jako výtvar z hlíny, fotbalový stadion v Mnichově jako nasvětlená pneumatika nebo olympijský stadion v Pekingu jako ptačí hnízdo. Každá stavba odkazuje jen na sebe, a je tak

věrným obrazem tržní ekonomiky, v níž bojuje každý proti každému s cílem dosáhnout nejvyšší ceny nebo zisku. V architektuře to však vede ke zničení jakékoliv formy urbánních souvislostí, neboť tržištní křik staveb vychvalujících sebe sama jako unikáty a umělecká díla vede ve výsledku ke kakofonii. Důležitým úkolem tohoto druhu staveb je akumulace pozornosti, o níž usilují marketingová oddělení dotyčných projekčních kancelářů.

Vědomé navrhování staveb jako znaků je samozřejmě prastarý architektonický princip. Už pyramida a chrám byly snadno rozpoznatelnými obrazy, avšak jejich výraz vždy ukazoval také na *architektonickou* funkci. Tyto formy vytvářely historické kontinuum, od baziliky a kupole až k věži a portiku. Také architektonické prvky

3. Daniel Libeskind: Židovské muzeum v Berlíně. Foto: sworld.co.uk

spojované se jménem architekta – jako jsou palladianismy, borrominesky nebo guarinesky – ukazovaly na architektonickou funkci nebo konstrukci, a mohly být proto snadno přejímány dalšími architekty. Francouzská revoluční mluvící architektura (*architecture parlante*) pak také přímo obrazně ilustrovala svou architektonickou funkci, jak je tomu například u slavného domu pro dřevorubce ve tvaru pokáceného kmene nebo u nevěstince ve tvaru penisu. Obrazné působení je také charakteristikou historických staveb nebo architektury *beaux-arts*. Avšak už u líbivě zakřivených Mendelsohnových staveb není snadné rozlišit mezi údajným odrazem dynamiky města a tvorbou osobní značky. A bílé kostky klasické moderny už Josef Frank oprávněně označil za poznávací značku tehdejší avantgardy.

Velcí architekti klasické moderny byli bezpečy také velkými tvůrci obrazů, stejně jako byli designéry a marketéry svých architektur. Přednášky Franka Lloyda Wrighta, Waltera Gropia nebo Le Corbusiera zaplňovaly už ve své době největší sály po celém světě a architekti režírovali také to, jak mají být jejich stavby fotografovány a prezentovány. Oproti dnešním obrazotvůrcům je zde nicméně jeden rozhodující rozdíl. Le Corbusierovy domy od *Maison Citrohan* až po obytné jednotky (*Unités d'habitation*), domy Usonian až po *Broadacre City* Franka Lloyda Wrighta nebo obytné ulice a sídliště Waltera Gropia byly sice svou znakovostí spojeny se svými tvůrci, hledaly však nové formy bydlení a obytného prostředí pro všechny lidi strojového věku, a dokonce i jednotlivé stavby se specifickou architektonickou funkcí byly navrhovány jako charakteristické signály pro onen nový svět všech obyvatel země. Toto humánní a vizionářské nasazení zaměřené na zlepšování životních

podmínek všech ale nebylo pochopeno Venturim a jeho následovníky z jejich „perspektivy Las Vegas“ a v období po druhé světové válce se stále více vytrácelo.

Slavné plachty opery v Sydney ukrývající v sobě koncertní sál jsou reklamním znakem. Jsou však alespoň v přístavu, a reagují tak na své místo. Podobně měla být znaková architektura (*Bildzeichenarchitektur*) propagovaná dlouhou dobu v NDR jakousi novou mluvící architekturou vytvářející vazbu k funkci a k místu. Teprve v posledních desetiletích se architekti stali čistě tvůrci architektonických obrazů, které mají sloužit výhradně jako *osobní* poznávací značky – od bílých desek a stěn Richarda Meiera přes kruhové útvary Maria Botty (obr. 4) a křivky Zahy Hadid až ke skeletálním ornamentům Santiaga Calatravy. Právě toto tržně a mediálně cílené vztahování forem pouze k samotnému architektovi je tím rozhodujícím rozdílem ve srovnání se všemi dosavadními architektonickými obrazy a znaky. Kromě toho v současnosti vzniká ještě jeden naprosto nový druh architektury, u něž se fasády stávají pouhými nosiči jakéhokoliv druhu obrazů, doslova a do písmene obrazovkami. Tyto mediální fasády proměňují architekturu v digitální high-tech plakátovací plochu a ta slouží k pobavení společnosti médií – podle potřeby jako reklamní plocha, kulisa různých akcí nebo počítačová hra.

Tím je toho řečeno dost o producentech obrazů, jejichž auto-referenční architektonické obrazy slouží potřebám trhu a konzumu. Spolu s převahou obrazů, utlačujících nás v mediálním i virtuálním světě, s nimiž se spouští stále více architektů, dost možná proto, že musejí, se cosi vytrácí. Mizí to, co po staletí určovalo povahu architektury a sebepojetí architektů a co je spojeno

4. Mario Botta: Banka pro mezinárodní platby v Basileji.
Foto: Wikimedia Commons

se staromódním pojmem vzdělání. Klasickou formulaci tohoto vlivu lze najít v druhé knize Platónovy *Ústavy*. Rozlišuje se tam mezi tělesnou výchovou prostřednictvím gymnastiky a výchovou duše prostřednictvím múz. Úlohou rétoriky, literatury, hudby, umění nebo také architektury je vytvořit v člověku citlivost, tedy vkus. Protože jako je nutné trénovat tělo, tak se musí lidský duch s pomocí umění vycvičit k vnímavosti a porozumění krásě. Koneckonců, nikdo nepřichází na svět s hotovou představou o krásě (ponechme teď stranou teze gestalt psychologů o vrozené preferenci určitých tvarů).

Toto opakující se téma (*topos*) prochází celými dějinami západní kultury a vrcholí ve velkých a komplexních vzdělávacích programech Herdera, Goetha, Schillera a bratrů Humboldtových. „Všechno, s čím se setkáváme, zanechává stopy, vše nepozorovaně přispívá k našemu vzdělání,“ píše se v knize *Viléma Meistera léta učednická*.

Týž Goethe také pregnantně formuloval mimořádný význam architektury ve vzdělávacím procesu: „Člověk může říkat hlouposti a může je i psát. Tím nezabije tělo ni ducha, vše při starém zůstane stát. Však hloupost před oči postavená má právo kouzelné, a protože smysly připoutává, duch slouhou zůstane.“ (*Krotké xenie*, přel. J. O.)² Goethe zde trefně hovoří o hloupých stavbách a odkazuje k tomu, že architektura má být utvářena rozumně. Právě k tomu jsou ale potřeba vzdělání architekti.

Dle popsaneho principu jsou architekti naprosto zásadní měrou odpovědní za vzdělání nebo nevzdělanost, které jejich stavby ovlivňují a vytvářejí. Kdo staví obchodní značky, ten tím také vychovává pro trh a konzum, a nikoliv pro vzdělání a kulturu, neboť – jak to trefně formuloval Kurt Tucholsky: „Kultura začíná tam, kde končí generální ředitelé.“ Přesně v tom také tkví dilema celé naší sponzorované kultury. Vzdělání a kultura jsou otázkou *kvality*, přesto jsou ale v narůstající míře politikou, ekonomikou a médií posuzovány podle *kvantitativních* měřítek. Počty návštěvníků, míra sledovanosti a obrat – anebo v oblasti vědy počty publikací, citační index nebo vícezdrojové financování – jsou kvantitativní měřítko, která s kvalitou nemají nic společného. Kultura a vzdělání jsou tak podřizovány tržnímu uvažování a jejich hodnota je poměřována ekonomickými kritérii, čímž se lidé v tvůrčích oborech dostávají pod tlak. Hodnota vzdělání a obzvláště celý osvobozující a kritický potenciál kultury tak zůstávají ležet ladem.

Pokud by někdo vůči podobným zjištěním namítal, že tady sníme o dokonalém světě a že život je zkrátka takový, lze odpovědět, že tato situace rozhodně není nevyhnutelná, nýbrž že je vytvářena ekonomickými zájmy, a je tedy o to

důležitější, aby kultura vytvářela korektiv a prolomila právě tento bludný kruh panujícího konzumu, ekonomické vypočítavosti a duševního ohlupování. Kultura a vzdělání nejsou almužnou, kterou nějaký podnikatel nebo společnost darují na základě svého obratu, nýbrž jsou hlavním důvodem naší existence, díky kterému se teprve stáváme lidmi.

Podle Vitruviovy klasické definice je médiem architektonického vzdělávání *venustas*, krása stavebního díla, která byla po dvě tisíciletí vytvářena pomocí eurytmie, harmonie a proporcí. Člověku stačí jen prolistovat velké architektonické traktáty renesance a baroka od Vignoly a Scamozziho až po Guariniho a Blondela a přečíst si k tomu klasické pojednání o architektuře humanismu od Rudolfa Wittkowera, aby vyzoroval a pochopil, do jaké míry byly proporce stavebních objemů od sloupů a trámů až ke dveřním a okenním otvorům v nesčetných variacích vytvářeny na základě rozměrů člověka a vztahů mezi lidmi. „Umělecká krása... spočívá v tom, že jsou dodržována pravidla a míry, protože naše libost závisí na proporcích,“ píše se v *Cours d'architecture* Françoise Blondela, nejslavnější učebnici architektury osmnáctého století, z níž Goethe ještě v roce 1823 rozsáhle citoval. Architekti si tedy osvojovali kánon krásy, jenž měl přispívat k „mravní výchově“ neboli ke kultuře – jak se ozývá v podtitulech mnoha traktátů.

V době osvícenství tedy architektura získala všeobsáhlý morálně-výchovný úkol. Každé stavbě měl být architektonickými prostředky propůjčen charakter, který měl přiměřeně působit na její pozorovatele a uživatele. Tato nauka o charakteru a estetickém účinku Germaina Boffranda a dalších se stala centrálním prvkem velkého výchovného programu Johanna Georga Sulzera.

Teprve skrze obrazotvornou sílu architektury se podle Sulzera u člověka rozvíjí představa krásy a pořádku. Teprve díky architektuře, která nás stále obklopuje, si vůbec můžeme rozvíjet představu o tom, co krása je a čím může být. Architektura tedy v první řadě slouží „péči o mravní cítění“ a ke kultivaci vkusu a kulturnosti.

Tento architektonický ideál a program jako výraz vzdělání a kultury byl ve dvacátém století znovu obsáhle připomenut Leo Adlerem v jeho traktátu *Povaha stavebního umění (Wesen der Baukunst)*. Podle Adlera je architektura zkamenělou kulturní historií, materializovaným kulturním obsahem a současně také výrazem lidských vzdělávacích ideálů.

Nositel a zprostředkovatelem tohoto architektonického vzdělávacího programu je v dějinném kontinuu přetrvávající formální aparát, *dekorum*, řídící se zákony harmonie, proporce, pravidelnosti a pořádku. Tento formální aparát se v průběhu staletí proměňoval, vždy se ale jednalo o otázky krásy a vkusu *v rámci* historické tradice, o varianty jediné rozsáhlé nauky o harmonii. Teprve s příchodem industrializace v polovině devatenáctého století se historicky utvářené *dekorum* dostalo do krize smyslu. Stroje sice také dokážou vyrobit historické tvary, ty však už od pohledu odpovídají výrobnímu procesu a také novým materiálům, které industrializace přináší. Strojový výrobek se vzdaluje člověku, stejně jako se člověk v důsledku strojní výroby odcizuje svému tradičnímu světu. Zatímco ještě Goethe prohlašoval, že „poznávat pravdivě znamená cítit a poznávat historicky“, je s příchodem industrializace zásadně zpochybněn pojem kultury, který na historii spočívá a je jí také legitimován. Fritz Stern a v návaznosti na něj také Georg Bollenbeck analyzovali tento komplexní

proces ve studiích o „kulturním pesimismu“ nebo o „vzdělání a kultuře“.³

Mezi nekonečnými diskusemi a úsilím o vytvoření nového spojení mezi kulturou a průmyslem ve všech průmyslových zemích je nutné vyzdvihnout především německý Werkbund, jenž si v roce 1907 stanovil za cíl opětovné vytvoření „harmonické kultury“ (Fritz Schumacher) pomocí zušlechťování průmyslových výrobků. Werkbund představuje rozsáhlý vzdělávací program: všechny oblasti lidského života „od polštářku až po urbanismus“, jak tvrdil Hermann Muthesius, mají být ztvárněny z funkčního a estetického hlediska. Kultura, chápaná výslovně jako vzdělávání, se stala ústředním konceptem proti odizování člověka industrializací a kapitalismem. Ušlechtilému průmyslovému výrobku odpovídalo v pojetí členů Werkbundu zušlechťující a výchovné působení na člověka. Nebo, jak bylo jednou trefně řečeno, ve Werkbundu se věřilo, že už když někdo vezme do ruky dobře vytvořenou kliku u dveří, stává se lepším člověkem. Uskutečňování tohoto vzdělávacího a výchovného programu zahrnovalo poradenství s bydlením, nauku o výrobcích, výstavy, vzorové domy a sídliště a bylo vůdčím tématem práce Werkbundu již více než před stoletím.

Vzdělávací program Werkbundu zpočátku v žádném případě nebyl zaměřen proti dějinám nebo proti historické stavební tradici, jak to dokládají práce jeho významných členů, jako jsou Theodor Fischer, Peter Behrens nebo Hans Poelzig. Teprve po první světové válce se také u architektů začaly nosit radikálně antihistorické koncepty, které měly svůj počátek v hnutích umělecké avantgardy, obzvláště ve futurismu. V prvním manifestu futurismu v roce 1909 požadoval Filippo Tommaso Marinetti naprosté

zničení dosavadní kultury a vzdělanosti: Opustíme odpornou budovu moudrosti ... člověka, zcela zničeného knihovnami a muzei, podřízeného odporné logice a moudrosti... Namísto dějin a vzdělání proklamoval Marinetti nový antihistorický ideál, kdy „závodní auto je krásnější než Níké Samothrácká“, a jeho spolubojovník Antonio Sant'Elia požadoval, aby každá generace zbořila stará města a postavila si nová, odpovídající její době. „Spalte Louvre“, „vyžehňte profesory“, odstraňte „márnice dějin“, zahajte „křížovou výpravu proti akademiím“, běžte skrze celé dějiny „zpět do bodu nula“ a postavte nový svět – to jsou jen některá hesla, jimiž se moderna chtěla oddělit od dějin a zdůvodnit svou vlastní novou tradici.

Rozbití historického vzdělávacího kánonu, které bylo ještě zesíleno vražděním a ztrátou smyslu během první světové války, mělo však přese všechno za cíl – jak člověk vidí z některých dadaisticky destruktivních záměrů – vytvoření nové harmonické kultury pro nového člověka strojového věku. Ruský konstruktivismus a obzvláště holandské hnutí De Stijl založené uprostřed války v roce 1917 vycházely z programu vytvoření univerzální světové harmonie. Ve světě utvářeném zcela podle principů umělecké harmonie mělo být dosaženo vyrovnání všech tenzí a tím i míru a souladu mezi všemi lidmi. Práce většiny architektů „nového stavění“ (Neues Bauen) jsou v zásadní míře ovlivněny ideály hnutí De Stijl. Již Miesovy studie vil z cihel a z betonu v letech 1922 a 1923 jsou přímým uplatněním harmonických pravidel hnutí De Stijl a komponovány jako malby Pieta Mondriana a Thea van Doesburga. Hledání dokonalé architektonické harmonie ovlivňovalo jeho výuku a tvorbu až do konce života, od *visual training* na IIT⁴ až

po pověstné perfekcionista dimenzování jeho staveb, které Mies na modelech vizuálně precizoval tak dlouho, dokud se podle něj nedosáhlo odlesku („Krása je odleskem Pravdy“) ideální harmonie a krásy.

Velmi podobnou nauku o rovnováze, podle níž měly být uváděny do souladu všechny části staveb, zastával Walter Gropius na škole Bauhausu. Její budova v Desavě vycházející z principů betonové vily Miese van der Rohe stejně jako tamní mistrovské domky jsou demonstrací této nauky, kde proporčně rozvržené a pečlivě vyvážené stavební objemy představují prototypy nové harmonie životního prostředí průmyslového věku. Plynoucí prostorová harmonie barcelonského pavilonu Miese van der Rohe a pařížské výstavy tvůrčí činnosti Werkbundu organizované Walterem Gropiem typicky v zahraničí ukazovaly na velké kulturně-politické úspěchy Výmarské republiky, neboť byly chápány jako demonstrace nové německé kultury ve znamení harmonie a zušlechťování.

Zatímco byly části „nového stavění“ ovlivněny naukou hnutí De Stijl, snažil se Le Corbusier do svých staveb přenášet klasický princip harmonických architektonických proporcí. V knize *Handbuch der Architektur* se seznámil s výzkumy Augusta Thiersche o proporcích staveb. Jeho metodu podřizující s pomocí diagonál všechny architektonické prvky konzistentnímu systému proporcí si Le Corbusier adaptoval jako *regulující stopy* (*tracés régulateurs*). Až do vývoje *Moduloru*, v němž byly *stopy* převedeny na systém založený na zlatém řezu, navrhoval Le Corbusier všechny stavby podle této nauky o harmonii a přizpůsoboval každý detail harmonickému dojmu *stop*. Přes všechno formální a tvůrčí bohatství je přece jen každá Le Corbusierova

stavba podřizována přísnému zákonu proporcí a rytmičce *stop* nebo *Moduloru*, protože jeho nejvyšším ideálem bylo dát každé stavbě *ladnost* (*modénature*), jistý druh architektonické tváře s lidským měřítkem. Aby toho dosáhl, zvedl například schodiště vily Stein o téměř půl metru, nebo nadělil a odstupňoval stavební objemy podle členění *Moduloru* bez vztahu k jejich funkci a konstrukci.

Sice ne všichni, ale mnozí představitelé takzvané klasické moderny tak novými prostředky pokračovali ve staletí trvající vzdělávací úloze architektury, neboť jejich návrhy cílily na nový kánon krásy, na estetické hodnoty a pravidla, jež měly být touto „vzdělávající“ architekturou zprostředkovány. Vzdělání předpokládá pravidla, hodnotový kánon a měrný systém – tedy elementy, které se tito ponejvíce ještě v tradičních učilištích vychovaní moderní architekti pokoušeli vytvořit. Přes děsivé hromady trosek zanechaných druhou světovou válkou najdeme mnoho pokusů o pokračování architektury nárokuje si roli nositele a součásti vzdělávání. Připomeňme jen stavby Rudolfa Schwarze, architektonické prezentace proměněného Německa na světových výstavách v Bruselu a Montrealu nebo na architekturu olympijského areálu v Mnichově.

Záhy se nicméně ukázalo, že snaha působit architekturou výchovně, a tedy v posledku eticky zanikla v masové obnovné výstavbě a v konzumním opojení z hospodářského zázraku. „Se stavební obnovou vznikl tradicionalismus moderní architektury,“ prohlásil trefně Frei Otto. Vizionářské ideje byly opuštěny a zůstalo jen u citace forem na způsob receptů. Při příležitosti zahájení výstavy *Die große Landzerstörung* [Velké zničení země], již bylo poprvé obsáhle pranýřováno

podřízení přírody hospodářským a konzumním zájmům, vyslovil v roce 1959 tehdejší předseda německého Werkbundu Hans Schwippert názor, že dosavadní pojetí kultury jako určitého druhu produkce, tedy snaha o výchovné působení prostřednictvím dobře navržených produktů, je neúspěchem a musí být nahrazeno snahou o získání vlivu na životní styl. Konzumní styl musí být kultivován a k tomu je třeba „výchovné síly“, jež nicméně „upadá pod terorem vybuzené ziskovosti a vzrušení z estetických novot“.

Komericializovaná a banalizovaná architektura poválečného období tuto „výchovnou sílu“ nikdy nevyvinula, ale paradoxně neopustila svůj spasitelský nárok (Henning Ritter: „Jako je u náboženství po zničení spasitele nadále hlásán spasitelský čin, je i zde stále hlásána novost, ačkoliv se nic nového neobjevuje.“) Jeden z těch, kteří se nejvíce zasazovali o estetickou výchovu

skrze architekturu, byl Walter Gropius, který až do své smrti v roce 1969 zapřísáhle hlásal „novou optickou kulturu“ a „Apolla v demokracii“ a vyvíjel „výchovné plány pro architektky“, aby ti mohli zase vykonávat „vizuální výchovu“ společnosti. Pro novou proměněnou dobu měla být soudobými prostředky vytvořena nová harmonická mezinárodní kultura. Tím Gropius nicméně zopakoval oba fundamentální omyly moderního hnutí: všeobecnou ztrátu citu pro místo a rozchod s dějinami. Sen dvacátých let o mezinárodní a rovnostářské architektuře propojující národy implikoval rozptýlení všech regionálních tradic a ztrátu místně vázané identity, pročež tuto snahu už v roce 1929 Bruno Taut prohlásil odpovědnou za produkci nivelizujícího „mezinárodního šuntu“. Tváří v tvář diskusím postmoderny a ekologických hnutí se sice moderní architekti v uplynulých třech desetiletích znovu začali

5. Coop Himmelblau:
Akademie výtvarných umění
v Mnichově. Foto: [https://
coop-himmelblau.at](https://coop-himmelblau.at)

intenzivněji zabývat regionem, místem a dějinami, ale mnohde pouze slovy, například „kritický regionalismus“.

Dodnes je však zcela nevykořenitelně ukotveno v hlavách většiny architektů dogma o stavění přiměřeném své době nebo o tom, jak to formuloval Walter Gropius, že „stavební umění musí být zrcadlem života a doby... nové stavby musejí být vynalézány, a nikoliv vytvářeny nápodobou“. Představa, že každá generace je dokonce povinna vyjadřovat se vždy těmi nejnovějšími prostředky a formami, implikuje pokračující rozchod s dějinami a v avantgardním stylu je adresována ahistorickým bytostem, ne však lidem, jejichž lidství dokonce přímo spočívá v tom, že stojí v historickém kontinuu. A právě z tohoto důvodu zůstala moderní architektura pro většinu lidí nehostinná a nestala se jim domovem. Tak Gropius ještě v roce 1965 vysvětloval: „Návrhy, že jisté esteticky působivé čtvrti měst, jejichž užitná hodnota je již pro dnešní život zastaralá, mají být zachovány beze změny jako památka na dřívější společenské uspořádání, musejí být vždy neúspěšné, pokud už jejich obyvatelé nežijí v souladu se zásadami, které toto uspořádání vytvořily.“ V každém ze starých italských měst, jejichž vnější historická podoba na rozdíl od těch německých nesmí být pozměněna a kde se přesto rozvíjí ten nejspokojenější městský život, se člověk poučí o něčem lepším. Bláhové přesvědčení, že se údajně kvalita architekta ve všech dobách rozpoznávala podle jeho „sebevědomého“ postoje vůči stavbám starších epoch, je krom toho také historickým nesmyslem. Náleželo ke vzdělání architekta, aby věděl, kdy se má podřídit, například v blízkosti historického monumentu, nebo jak se má včlenit do existující zástavby. To však vyžaduje vzdělané architekty, a nikoliv

manické sebeztvářňovače, jako jsou například architekti Coop Himmelblau, kteří např. přímo vedle mnichovské Akademie výtvarných umění (obr. 5) postavili svou ohavnou budovu splenou dohromady stavebními inženýry. Náš hospodářský a mediální systém hýčká právě tuto architekturu pozorností. To může být v mnoha případech oprávněné, například když má být teprve vytvořena identita beztvarého místa, mnohem častěji je ale nutné se podřídit. Že by i to mohl být tvůrčí čin, je široce zapomenutou ctností.

Ve svazku *Apollo v demokracii* (*Apollo in der Demokratie*) z roku 1967 citoval Walter Gropius Goetha: „Neexistuje žádná minulost, po které by člověk směl toužit, je jen věčná novost, která se utváří z rozšířených prvků minulého, a skutečná touha musí být stále produktivní a tvořit nové a lepší.“ Většina moderních architektů slyší jen poslední větu, jde však o to tvořit „z rozšířených prvků minulého“. Právě s tím – tedy s uměním spojovat antihistorickou modernu s historickými formami a historickým kontextem, a vytvářet tak něco nového k překonání onoho rozchodu s dějinami – se do dneška až na několik málo výjimek ani nezačalo.

Ve stanovách Svazu německých architektů [Bund Deutscher Architekten] se v paragrafu 2, bodu 1 píše: „Cílem BDA je kvalita navrhování a stavění v odpovědnosti vůči společnosti a životnímu prostředí.“ To je v mnoha ohledech vágní a nepotřebná definice. Kvalitu v oblasti stavění nelze definovat a odpovědnost vůči společnosti je snad samozřejmostí. Velký finský architekt Alvar Aalto úlohu, měřítko a odpovědnost architekta podle mého názoru skvěle definoval: „V architektuře jsou jen dvě kritéria, je buď lidská, nebo nelidská.“ Odpovědnost architekta spočívá ve stavění pro člověka, který

je proměnlivou bytostí zakotvenou jak v přítomnosti, tak i v tradici a dějinách. Moderní architektura proto musí opustit svůj ahistorický obraz člověka a hledat nový způsob, jak zacházet s historií. Jinak se z ní definitivně stane pouhý konzumní a zábavní design. ■

/ Původní přednáška zazněla v sídle německé Akademie umění v Berlíně v říjnu 2005. Poté byl její přepis zveřejněn v edici *Anmerkungen zur Zeit* (Heft 38 „Perspektiven der Baukunst“, 2006, s. 20–34) a ve sborníku *Geschichte Macht Architektur* (Prestel-Verlag München 2012). Překlad z němčiny a poznámky Jan Obrtlík. Dík patří profesorovi Vladimíru Šlapetovi, členu německé Akademie umění, za laskavé sdílení jinak nedostupných odborných publikací. Náhodný nálezkem tohoto textu mezi mnoha publikacemi Akademie zahájil jeho cestu k překladateli. Redakčně mírně kráceno a aktualizováno. /

- 1 Kvůli terminologické kontinuitě užíváme překlad zavedený v češtině Rostislavem Šváchou, termín je však také možné přeložit například jako „ozdobený přístřešek“.
- 2 „Dummes Zeug kann man viel reden, / Kann es auch schreiben, / Wird weder Leib noch Seele töten, / Es wird alles beim Alten bleiben. / Dummes aber vors Auge gestellt, / Hat ein magisches Recht. / Weil es die Sinne gefesselt hält, / Bleibt der Geist ein Knecht.“
- 3 Narážka na knihy *Kulturpessimismus als politische Gefahr. Eine Analyse nationaler Ideologie in Deutschland*, Stuttgart 2005, respektive *Bildung und Kultur. Glanz und Elend eines deutschen Deutungsmusters*, Frankfurt 1994.
- 4 IIT - Illinois Institute of Technology v Chicagu. Na základě pozvání z IIT Mies v roce 1938 přijel do Spojených států a definitivně emigroval z nacistického Německa.

Winfried Nerdinger (*1944), emeritní profesor dějin architektury Technické univerzity v Mnichově, byl zakládajícím ředitelem projektu Dokumentačního centra dějin národního socialismu v Mnichově.

INZERCE

James Stevens Curl

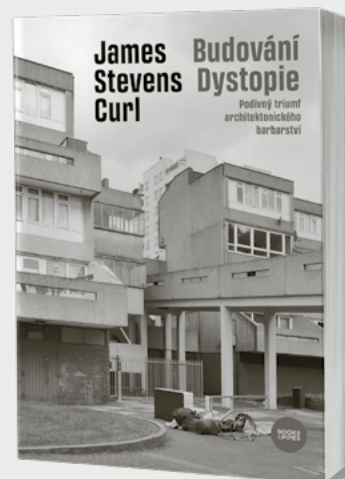
Budování Dystopie

Podivný triumf architektonického barbarství

Budování Dystopie je nepochybně nejvíce normativně laděná práce renomovaného britského historika architektury Jamese Stevense Curla. Předkládá komplexní dějiny architektury 20. století a přináší neidealizovaný pohled na vývoj západní architektury od roku 1918 až do současnosti. Přibližuje modernistickou revoluci a některé její devastující dopady na stavební kulturu posledních desetiletí, životní prostředí a tvář mnoha dnešních měst. Rozebírá rovněž neblahé účinky špatné architektury na psychiku lidí, kteří jsou nuceni v ní žít.

„Milník v historii architektury... Tato úžasná kniha naznačuje, že studium minulosti (odmítnuté modernistickou ideologií) dokáže osvobodit přítomnost od toho, co bylo ničivou svěrací kazajkou.“

NIKOS A. SALINGAROS
University of Texas, autor knihy
Sjednocená teorie architektury

měkká vazba s klopami | 532 stran | 649 Kč

Při nákupu přes www.bookspipes.cz jen 487 Kč (sleva 25 %).

**BOOKS
& PIPES**

Zaha Hadid, Havenhuis Antwerpen - hlavní sídlo přístavní správy v Antverpách, Belgie, 2016. Foto: Wikimedia Commons

Architektura je racionální disciplína

Petr Pelčák

Martinu Rudišovi

Podporováno médii v nás sílí mínění, že architektura je uměním vytvářet originální stavby čili takové, které nás na první pohled zaujmou, protože jsou od základu jiné než ostatní a tedy nevídané. Takové, jež upoutávají naši pozornost svým expresivním tvarováním a překvapivým designem, formou vytvořenou emocemi, se kterými je architekt navrhl. Přitom

velikost génia měříme silou jeho emocí. Ty jsou totiž projevem umělecké inspirace, citlivosti a duchovnosti. Proto stavba, která není vytvořena emocemi, není architekturou, nýbrž banálním stavitelstvím, produktem pouhé rutiny a racionality.

Proti tomuto dnešnímu pocitu a z něj vzešlým očekáváním kladeným na architekturu stojí po většinu její historie sdílená teze, že architektura je racionální disciplína. Není uměním,

protože umění nemůže být služebné ani účelné. Každá stavba však je účelná a slouží. To platí rovněž pro řecký antický chrám, do něhož bylo zapovězeno lidem vstupovat. Architektura tedy s ohledem na svoji služebnost a účelovost je vždy praktická. S uměním má však společnou základnu, hledání formy pro ideu, kterou chce a má vyjadřovat. Idea přitom musí být společností sdílená a forma srozumitelná a obecně platná. Teprve skrze takovou formu se stavba vymaňuje z pouhé účelovosti a stává se architekturou.

Architektonická forma tedy není tvarování, které architekt navrženému řešení stavby nakonec nasadí, aby se stalo architekturou. Není to ani tvar, který ho na počátku práce na návrhu napadne a který pak vyplňuje provozním a konstrukčním řešením. Architektonická forma není automatickým výsledkem řešení provozu a konstrukce ani jeho výtvarným ozvláštňením. Každá stavba musí fungovat a musí být postavena za prostředky, které jsou na její vybudování k dispozici. Každý návrh tedy musí vyřešit provozní, konstrukční a ekonomické parametry zadání. Aby však byl architekturou, musí řešení těchto parametrů být vedeno ideou, která má obecnou sdělnost a která se promítá do formy stavby, ba která ji utváří.

Tento proces hledání odpovídající myšlenky pro konkrétní stavební úlohu a ji vyjadřující formy je racionální analýzou problémů zadání a způsobů jejich řešení. Aby mohly být hledány platné odpovědi, musejí být nejdříve nalezeny a správně přečteny otázky, které zadání projektu nese. Ty klade kupříkladu místo stavby nebo její typologie, resp. její proměny generované proměnami společnosti, jejího způsobu života a hodnot, a proto také proměnami významu institucí tvořících společnost, od rodiny po městskou

správu či církev. Pro ilustraci si vezměme třeba divadlo. To je stavebním druhem procházejícím celými dějinami architektury, a tedy také lidské společnosti, ale jeho forma se mění dle proměn jeho role v ní. Divadlo řecké, římské, londýnské alžbětinské, italské renesanční, zámecké barokní, kukátkové měšťanské 19. století, operní, totální divadlo avantgardy, kabaretní či divadlo malých forem jsou na jedné straně stále stavby jedné funkční typologie, na straně druhé stavby natolik odlišné, jak odlišné jsou význam a forma divadla v různých historických epochách. Každá z nich měla své specifické způsoby, hodnoty, představy i možnosti, které proměňují očekávání a nároky na společenské instituce, tedy na jejich ideály a s nimi spojené praktické fungování, což determinuje a proměňuje rovněž formy architektury.

To, co přináší změnu architektonického slohu, ale též funkční typologie, je proměna ideálů, životního stylu či uspořádání společnosti, proměna jejích témat, což lze pro naši disciplínu jednoduše shrnout jako stavební program. Tím nemáme na mysli stavebníkem zadaný soupis místností a jejich velikostí, nýbrž očekávání či zadání stavebníka, jak má stavba sloužit, jaký způsob života a tedy užívání má umožnit a reprezentovat. Program, jak již termín napovídá, není nějakým seznamem parametrů, nýbrž generálním vytyčením směru, jímž se ubírat. Proto je zavádějící rozlišování či výklad architektonických slohů jedněch jako racionálních principů tvorby a druhých jako emotivních. Emotivní není žádný, racionální jsou všechny. Jen jsou určovány odlišnými tématy, která utvářela společnost nebo která byla utvářena společností, zkrátka jejím programem.

Tak bylo zakládání řeckých měst dle krajinné morfologie činem stejně racionálním jako

zakládání měst římských vždy dle téhož schématu vojenského tábora. Antické Řecko prostě jen bylo polycentrickým světem svobodných městských států, každý z nich měl mít v jeho topografii svůj význam a osobitost, a proto byla podoba města určována jeho místem. Tedy morfologií a topografií krajiny. Na rozdíl od Říma, impéria politicky a hospodářsky založeného na hladkém fungování centrálně řízeného celku a jeho expanzi, jehož potřebami byly řád, standardizace, efektivita, mobilita. Římská vojenská civilizace proto své standardy aplikovala a opakovala vždy podle stejných pravidel a bez ohledu na krajinná specifika. Pravidelnou půdorysnou mřížku římského města organizuje vždy týž *cardo* a *decumanus*. Urbanistická podoba a rozvrh řeckého města, od počátku se odvíjející z morfologie a charakteru krajiny, jenom pracuje s jinými kritérii, a tudíž směřováním racionality, než s jakými byla zakládána města římská, na základě opakujícího se geometrického plánu, vytyčená jen pomocí legionářova kopí a gromy. Rozdílné ohledy a projevy racionality řeckého a římského urbanismu jsou dány rozdílným programem obou společností. Podobným příkladem je rovněž architektura renesance a baroka. To bývá často označováno za emotivní sloh následující po racionální renesanci. Zažitá je interpretace tohoto přirozeného dějinného střídání racionálního a emotivního principu slohu a způsobu tvorby, kauzálně vykládaného jako příčina a následek. Jenže barokní architektura se vyznačuje stejnou racionalitou jako ta renesanční. Rozdílný je program určený dobovými tématy společností. Těmi renesančními jsou humanismus, znovuobjevené umění antiky a člověk jako míra všech věcí. Tomuto programu odpovídají centrální stavby, jednoduché kupole tvaru

kulových vrchlíků, sloupové řády, nové stavební typy, např. městské paláce nebo vily. Renesanční epocha přinesla náboženská reformační hnutí, která zase zrodila protireformaci, jejímž slohem bylo baroko. Jeho programem byl návrat od člověka k Bohu, přechod od stavovské společnosti k centralizované monarchii, ale také objevování nového, neznámého světa v zámoří. Tedy prostorově a tvarově působivé kompozice oválných klenutých prostorů velkých měřítek, mnohdy architektonickými prvky či výmalbou vytvářející iluzi jiného prostoru či jiného světa, toho nebeského, odkazujícího k Bohu a z jeho milosti vládnoucímu panovníku. Byly-li renesanční forma a prostor klidné a jakoby statické, vyrůstající kolem nás z minulosti, ze základů antické čili „naší“ kultury, jsou ty barokní dynamické a evokují pohyb. Zároveň odmítáním nazření z jednoho místa tvoří metaforu cesty, jejich měřítko odkazuje k Bohu, ale také souvisí s náhlou změnou velikosti a podoby světa i s bohatstvím plynoucím zpoza oceánů. Jistě, cílem barokní architektury bylo vyvolávat emoce, avšak ty jsou výsledkem racionálních úvah a racionální práce jejích tvůrců, vedených v duchu společenského programu a dějinných témat, což stejně tak platí pro moderní operu v Sydney nebo ikonu expresionismu, kodaňský chrám Grundtvigs Kirke. Jinými slovy Bernini a Borromini používali stejná pravítka a kružítká, pracovali se stejnou geometrií a nakládali se stejnými pravidly a zákonitostmi architektury jako Brunelleschi nebo Alberti. Úchvatný prostor i vzhled barokních staveb byl tedy vytvářen s touž racionalitou jako u staveb renesančních. Jen užitou k naplnění jiného programu. Jeho ideje a forma je vyjadřující modifikovaly architektonický typ, například basiliky nebo rondelu jako kostela.

Vlevo: Leon Battista Alberti, bazilika S. Andrea, Mantova, 1470-1494; vpravo: Francesco Borromini, kostel S. Carlo alle Quattro Fontane, Řím, 1634-1667. Foto: Fratelli Alinari S. A., Florencie, zdroj: G. Delogu: *Italienische Baukunst*, Fretz & Wasmuth, 1946

Právě typ, procházející dějinami architektury, udržoval její srozumitelnost a současně trvalost, protože přes formální modifikace slohovými epochami zůstával vlastně stále týž. Typy a archetypy tvořící formální typologii architektury jsou základem jejího jazyka. Jsou tedy předpokladem existence vystavěného prostředí, kterému lze rozumět. (Zde je však třeba neztrácet ze zřetele rozdíl mezi architektonickým typem, jehož přirozeností je vztah k archetypu a možnost vytvářet jeho modifikace a analogie zakládající aktuálnost a zároveň trvalost jeho významu – např. bazilika jako kostel, tržnice, továrna, skladiště, bankovní hala –, a modelem, tedy opakovaně dle jednoho vzoru a plánu průmyslově vyráběným produktem, například montovanou

chatkou nebo panelákem, který je ze své podstaty nepřizpůsobivý a nedokáže reagovat na nic specifického, včetně místa.)

Uvědomělá práce s typem je tedy předpokladem vzniku architektury, ale je pouze jedním z aspektů racionality, s níž je návrh stavby utvářen. Racionálně musejí být zvažovány program stavby a její téma i místo, světové strany, pohyb slunce a stínu, provoz stavby a rozvrh její dispozice i prostorovosti, flexibilita užívání a adaptabilita na budoucí změny provozu či funkce, modulace půdorysů i průčelí, ekonomie, vhodná konstrukce i materialita fasád, jejich charakter – stejně jako interiéru –, vhodné osvětlení místností a poměr prosklené a pevné plochy průčelí, způsob formování hmot stavby (modelace

vyřezáváním ze základního objemu, adicí objemových částí, proudnicovým tvarováním hmoty, vysouváním či zasouváním částí atd. – každý z příkladů tvarování objemu je prováděn rozdílně na něj působícím pohybem či silou) a nespočet dalších hledisek a ohledů, jejichž řešení může přinést i rozdílné či odporující si požadavky.

Proto způsob zvažování těchto aspektů a jejich řešení, rozhodování o dalším postupu při návrhu stavby, resp. přisuzování významu jednotlivým kritériím musejí být vedeny představou architekta o tom, co je téma stavby, jaká je její idea a jaký charakter a formu stavbě tato idea vtiskne. Ohled k této ideji, směřování k ní či míra jejího naplnění jsou pak kritéria architekta při rozhodování o výběru možných či nabízejících se řešení jednotlivých problémů či aspektů návrhu. Ten, aby byl architekturou, musí být jednotným celkem, lze říci jednoduchým celkem, a právě idea stavby je fenoménem, který tuto jednotu či jednoduchost ustavuje a jeho forma celek vytváří.

Vzniká tak to, co je možné nazvat objektivitou architektury. Každý architekt má vlastní zkušenosti, znalosti, schopnosti i citlivost, a tak při zpracování téhož zadání na téměř místě dva různí autoři nevytvoří stejný návrh, protože každý jeho témata a jím kladené otázky řeší subjektivně, dle svého specifického osobnostního vybavení. Přesto objektivita architektury existuje. Zakládá ji právě idea vyjevená formou návrhu, která vedla všechny kroky jeho utváření, s ohledem na niž autor nakládal s pravidly architektury a volil mezi možnostmi řešení otázek a problémů projektu, a jež tak na konci tvorby návrhu stavby přináší její podobu jako jednotného celku. Stojíme-li před opravdovou architekturou, pak pochopíme smysl její podoby i myšlenky a důvody,

kteří k ní tvůrce vedly. Tak racionalita architektury zakládá její objektivitu. Racionalita totiž souvisí s hledáním objektivitu a jejích kritérií jako aspektů vzniku obecně srozumitelné a trvale platné formy stavby, a tedy pochopitelného charakteru vystavěného prostředí. Takového, jemuž lze rozumět, v němž se lze orientovat a žít. A to je kultura.

Je přirozené, že takto vzniklé prostředí je homogenní. Jeho specifickou, přirozenou homogenitu zakládají – kromě lokálních aspektů, jakými jsou materialita, úroveň řemesel apod. – sdílené hodnoty a ideály doby a společnosti na straně jedné a pravidla a zákonitosti architektury a racionalita procesu jejího návrhu na straně druhé. A to vše se odehrává, či dnes již spíše odehrávalo na živém a žitém pozadí tradice.

Z tohoto pohledu stavby zmíněné v úvodu textu, ty od základu jiné než ostatní, jež upoutávají pozornost nevídaným tvarováním a vzrušují překvapivou formou jakoby vytvořenou emocemi, se kterými je architekt navrhl, tedy takové stavby zpravidla kulturu a kvalitu vystavěného prostředí ničí. Většinou totiž nebyvají vytvořeny emocemi, nýbrž jsou produktem jiného druhu racionality, než jakou jsme se tu dosud zabývali. Cynické racionality reklamy. Jako upoutávky na svého tvůrce nebo investora nahrazují architekturu designem, který je vlastní spotřebnímu zboží, a tak naše vystavěné prostředí zbavují trvalosti významů a idejí. Ničí kulturu, alespoň v jejím tradičně chápaném smyslu. ■

Petr Pelčák (1963),
architekt.

Chrám Krista Spasitele v Moskvě.
Foto: Wikimedia Commons

Politické náboženství v Rusku

Výzvy pravoslavnému křesťanství i kulturním dějinám

Jiří Hanuš

Aktuální situace v Rusku a na Ukrajině vyvolává mnoho otázek. Jedna z nich se týká náboženství, respektive ruského pravoslaví: jeho povahy, schopnosti reagovat na politické a společenské změny, jeho přizpůsobivosti, vnitřní síly. Znovu se můžeme ekumenicky zamyslet nad srovnáním jednotlivých konfesí a nad jejich schopností být kritickým partnerem, popřípadě oponentem státních představitelů, moderních ideologií nebo politických režimů.

Možná je dobré zmínit i to, co prožíváme nyní ve vztahu k událostem posledních let v rámci ruské politiky a společnosti – z tohoto prostoru totiž nemohou být náboženské problémy separovány. Pro mne osobně je to opětovný návrat Ruska, jeho postavení, jeho myšlení

a historického vývoje do celoevropského kontextu a do našeho způsobu uvažování, od aspektů geopolitických a vojenských až po aspekty spirituální. Znovu musíme tematizovat to, čím se hluboce a celoživotně zabýval T. G. Masaryk. Co je to Rusko? Patří do Evropy? Co se stalo s Ruskem za posledních 150 let a zvláště v posledních dvou dekádách? Jaké jsou podoby ruského pravoslaví a ruské ideologie? Jaké jsou aktuální podoby ruského imperialismu? Čemu podléhá ruská společnost? A jaké jsou možnosti její proměny směrem k liberálnímu řádu a vládě zákona?

Na začátku bych chtěl zmínit koncept politického náboženství. Ten je používán v podstatě ve dvou případech: v německém výzkumném prostředí je aplikován především na totalitní

režimy 20. století (bádání Hanse Maiera z 90. let), v anglosaském prostředí se používá pro celou moderní dobu, včetně období vytváření národních států v 19. století (bádání Jamese Gregora rovněž z konce 20. století). V obou případech však znamená výzkum konfrontace mezi klasickým náboženstvím a nacionalismem, popřípadě mezi klasickým náboženstvím a moderními ideologiemi. Při aplikaci na totalitní režimy (nacismus, komunismus) je výzkum zaměřen na vznik a rozvoj pseudonáboženských politických náhražek zastupujících klasické křesťanské konfese. Zdá se mi, že oba koncepty jsou na Rusko použitelné, v prvním případě na bolševické Rusko či Sovětský svaz, ve druhém případě na Rusko předrevoluční, případně na Rusko posledních let. Vždy totiž jde o stýkání a potýkání klasických náboženských nauk a praxe s pseudonáboženskými naukami a praktikami, v lepším případě s představami, které odkazují standardní křesťanskou nauku do určitých mezí, jež znamenají přinejmenším ohrožení náboženské svobody.

Vzhledem k tomu, že nyní na Masarykově univerzitě působí Andrej B. Zubov, s nímž se setkávám a jehož knihy čtu, vycházím i z osobní zkušenosti. Když čtu závěrečné pasáže Zubových dějin Ruska ve 20. století, je mi jasné, co všechno muselo zažívat Rusko ve všech oblastech společenského života po rozpadu SSSR, jak obtížná byla tranzice sovětské éry, jak hluboce jsme my na Západě podceňovali kulturní a protikulturní stereotypy. (Mimochodem, pokud Západ v něčem opakovaně chybí, tak je to asi podcenění reality zla a naivní představa o možnosti vymanit se z naprosto zásadních problémů prostřednictvím snadné demokratizace a vylepšení člověka i společnosti všude na světě.) V náboženské sféře musela Ruská pravoslavná církev

zápasit nejen s dědictvím sovětského ateismu, ale i s vytvořením nového, sovětského člověka, s novým systémem hodnot a životních jistot. Musela znovu řešit obrovské problémy ve vztahu k zahraniční pravoslavné církvi i k novému státu a jeho představitelům, musela obnovovat své vnitřní struktury, nově zvažovat, jak vyučovat teologii, jak vyučovat náboženství ve školách, jak se vyrovnávat s náboženskými extremisty. Musela řešit vztah k jiným náboženstvím, jako je islám, a rozpory s církvemi, které v rámci autokefálního principu usilovaly o větší míru samostatnosti. Víím, že jsme měli v devadesátých letech tematicky obdobnou situaci, ale v nesrovnatelně menším měřítku a rozsahu a pak – měli jsme obrovskou výhodu, že nám pomohla naše mainstreamová touha přiblížit se Západu, u něhož jsme alespoň tušili jeho kladné civilizační základy, k nimž patří rozdělení mocí, pozitivní vztah k soukromému majetku a právní stát. V každém případě však i v Rusku zaznamenal postsovětský církevní vývoj určité pozitivní rysy: zmiňme například synod z roku 2000, který ve svých Základech sociální koncepce uvádí: „Existují oblasti, v jejichž sféře nemohou duchovní osoby a kanonické církevní struktury poskytovat pomoc státu, spolupracovat s ním. Jsou to: a) politický boj; b) účast v občanské válce nebo agresivní zahraniční politika.“ I tento synod, a konečně i zmiňovaný dokument, je do jisté míry ambivalentní a liberálním uším Západana znějí některé jeho pasáže podezřele, nicméně faktem je, že obsahuje i pozitivní pasáže citovaného typu. Dalo by se říci, že dnešní oficiální ruští pravoslavní představitelé nerespektují své vlastní interní dokumenty. I v tomto, zdá se, následují představitele státu.

Dostávám se k bodu, kterému bych se rád vyhnul, ale bohužel to nejde. Pokud se máme

vystavit otázce povahy současného ruského pravoslaví, nelze se současně nevystavit otázce jeho možných slabin, případně těch jeho slabin, které se vydávají za sílu. Před pověstnou závorku ale musím vytknout své hluboké přesvědčení, že o slabinách bychom mohli mluvit u všech křesťanských konfesí a u všech náboženských systémů. V případě ruského pravoslaví jsou však přítomny prvky, které tuto církev zatěžují více, než je zdrávo, a to dlouhodobě. Mohl bych v této vyzdvihnout sebevědomou ideu třetího Říma, tedy translaci duchovní moci do Moskvy; tradici slavjanofilské kritiky Západu a katolicismu, která v sobě obsahuje prvky nenávisti i obdivu; devastující představu dobroty prostého mužika, který – ať už udělá cokoli – ví, že je hříšný; ruské radikality od 19. až po 21. století, které zatěžují ruskou kulturu.

Profesor Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy Pavel Filipi mne už kdysi dávno upozornil na českou protestantskou myšlenku, že pravoslaví je slabé ve své sociální etice, v níž se zračí jistý nezáměr o nápravu pořádků ve světě. To v sobě obsahuje i jistý sklon k pasivitě, k pěstování liturgie, obrácení spíše do vlastního nitra, k tiché, pokorné službě (Filipi, s. 43). Když to obrátíme, vyjde nám z toho menší prorocký aktivismus, jistá absence hrdinství, rezignace na to, že by měl křesťan být i v této oblasti aktivní a tvořivý. To je řečeno dost tvrdě, ale zdá se mi, že na tom něco bude. Tento rys můžeme vnímat i pozitivně – odkazuje na skutečnost, že hlavní zápasy se odehrávají v srdci člověka –, nicméně je zapotřebí si položit otázku, zda například v takové situaci, jako je dnes, by neměl křesťan překonat svou inklinaci k niternému, mystickému prožívání křesťanských tajemství a vykročit ze své duchovní bubliny. Protože jsem se svého

času zabýval ekumenickým hnutím, vím, že poukaz na slabiny jedné konfese z perspektivy jiných je neúčinný, ba kontraproduktivní. Je zapotřebí se zeptat, zda jeden z klíčových úkolů ruské pravoslavné církve v tomto směru nespočívá v hlubokém dialogu s univerzálním pravoslavným světem, který nastavuje ruské ortodoxii asi adekvátní a spravedlivé zrcadlo. Některé pravoslavné patriarcháty a církevní instituce v jiných zemích dnes pro ruský patriarchát a celou církev představují – alespoň teoreticky – bratrský prostor k vyrovnávání rozporů a hledání společné cesty. To je ovšem obtížnější, než by se zdálo, a nemám na mysli pouze situaci církve na Ukrajině. Je strukturálním, zřejmě antropologickým problémem, že spíše budeme ochotni naslouchat cizím než domácím. Ruské pravoslaví se nyní nachází v tomto obtížném ekumenickém dilematu. Západ je pro ně dekadentní a jeho pravoslavní sousedé jsou těmi nepříjemnými sousedy, od kterých neradi slyšíte, že byste si měli na vlastní zahradě zastříhnout trávnik.

Pokud bychom přiznali perspektivu, že ruské pravoslaví má jisté slabiny, musíme na druhé straně konstatovat, že tato církev to fakticky nikdy neměla lehké. Vezmeme-li v úvahu posledních dvě stě let, církevní společenství zažilo nejprve spojení s ruským carským režimem, který nebyl srovnatelný s jinými multináboženskými říšemi, například rakouskou nebo britskou. Připomeňme skutečnost, že nevolnictví bylo zrušeno až v roce 1861 a zastupitelská forma vlády byla nastolena až na samém sklonku existence carského impéria. Pak nastoupil bolševický a stalinský teror, který představoval církev nejen jako protivníka, ale obtížně se smiřoval i s její existencí, a navíc vytvořil náhražkovité politické náboženství. Následovalo desetiletí zmatků po

rozpadu SSSR, po němž přišlo nové utahování šroubů, využívání náboženství k posílení ruského státu dovnitř, postupné pronásledování opozičních názorů včetně církevních, opětné nastolení atmosféry strachu a opětné obnovení toho, čemu M. C. Putna říká „Rusko mimo Rusko“, tedy smutného faktu emigrace. Poté, co si představíme tuto dvousetletou periodu, nemůžeme se příliš divit, že to s ruskou církví vypadá právě tak, jak to vypadá.

Z nynější státní ideologie, která už ovšem není bolševická, ale je spíše jakýmsi novým post-sovětským amalgámem, je pro ruské pravoslaví nejnebezpečnější to, že církev je znovu konfrontována se lží údajné ruské geopolitické a národní velikosti, která neodpovídá skutečnosti; s představou ohrožení západní rozpínavostí, liberalismem a morální zkažeností, což je pravda pouze v případě, pokud za morální zkázu považujeme nejen západní úpadkové jevy, ale například i možnosti západního chápání svobody slova a rovnost příležitostí; a konečně s představou hodnoty vlasti, která se staví na první stupeň pomyslného hodnotového žebříčku. Dnešní státní ideologie, která se naprosto jednoznačně projevila v souvislosti s napadením Ukrajiny a v průběhu války, vyžaduje po křesťanech takřka hrdinské ctnosti, pokud nezvolí emigraci – což je vlastně také hrdinství. Musejí se totiž vymezit (v době, kdy si připomínáme padesát let od vydání *Souostroví Gulag*) nejen proti šíření lží, ale také proti opětnému nahrazení Boha a božského jména konceptem „vlasti v ohrožení“, který v Rusku stále funguje, pokud už nebyl nahrazen naprostou rezignací.

Mohli bychom se zamyslet nad několika důležitými otázkami a intelektuálními úkoly, které vedle aktuální vojenské i charitativní pomoci

těm, kteří jsou či budou Ruskem napadeni, musíme podle mého soudu zvládnout my – na Západě či ve středu Evropy. Protože Rusko zůstane na stejném místě a bude dále ovlivňovat pás zemí východní Evropy, Pobaltí a Balkán, je nutno se těmito zeměmi zabývat, vytvářet přátelské intelektuální mosty, chápat tamější situaci, seznamovat se s jejich historií i kulturní a náboženskou současností. I když je to dnes nejlépe vidět na Ukrajině, v níž se dotváří národní stát, týká se to takřka celé východní a jižní Evropy, kde se také nachází pravoslavný svět.

Pravoslaví se dnes stává podstatným kritériem pro ideovou či spíše ideologickou koncepci takzvaného ruského světa. Tato původně intelektuální moskevská vize byla v posledním desetiletí zakomponována do oficiální ruské propagandy. Ruský svět vytváří nejen vlastní Rusko, ale i ruské enklávy, a potenciálně i vše, co se v zemích blízko Ruska přibližuje impériu, podrobuje se jeho představám, jeho úsilí o změnu světového řádu, jeho sebepotvrzení, jeho vlivu a moci. Pravoslaví je v nebezpečí, že se stane náboženským tmelem imperiální vize. A v tomto smyslu je celkem jedno, zda na oficiálním obrázku říše bude stát před pravoslavným chrámem Vladimir Putin nebo někdo jiný.

Dnešním západoevropským úkolem je promyslet svou vlastní tradici a svá vlastní selhání, včetně těch starších i novějších. Pokud kritizujeme například představu o ruské výjimečnosti a různé její utopické vize, neměli bychom zapomínat, že tyto ideje mají Rusové z Evropy, například z německého romantismu. Naše intelektuální pozice také bude poctivá, pokud si přiznáme i vlastní slabiny, k nimž patří pohodlné opouštění hodnotových základů a jejich rozměňování. To, že ruská propaganda lže, ještě

neznamená, že bychom neměli máslo na hlavě. I my máme například své kulturní války, s nimiž si nevíme rady.

Protože jsem v poslední době poslouchal přednášky Timothyho Snydera, Orlanda Figese a zvláště Stephena Kotkina, vím, jak povrchní byla moje znalost ruských i ukrajinských dějin. Pro mne osobně to znamená pěstovat i u nás takové prostředí humanitních věd, které by dalo vyrůst takovým osobnostem, jako jsou zmínění tři badatelé, díky nimž máme v hlavě trochu více jasno. Znamená to tedy pěstovat kulturní historii, která bude zkoumat opravdu důležité věci – a vezme vážně politiku, geopolitiku a složité postavení náboženství v dnešním světě.

A skončím tím, čím jsem začal, totiž teorií politického náboženství. Zdá se mi, že bez tohoto konceptu nemůžeme pochopit ani ruský/sovětský stát, ani náboženství. Aby mohli bolševici

vybudovat nový stát, museli poskytnout nové, politické náboženství a destruovat venkov, svět starého pravoslaví. To sice přežilo i sedmdesát let teroru a ponižování ateistickou propagandou, ale jediné, k čemu se mohlo vrátit, byla před-revoluční „klasika“, pro niž je typická hluboká zbožnost, krása liturgických zpěvů a hluboký vztah k ikonám stejně jako provázanost se státem a jeho hlavním představitelem, kterému se dnes s podivem ještě neříká báťuška car. ■

/ Redakčně upravený text přednášky, která zazněla na setkání instituce CIHEC v Praze, 13. května 2023. /

Jiří Hanuš (1963), historik,
působí na Filozofické fakultě
Masarykovy univerzity.

INZERCE

Kvalita prověřená tradicí:

tvor

Nejlepší literatura za nízkou cenu!

tištěné předplatné 1050 Kč
on-line předplatné 550 Kč

itvar.cz/predplatne

Tomáš Šmíd

Panorama arménského hlavního města Jerevanu s biblickou horou Ararat v pozadí.
Foto: Wikimedia Commons

Arménie – osudová závislost

V předchozích číslech jsme se věnovali Gruzii a Ázerbájdžánu, nyní zbývá poslední z jihokavkazských republik – Arménie. Arméni Rusko tradičně vnímají nikoli jako přítele a blízkého spojence, ale hlavně jako jediného možného ochránce a protiváhu Ázerbájdžánu a Turecka. V tomto vztahu bylo vždy více osudovosti a bezvýchodnosti než přátelství a důvěry, nicméně z ruského pohledu je takový výrazně asymetrický vztah nepochybně výhodný.

Arménie bývá obecně považována za proruský stát a řada skutečností tomu odpovídá. Nicméně mnohem více než o přátelství a důvěru jde o nevyhnutelnost. Postsovětská Arménie se nachází v geopolitické izolaci. Po celou dobu

samostatné existence je ve válečném stavu se svým sousedem Ázerbájdžánem, důvodem je spor o Náhorní Karabach. Ázerbájdžánským územím přitom v sovětských dobách procházel hlavní železniční koridor spojující Arménii

s Ruskem, který je kvůli válečnému stavu nyní přirozeně zablokován. V souvislosti s karabašskou válkou a nevyřešenou otázkou genocidy Arménů, kterou spáchal během první světové války osmanský mladoturecký režim, má Arménie nepřátelské vztahy též s Tureckem. I když kontakty nejsou zcela vyloučeny, diplomatické vztahy navázány nejsou, hranice jsou uzavřeny a případný transport zboží i lidí probíhá přes Gruzii nebo Írán. S Íránem Arménii sice pojí dobré sousedské vztahy, které nekalí ani fakt, že společná hranice se nachází v íránské provincii Azarbaycan (Ázerbájdžán), kterou obývají etničti Ázerbájdžánci (Ázerové), problémem je ale fakt, že hranice prochází velmi hornatým územím, je krátká a se špatnou dopravní infrastrukturou. Svoji roli hraje také velmi problematická pozice Íránu v mezinárodním společenství. Severní sousedství s Gruzii má sice také partnerský charakter, ale vzájemné mezietnické vztahy nejsou prosty různých napětí a rozporů. Gruzie však zůstává pro Arménii jedinou branou do Ruska, s nímž – jako jediná postsovětská země v regionu – přímo nesousedí. Jelikož má však Gruzie sama velké problémy v podobě nevyřešených konfliktů v Abcházii a Jižní Osetii, rozhodně není bezproblémovým partnerem: železniční spojení Arménie a Ruska, které vedlo v sovětských dobách přes Abcházii, nefunguje, silniční spojení přes území Jižní Osetie je vyřazeno z analogických důvodů. Arménii tedy zůstává jediná, nesmírně přetížená cesta přes Darialský průsmyk, která ovšem vede vysokými horami.

Za zmínku stojí i fakt, že Arméni tvoří v Gruzii třetí nejpočetnější etnikum¹ a obývají vesměs kompaktní území na jihozápadě Gruzie v regionu Samcche-Džavacheti u arménských a tureckých hranic. V neposlední řadě

je dobré připomenout i skutečnost, že Arméni tvoří významné procento populace v gruzínské metropoli Tbilisi, kterou elity kavkazských (východních) Arménů považují za své přirozené kulturní centrum. Arménské ekonomické elity se zase historicky koncentrovaly v dnes ázerbájdžánském Baku. V důsledku složité demografie a komplikovaných vztahů v tomto regionu se hlavním městem dnešní Arménie stal Jerevan, který má pro kavkazské Armény historicky velmi malý význam a vždy byl brán spíše jako „turecké“ město. Tyto paradoxní situace mají své kořeny v historii, která je na Kavkaze spoluutvářena různými, často velmi hlubokými skutečnými či domnělými křivdami.

Ruská vojenská přítomnost

Ruská federace si je této velmi složité arménské pozice dobře vědoma a využívá ji. Ilustrativním příkladem je konflikt o Náhorní Karabach. Jeho pomocí Rusko ovlivňuje dění jak v Arménii, tak v Ázerbájdžánu. Celý spor má nesmírně komplexní příčiny a rozhodně se nejedná pouze o důsledek ruské či sovětské národnostní politiky, nicméně jak carský dvůr, tak sovětská vláda a následně i představitelé Ruské federace se s arménsko-ázerbájdžánským etnoteritoriálním sporem naučili manipulovat v klasickém duchu *divide et impera*. Když v roce 1988 ozbrojený konflikt vypukl, Sověti podporovali ázerbájdžánskou stranu, jelikož se obávali domino efektu v dalších problematických oblastech (který stejně nastal), nicméně po rozpadu SSSR se Rusko postavilo spíše na stranu Arménie, čímž obnovilo vektory z carských dob. Arménům se do roku 1994 podařilo Náhorní Karabach ovládnout

Ázerbájdžánští uprchlíci během první války
o Náhorní Karabach, 1992.
Foto: Wikimedia Commons

a spolu s ním dostat pod kontrolu i sedm okresů v Ázerbájdžánu, které nebyly součástí sovětské Náhorně-karabašské autonomní oblasti (NKAO). Arménské vojenské úspěchy měly ovšem v mnoha ohledech charakter pověstného Pyrrhova vítězství a Rusko z toho těží.

Mírová dohoda je v nedohlednu, nová situace byla postavena pouze na příměří z května 1994. Konflikt tak zamrzl a z Náhorního Karabachu se stal de facto stát, jehož nezávislost Rusko nikdy neuznalo a nikdy s Ázerbájdžánem nepřerušilo obchodní ani diplomatické styky. Ba co víc, zbraně a zbraňové systémy dodávalo jak do Arménie, tak i do Ázerbájdžánu. S tím, jak Ázerbájdžán v souvislosti s vývozem ropy a zemního plynu bohatl, jeho podíl na odběru ruských zbraní dokonce rostl. Oficiálně však Rusko podporovalo Arménii, která výměnou za tuto „podporu“ akceptovala přítomnost ruských ozbrojených sil na svém území. Brala to jako záruku jak proti Ázerbájdžánu, tak proti Turecku. Nejvíce tím ovšem získalo právě Rusko, které díky tomu disponuje stabilní vojenskou základnou na jihu

Kavkazu, což je nyní, když bylo nuceno opustit své armádní základny v Gruzii a Ázerbájdžánu, o to cennější.

Rusko bylo v postsovětské Arménii vždy vojenským spojencem číslo jedna a úzké vztahy s ním byly klíčovou součástí arménské zahraničněpolitické doktríny. To samozřejmě neplatilo recipročně, ale přesto Arménie představovala pro Rusko poměrně důležitého spojence, především v kontextu Společenství nezávislých států (dále jen SNS) a Organizace Smlouvy o kolektivní bezpečnosti (*Organizacija Dogovora o kolektivnoj bezopasnosti*; dále jen ODKB). Arménie je garantem přímé ruské vojenské přítomnosti na Jižním Kavkaze a přinejmenším do roku 2018 představovala (spolu s Běloruskem) nejbližšího spojence Ruska v rámci postsovětských integračních projektů. Rusko má tedy v Arménii svou vojenskou základnu, která se nachází v druhém největším arménském městě Gjumri na severozápadě země. Oficiálně se na základně nachází kolem tří tisíc mužů. Na asymetrickém vztahu obou formálních spojenců je zajímavá i skutečnost, že Rusko Arménii za vojenskou základnu nic neplatí, ba naopak arménská strana financuje veškerý provoz prostřednictvím zásobování elektřinou, topením, vodou a dalšími potřebami. I na tom je dobře vidět, že pro Arménii má ruská vojenská pomoc existenční charakter. Roku 1997 podepsaly obě země smlouvu o přátelství, která garantovala vzájemnou pomoc v případě vojenské hrozby pro obě strany a umožňovala ruským pohraničnickům hlídat arménské hranice s Tureckem a Íránem. Na arménsko-ázerbájdžánské hranice se tato smlouva nevztahovala, ale ruské síly se v menší míře pohybovaly i v těchto oblastech (čehož byl autor očitým svědkem).

Změna kurzu

K otřesu letitého svazku došlo v roce 2018 poté, co se do čela arménské vlády dostal Nikol Pašinjan. Pašinjan byl brán Kremlem jako produkt tzv. barevné revoluce, největší noční můry putinovského režimu. Odstavil od moci tzv. karabašský klan svázaný s bývalým prezidentem Robertem Kočarjanem a jeho nástupcem Seržem Sargsjanem, což jsou původem karabašští Arméni a výrazně proruští politici. Předcházející vládnoucí garnitura byla natolik proruská, že Arménie v řadě ohledů připomínala spíše další federativní republiku než samostatnou zemi. Pašinjan vzešel z lidových protestů, které měly prozápadní či přinejmenším liberalizační nádechy a donutily parlament, aby jej jmenoval premiérem, aniž v něm měl Pašinjan reálnou mocenskou oporu.² Následně přistoupil k poměrně ostré čistce karabašského klanu, k čemuž ho dotlačila i jeho vlastní protikorupční rétorika.

Na druhou stranu Pašinjan od počátku své vlády poukazoval na arménsko-ruské spojení a upozorňoval na to, že Arménie je členem ODKB a Eurasijské ekonomické unie (překládáno též Eurasijský hospodářský svaz; rusky *Evrasijskij ekonomičeskij sojuz*, dále jen EEU). Druhým dechem ovšem dodával, že je také členem Rady Evropy a Partnerství pro mír v rámci NATO, a začal usilovat o bezvízový styk se zeměmi EU. Pro Putina byla tato snaha o zdůraznění politiky více azimutů a vstřícnější rétorika vůči Západu signálem přílišné emancipace. Rusko se postavilo za Kočarjana, který byl v Arménii trestně stíhán a opakovaně zatýkán za braní úplatků či násilné potlačení demonstrací. Putin se v té době při své návštěvě Jerevanu (přelom září a října 2019) setkal na ruské ambasádě s Kočarjanovou man-

želkou Bellou. Její prosbu přímo intervenovat v manželův prospěch sice odmítl s poukazem na to, že se nemůže vměšovat do vnitřních záležitostí Arménie, a připomněl, že vztahy s novou vládní garniturou jsou „jiné“ než s tou předchozí, ovšem Kočarjanovi poslal do vězení osobní narozeninovou gratulaci. Kromě Kočarjanova stíhání mělo Rusko velký problém také s vyšetřováním generálního tajemníka ODKB Jurije Chačaturova a nevoli vyvolal také fakt, že v rámci protikorupčního tažení bylo zahájeno vyšetřování daňových úniků ruské společnosti Gazprom Armenia, kterou plně vlastní Gazprom, a také vůči arménským železnicím (od roku 2008 Jihokavkazská železnice), kterou taktéž plně ovládá ruský kapitál. Rusko reagovalo tak, že ještě v roce 2018 začalo prostřednictvím Rosselchoznadzoru (ruská Federální veterinární a fytosanitární služba) omezovat dovoz arménské zeleniny, většinou s účelovými poukazy na zvýšený obsah těch či oněch škodlivých látek či mikroorganismů.

Druhá válka o Náhorní Karabach

Zásadní ukázkou, jak může Rusko změnit svoji politiku vůči Arménii, byl jeho přístup k tzv. druhé válce o Náhorní Karabach, nazývané též čtyřicetičtyřdenní válka. Arménie od roku 1994 nevyužila svého vojenského vítězství z roku 1994 a výhodnou vyjednávací pozici kapitalizovala maximálně k udržení statu quo. Naopak ekonomicky sílící Ázerbájdžán investoval velké procento zisků z prodeje ropy a zemního plynu do modernizace ozbrojených sil a stále častěji dával najevo svoji frustraci z více než dvacet let se táhnoucího konfliktu. Arménie modernizaci svých ozbrojených sil věnovala menší pozornost, což

Arménský premiér Nikol Pašinjan
na oficiální návštěvě Ruska v dubnu 2022.
Foto: Wikimedia Commons

z logiky věci padá na hlavu předpašinjanovské garnitury. Tato asymetrie³ se poprvé ukázala již v dubnu 2016 a dramaticky pak na podzim roku 2020. Arménie příliš spoléhala na odstrašující efekt ruské vojenské přítomnosti a případnou ruskou vojenskou pomoc, k níž však nedošlo, respektive ruská intervence do propuknuvšího konfliktu rozhodně neodpovídala arménským očekáváním. Od prvních dnů bojů dávala Moskva jasně najevo, že vojensky ve prospěch Arménů zasáhnout nehodlá. Ačkoliv se jedná o formální vojenské spojení v rámci ODKB, Rusko razilo postoj, že nebylo napadeno arménské území, neboť se boje odehrávají na území mezinárodně uznaného Ázerbájdžánu. Diplomatically se ovšem v situaci angažovalo velmi aktivně. Ostatně první kolo jednání ministrů zahraničních věcí obou zemí zprostředkoval Lавrov. Jistá pikantnost jeho role tkví mimochodem v tom, že je po svém biologickém otci arménského původu.

Na druhou stranu nelze tvrdit, že Rusko dalo ázerbájdžánské straně volnou ruku. Obávalo se totiž nárůstu vlivu ázerbájdžánského spojence

a svého regionálního rivala Turecka, s nímž má v poslední době sice poměrně uspokojivé, ale z dlouhodobého hlediska konfliktní vztahy. Rusko Arménii vojensky nepomohlo, což bylo v zásadním rozporu s velmi aktivní rolí Turecka na straně Ázerbájdžánu. Existují sice informace o neoficiální přítomnosti některých ruských speciálních jednotek či neformální Wagnerovy skupiny, avšak veškerá pomoc byla mírně řečeno velmi limitovaná. V této souvislosti je nicméně důležité připomenout, že Arménie nikdy oficiálně o ruskou vojenskou pomoc nepožádala.

Otázkou je, jak by se Moskva zachovala, kdyby v Jerevanu stále vládl proruský karabašský klan, a zda by se Baku k takto masivní ofenzivě vůbec odhodlalo. Nejčastější interpretací mnoha analytiků bylo, že Moskva nechala Pašinjana v dané situaci „vykoupat“. Ovšem Moskva měla zájem také na solidních vztazích s Ázerbájdžánem, a to nejen kvůli zbrojním kontraktům a surovinovému bohatství. Hlavním důvodem bylo, aby se Ázerbájdžán nevydal gruzínskou cestou a nesnažil se o integraci do západních struktur. Konfliktní vztahy by mohly přinejmenším znamenat ještě větší přimknutí k Turecku, vlivnému členu NATO. Svoji roli hrál i fakt, že Baku je snad nejvíce „ruským“ městem Jižního Kavkazu a v Rusku žije oficiálně přes šest set tisíc etnických Ázerbájdžánců.⁴ Nejen proto, ale také díky jeho ekonomické síle a geografické pozici se Rusko k Ázerbájdžánu chová mnohem více jako k rovnocennému partnerovi, byť manýry „staršího bratra“ uplatňuje i zde. Navíc ona otázka, zda by se Ázerbájdžán k útoku odhodlal a zda by Moskva Arménii pomohla, kdyby zde vládly proruské síly, je v podstatě zodpovězená, když si uvědomíme, že Ázerbájdžán se do menší ozbrojené konfrontace pustil již v roce 2016,

a ani tehdy Rusko žádným zásadním způsobem v arménský prospěch neintervenovalo. Zkrátka Moskva se za svého „spojence“ v Jerevanu vojensky nepostaví, protože ví, že je na ní Arménie stejně plně závislá, a nemá tedy smysl riskovat komplikace vztahů s geopoliticky silnějším Ázerbájdžánem či Tureckem.

Vojenská prohra Arménie stvrzená příměřím z 10. listopadu 2020 otřásla celou arménskou společností a dostala Pašinjana pod obrovský tlak. Nemalá část populace jej považovala z důvodu podepsání příměří za zrádce, čehož využívala i Moskva. Demonstrace probíhaly násilným způsobem, dokonce byl zbit předseda arménské Národní shromáždění Ararat Mirzojan, jehož dav vyvlekl z auta před jedním z jeho dětí. Rezignaci podala řada tehdejších vrcholných politiků, většina z nich kvůli nesouhlasu s Pašinjanovými postupy.

Západ celou situaci fakticky ignoroval a svého formálního aliančního spojence Turecko až na výjimky nijak nenutil, aby se držel zpátky. Jakkoliv je tedy Pašinjan považován za prozápadního politika, nezískal od Západu prakticky žádnou podporu – ani rétorickou. Až v září 2022 po dalším ázerbájdžánském porušení příměří navštívila Arménii předsedkyně amerického Kongresu Nancy Pelosiová. Nelze se tedy divit, že proruské kruhy v Arménii mají dostatek argumentů, aby Rusko stále vykreslovaly jako garanta arménské národní bezpečnosti. Ostatně i Pašinjan pochopil, že na Západě se velkého zastání nedočká, a nadále pokračoval v ujišťování, že Rusko je stále hlavním arménským partnerem a spojencem. Koneckonců Arménie přes vážné územní ztráty nepřišla o celý Náhorní Karabach, čehož bylo nepochybně docíleno na základě ruského diplomatického úsilí.

Otřes ve vzájemných vztazích

V únoru 2021 přesto došlo mezi Jerevanem a Moskvou k další konfrontaci, která vyvrcholila faktickým pokusem o vojenský převrat. Pašinjan v médiích kritizoval kvalitu dodaných ruských raket Iskander, o nichž prohlásil, že jich explodovalo „zhruba deset procent“. Následně odvolal zástupce náčelníka generálního štábu Tigrana Chačatrjana, který premiérový výroky posměšně kritizoval. V reakci na to podepsalo více než čtyřicet vysokých armádních důstojníků otevřený dopis, který obviňoval Pašinjana z vojenské porážky a ztráty území v Náhorním Karabachu a požadoval jeho rezignaci. Mezi signatáři byli velitelé všech pěti armádních sborů a další příslušníci arménské generality v čele s náčelníkem generálního štábu Ovikem Gasparjanem. Gasparjanovi měl podle některých zdrojů volat přímo jeho ruský protějšek Valerij Gerasimov s jasným poselstvím, aby se Pašinjana „zbavili“. Pašinjan to označil za pokus o převrat a rozhodl se náčelníka generálního štábu odvolat. Arménský prezident Armen Sarkisjan, jehož role po ústavních reformách z roku 2015 je spíše ceremoniální, odmítl odvolání Gasparjana podepsat, nicméně jednalo se jen o politické gesto, jelikož do týdne vstoupilo Pašinjanovo rozhodnutí v platnost automaticky. Rusko se pochopitelně cítilo uraženo Pašinjanovou kritikou raketových systémů a v ruských médiích rezonovala ostrá kritika Pašinjanovy osoby i jeho politiky. Proruskou stranu reprezentoval především bývalý ministr obrany z dob první války o Náhorní Karabach Vazgen Manukjan, který byl považován za případného Pašinjanova nástupce. Manukjan sám tvrdil, že má podporu arménské armády a že hodlá Pašinjana postavit před soud za jeho počínání během druhé války

Vojáci Náhorní karabašské republiky během operace na nejvýchodnější straně fronty, 2008.
Foto: Wikimedia Commons

o Náhorní Karabach. Manukjan a většina jeho spojenců otevřeně deklarovali své proruské směřování a zdůrazňovali, že mír vyjednala Moskva a ruští vojáci jsou ti, kteří chrání karabašské Armény v zóně konfliktu. Celou krizi doprovázely demonstrace a řada protestujících na sobě měla vojenské uniformy.

I když v klasickém pojetí lze aktivity arménské generality sotva označit za pokus o vojenský převrat, když z jejich strany nebylo užito žádných silových kroků, každopádně se zachovala velmi nestandardně, jelikož zcela rezignovala na politickou neutralitu a vystupovala otevřeně proruský. Pašinjan ovšem, a tomu věřil málokdo, dokázal veškeré protesty politicky přežít a v červnu 2021 v předčasných parlamentních volbách získala jeho strana s názvem Občanská smlouva téměř 54 % hlasů. Ztratil tedy jedenáct parlamentních křesel, ale mandát mu zůstal silný. Takový výsledek po vojensky nezpochybnitelně prohrané válce o území s obrovským emocionálním významem neznamená nic jiného, než že (pro mnohé překvapivě) velká část arménské společnosti chápe, že karabašská otázka Arménii

nesmírně zatěžuje. Rozumí také tomu, že Pašinjan stěží může být hlavním viníkem vojenské porážky, protože z dlouhodobého hlediska nemůže nést zodpovědnost za stav arménských ozbrojených sil. V neposlední řadě je evidentní, že v Arménii sílí prozápadní nálady, což má jednak generační rozměr a jednak je to důsledek událostí z roku 2008, kdy se po kočarjanovském násilném potlačení demonstrací začala rodit opravdová občanská společnost.

Arméni sice Rusko stále chápou jako garanta, ale stížnosti na nedostatek pomoci ze strany ruských mírových sil stále sílí. Od zahájení invaze na Ukrajinu je zřejmé, že ázerbájdžánské pokusy zabírat další a další dílky území, které podle dohodnutého příměří mělo zůstat arménské straně, jsou mnohem častější. Přesto všechno stále nezmizel elementární společný zájem Ruska a Arménie, že dokud bude Republika Arcach (Náhorní Karabach) v nějaké formě existovat, budou ruské jednotky potřeba. Pokud ale Moskva rezignuje na naplnění své role ochránce základní bezpečnosti karabašských Arménů a Ázerbájdžán plně obnoví svoji územní integritu v hranicích bývalé Ázerbájdžánské SSR, Rusko přijde o výhodu mít na formálním ázerbájdžánském území své síly a jeho velmocenský vliv na jihu Kavkazu značně oslabí. Pro Arménii by to znamenalo veliký otřes, který by mohl vyústit v geopolitický rozchod s Moskvou.

Je složité vyhodnotit, zda jsou nástroje ruské strategie užívány správně. Rusko a jeho spojenci v arménské politice se snaží Pašinjana sesadit, ten však, jakkoliv ho můžeme označit za produkt *barevné revoluce*, zásadní obrat na Západ nezahájil a ani se z tohoto směru nedočkal žádné výrazné podpory. Stále tedy platí, že Arménie je členem ODKB a EEU a Rusko je garantem

arménské národní bezpečnosti. V tomto ohledu se nelze ubránit dojmu, že Putinovy výpady vůči Pašinjanovi jsou primárně produktem jeho ega a odporu vůči politikům vzešlým z lidových protestů s prozápadním nádechem. Reálně totiž nelze tvrdit, že by se Pašinjan snažil Arménii vymanit z ruské sféry vlivu jako třeba Saakašvili Gruzii či Porošenko, potažmo Zelenskyj Ukrajinu.

Energetické a surovinové vydírání

Přesto však Rusko vůči svému spojenci používá oblíbený a tradiční nástroj, tedy energetické a surovinové tlaky. Za prvního Putinova prezidentství v roce 2007 zahájil tehdejší arménský prezident Kočarjan spolu se svým íránským protějškem Mahmúdem Ahmadínežádem provoz plynovodu z Íránu do Arménie. Sice se z hlediska objemu nejednalo o nic zásadního, ale byl to signál, že se Arménie snaží alespoň částečně diverzifikovat dodavatele strategických surovin a že se obě země pokoušejí nezůstat zcela stranou rozvíjejících se infrastrukturních projektů. Tehdy navíc existovala obava, že by Gazprom mohl mít v následujících letech nedostatek plynu, jelikož tato ruská společnost nedostatečně investovala do těžebních zařízení. Rusku o mnoho nešlo, jednak těžilo z dobrých íránsko-ruských vztahů a navíc ruský vliv na Arménii byl natolik silný, že otázka, zda je Arménie na jeho plynu závislá sto procentně, či „jen“ devadesátiprocentně, nehrála žádnou roli. Rusko si to zkrátka mohlo dovolit, a to tím spíše, že Arménie pro něj rozhodně nepředstavuje lukrativní trh. Ale ambice Íránu, že by se Arménie stala první mezistanicí jeho možných budoucích dodávek do Evropy, už důrazně odmítlo. Moskva si totiž vždy uvědomovala, že

Írán je pro ni z dlouhodobého hlediska mnohem více konkurentem než spojencem, a tak Jerevanu nařídila – přes íránský nesouhlas – zmenšit průměr plynovodu z původně projektovaných 1 420 milimetrů (velikost hlavních exportních plynovodů) na nedostatečných 700 milimetrů. Toto opatření tranzit íránského plynu do třetích zemí vylučuje a plynovod je tedy relevantní jen pro Arménii. Kočarjan navíc s Putinem dohodl, že část plynovodu na arménském území bude společností ArmRosGaz předána Gazpromu. V ArmRosGazu měl Gazprom a jeho dceřiná společnost Itera více než dvoutřetinový podíl, Moskvě tedy zůstala v rukou i veškerá kontrola přístupu k plynu od tohoto dodavatele.

Další ruské tlaky související s dodávkami plynu se objevily v roce 2013 – tedy v roce, kdy měla Arménie podepsat asociační dohodu s EU. Ačkoliv byla tehdy u moci stále proruská garnitura, nálady veřejnosti (a přinejmenším skryté i části establishmentu) byly prozápadní a tlak na podpis asociační dohody nezanedbatelný. Zdůrazňovala se možnost hrát větší roli v alternativních koridorech pro produktovody z Kaspiku a Střední Asie s tím, že země Střední Asie jsou od Evropy daleko a Ázerbájdžán s Íránem díky charakteru svých režimů nemohou hrát takovou roli jako Arménie (a samozřejmě ještě více Gruzie). Prozápadní kruhy v Arménii si samozřejmě dobře uvědomovaly potřebu přehodnotit dosavadní přístup k řešení sporu o Náhorní Karabach, čehož si bylo plně vědomo i Rusko, a tak reagovalo uzavřením velkého zbrojního kontraktu s Ázerbájdžánem. To by samo o sobě nebylo nic tak zvláštního, kdyby tento krok nebyl mimořádně mediálně propagován a neposloužil jako zřejmý vzkaz Arménii. Příkladem politického tlaku byla také soukromá schůzka tehdejšího prezidenta

Serže Sargsjana s Putinem během Sargsjanovy pracovní návštěvy Moskvy. Podle řady neoficiálních vyjádření arménských politických a diplomatických představitelů čelil i Sargsjan, bytostně proruský politik, který sám rozhodně na asociační dohodě nebazíroval, ze strany Putina přímému vydírání a vyhrožování. Sargsjan oznámil, že Arménie asociační dohodu nepodepíše a bude usilovat o plné členství v EEU. Putin přitom toto prohlášení zveřejnil dříve, než to stihl sám Sargsjan. Převládá názor, že se jednalo o záměr a nikoliv politováníhodné nedorozumění. Ještě v červenci se totiž zdálo, že vyjednávání s Arménií jsou úspěšná, a EU dokonce oznámila, že podpisu nestojí nic v cestě. Nicméně i evropští vyjednávači se shodovali v tom, že jejich arménští partneři čelí nevybíravému nátlaku ruské strany a je jim nepokrytě vyhrožováno změnou ruského postoje k situaci v Náhorním Karabachu v arménský neprospěch v případě podpisu dohody s EU. Ruská strana také zdůrazňovala, že EU je sice největší importér arménského zboží, ale Rusko je hned na druhém místě.

Sargsjanovo rozhodnutí vyvolalo v Arménii protesty opozice a prozápadně orientované části populace. Během září jich proběhlo několik včetně pochodu k prezidentskému paláci. Demonstrace pokračovaly i na počátku prosince 2013, kdy přijel na oficiální návštěvu sám Putin. Během dalšího pochodu k prezidentskému paláci policie zablokovala přístupové cesty a došlo i na násilné střety, přes 100 lidí bylo zatčeno. Moskva si prosadila svou, v roce 2015 se Arménie stala členem EEU.

Nicméně ani Sargsjanův ústupek neznamenal zastavení manipulací s cenou plynu, byť po arménské rezignaci na asociační dohodu s EU zaujalo v této otázce Rusko (na jistou dobu)

velkorysejší postoj. Na začátku jara 2014 ministr energetiky Movsisjan oznámil, že Arménie zvýší dovoz plynu z Íránu o celých 75 % dosavadního ročního objemu. Ruská strana na to překvapivě nijak nereagovala, což kontrastovalo s jejím přístupem z roku 2007. Ruské mlčení bylo bráno jako „odměna“ za nepodepsání asociační dohody s EU a také jako snaha nepopudit arménskou veřejnost před plánovaným vstupem Arménie do EEU, který veřejnost nijak výrazně nepodporovala. Nevřešena však zůstala otázka, zda je možné íránský plyn dále exportovat. Rok 2014 byl ve znamení normalizace vztahů Íránu se Západem, putinovské Rusko se již plně realizovalo v syrské občanské válce a na jaře zahájilo anexi Krymu. Spotřebitelská cena ruského plynu se přesto pohybovala na 391 USD za 1 000 kubíků, což je pro chudou arménskou populaci (pod hranicí chudoby žije zhruba třetina Arménů) velmi vysoká částka, navíc téměř osmkrát (!) vyšší, než kolik platili například Bělorusové.

V červnu 2015 došlo k dalšímu oznámení zvýšení cen elektrické energie s účinností od 1. srpna ve výši zhruba jeden americký cent za kilowatthodinu. Protesty, často označované jako ElektroMajdan (případně EnergoMajdan), začaly 19. června. Protestující odmítali, že by se jednalo o „druhý Majdan“, a cítili se takovým označením dotčeni. Protesty měly do značné míry apolitický či lépe řečeno nestraničný charakter. Zvýšení cen se dotýkalo celé populace, i když většina demonstrujících patřila spíše k mladší generaci a k podporovatelům prozápadního směřování země. Problém spočíval v tom, že více než 50 % akcií polostátní společnosti Inter RAO, která od roku 2006 vlastnila distribuční společnost Electric Networks of Armenia (ENA), držela ruská vláda. ENA byla koupěna údajně hlavně

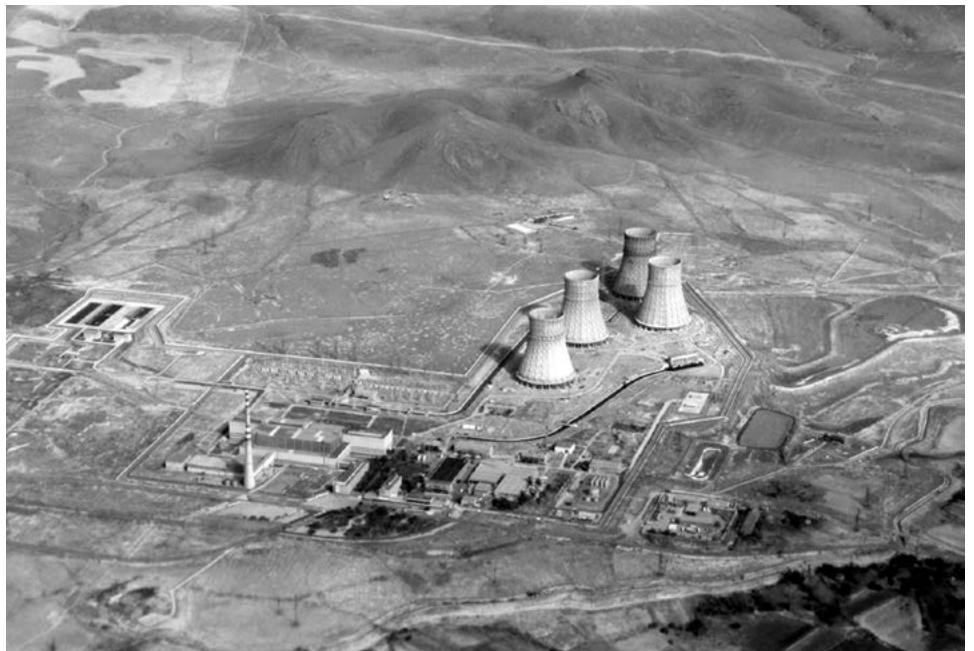
proto, že nebyla schopna splatit dluh ve výši zhruba čtvrt miliardy USD, který vznikl primárně kvůli neefektivitě zastaralé arménské energetické infrastruktury. Ztráty ve společnosti ovšem přetrvávaly i za ruského vlastnictví a společnost byla roku 2013 na pokraji bankrotu. Opozice poukázala na masivní korupci, která v tomto sektoru panuje, stejně jako na skutečnost, že i toto odvětví je plně v ruských rukou.

Demonstrace probíhaly prakticky celé léto a docházelo při nich ke střetům s policií, stovky demonstrujících byly zadrženy a mnozí zraněni. Policejní násilí situaci vyhrotilo, protestující zabarikádovali některé jerevanské třídy a nepokoje se rozšířily i do dalších měst. V souvislosti s protesty se zformovala hnutí Povstaň Arménie (arménsky *Votki Hajastan*) a Ne loupeži (arménsky *Voč t'alanin*). Protesty ustaly poté, co došlo k auditu ve společnosti ENA, jež byla nakonec odkoupena společností Tashir ovládanou v Rusku žijícím arménským miliardářem Samvelem Karapetjanem. Karapetjan je v Arménii populární a uznávaná postava, nicméně z hlediska emancipace na ruských mocenských zájmech tento krok neznamenal žádný posun. Karapetjan a jeho klan jsou v Arménii navázaní na karabašský klan, sám Karapetjan má jasné vazby na Kreml a ocitl se na „Putinově seznamu“, který zveřejnilo americké ministerstvo financí.

Arménie je jedinou jihokavkazskou zemí, která disponuje jadernou elektrárnou. Jedná se o elektrárnu Mecamor nacházející se necelých čtyřicet kilometrů od Jerevanu. Dodává zhruba 39–40 % veškeré arménské elektrické energie, nicméně je s ní spojena taktéž celá řada problémů. Nemá ochranný kontejnment, leží v tektonicky aktivní oblasti a ázerbájdžánská strana ji využívá ve svých vojenských hrozbách

vůči Arménii. Její životnost byla stanovena do roku 2016, provoz byl nicméně prodloužen s tím, že dojde k její modernizaci – jeden starý reaktor bude uzavřen roku 2026 (povolení má do roku 2027 a plánuje se možné prodloužení o dalších 10 let) a produkci elektrické energie převezme nový. Vzhledem k faktu, že byla postavena v dobách SSSR a veškeré technologie jsou navázány na ruský průmysl, je projekt modernizace realizován v partnerství s Ruskem. Rusko navíc na rozdíl od EU či USA nekritizovalo prodloužení provozu elektrárny, podílil se na financování provozu, dodává veškeré jaderné palivo a je výhradním partnerem při jednání o modernizaci. K faktu, že téměř veškerý energetický mix v Arménii ovládá Rusko, je třeba připočíst i skutečnost, že provozovatelem elektrárny je od roku 2003 Inter RAO UES. V posledních letech se ruská hegemonie v tomto sektoru sice opticky snižuje, jelikož došlo k prodeji některých tepelných a vodních elektráren (např. Kaskáda Hrazdan). Nicméně kupujícím byla ve většině případů společnost Tashir, jejíž vazby na ruský establishment skutečnou emancipaci neznají. V menší míře lze v posledních letech zaznamenat přisun amerického, německého, čínského, italského, španělského či emirátského kapitálu, což ovšem v žádném případě neovlivňuje rozhodující roli Ruska.

Otázka zásobování plynem a jeho ceny se opět vrátila do hry po arménské sametové revoluci. Bylo naprosto iluzorní se domnívat, že Moskva tuto kartu nevytáhne, když tak činila i během vlády proruského karabašského klanu. Oznámení Gazpromu o zvýšení cen plynu přišlo v prosinci 2018, čili zhruba osm až devět měsíců po revolučních událostech. Arménské snahy dohodnout nižší ceny byly neúspěšné. Arménie tvrdila, že své dceřiné společnosti

Arménská jaderná
elektrárna Mecamor.
Foto: Wikimedia Commons

Gazprom Armenia prodává Gazprom na vstupu za 150 USD za 1 000 kubíků plynu, přitom ke spotřebitelům se dostává za 284 USD. Putin oproti tomu při Pašinjanově návštěvě v Moskvě v září 2018 tvrdil, že Arménie platí nejnižší cenu ze všech klientů Gazpromu. Arménie v dubnu 2019 navrhla pětiletý systém stanovování cen plynu místo dosavadní roční báze. Arménské straně by to poskytlo větší jistotu ohledně sazeb a zásadně by se snížilo riziko svévolného zvýšení cen. Zároveň Arménie opětovně zahájila jednání s Íránem. V únoru 2019 Pašinjan navštívil Teherán a byla podepsána tranzitní dohoda o vytvoření koridoru pro íránský plyn do Gruzie. Pašinjan prohlásil, že návrh je v souladu s dohodou o volném obchodu mezi EEU a Íránem, která má být ratifikována. Začátkem března arménské ministerstvo energetiky oznámilo, že jednání mezi arménskými a gruzínskými představiteli o možném tranzitu plynu z Íránu skutečně probíhají. Tripartitní energetická spolupráce by mohla Arménii, Gruzii a Íránu přinést nemalé hospodářské a politické výhody. Zejména Arménii by

to poskytlo určitou páku při jednáních o plynu s Gazpromem. Energetická diverzifikace rovněž posílila pozici Gruzie v jednáních o cenách plynu s Ázerbájdžánem, který dodával na gruzínský trh téměř veškerý plyn. Koridor pro tranzit plynu by také pomohl Teheránu obejít sankce uvalené USA a otevřít přístup na evropské trhy s plynem. Íránsko-arménský plynovod může přepravit přibližně 2,3 miliardy metrů krychlových ročně, ale dosud nebyl plně využit. Nicméně i kdyby dala Moskva tomuto projektu zelenou, získal by Gazprom kontrolu nad distribucí íránského plynu nejen v Arménii, ale i v Gruzii. Navíc by další toky plynu z Íránu mohly spadat pod nový režim sankcí, které USA uvalily na Írán. Zatímco současný vývoz íránského plynu je osvobozen od sankcí, američtí představitelé varovali, že pro další objemy nemusí být žádná taková výjimka přijata. To by byla nepříjemná komplikace hlavně pro nejprozápadnější zemi v regionu Gruzii. Rusko každopádně zvýšilo cenu svého plynu pro Arménii o deset procent, aniž by na to Arménie dokázala jakkoliv reagovat.

Arménie se následně snažila dostat na svůj spotřebitelský trh plyn z Turkmenistánu s předpokládaným výhledem na vytvoření plynovodu z Turkmenistánu přes Írán, Arménii a Gruzii až do Ruska (obcházel z arménského pohledu nepřátelský Ázerbájdžán). V létě roku 2019 se v Ašchabadu probírala také otázka rostoucího exportu turkmenských ropných a plynových produktů do Arménie.

Dalším krokem byla žádost Jerevanu o snížení cen zemního plynu v momentě, kdy jeho ceny v roce 2020 celosvětově klesaly, přičemž Gazprom plánoval naopak zvýšení tarifů. V dané době Rusko prodávalo plyn do Evropy za 60 USD za 1 000 kubíků, kdežto pro Arménii byla cena 165 USD a spotřebitelé platili ve finále přibližně 285 USD. Rozdíl byl ovšem v tom, že Arménie měla na dodávky s Ruskem bilaterální smlouvu, kdežto do Evropy byl plyn vyvážen na základě tržních cen. A ty klesaly. Dlužno dodat, že v této době svoji nespokojenost s ruskými dodávkami artikulovaly i Bělorusko a Kyrgyzstán. Z arménské strany byla iniciována jednání na úrovni Pašinjan–Putin a prvně jmenovaný uvedl, že záměr Gazpromu zvýšit ceny plynu pro místní spotřebitele je nepřijatelný, a to zejména během pandemie. Vyjádřil přitom naději, že ho Putin při řešení sporu o plyn podpoří. Moskva argumentovala, že Gazprom může případně s přechodem na plovoucí tržní ceny souhlasit, ale Arménie na to musí být připravena – nyní jsou totiž nízké, ale po skončení pandemie COVID-19 mohou opět vzrůst.

Problémem je, že arménské snahy o diverzifikaci jsou podmíněny spoluprací s Íránem, nicméně za veškerá léta vyjednávání s Teheránem nedošlo k žádným skutečně hmatatelným výsledkům, co se zvýšení dodávek plynu týče.

Nehledě na skutečnost, že Gazprom kontroluje arménskou distribuční síť. Arménie je v této záležitosti ve velmi nevýhodné pozici a je nucena prakticky každý rok znovu reagovat na zdražování ze strany ruského dodavatele. Takový vyděračský potenciál je obrovský tím spíše, že arménská ekonomika na plynu do značné míry závisí. Více než třetina elektrické energie je produkována v plynových elektrárnách, v Arménii je navíc plyn dominantní i jako palivo pro automobilovou dopravu. Zemní plyn je v Arménii prakticky nenahraditelný, pro posílení energetické bezpečnosti se tedy musejí hledat nikoli alternativy za plyn, ale alternativní dodavatelé. A takový úkol je téměř nemožný.

Postoj Arménie k ruské invazi na Ukrajinu

Arménie si v souvislosti s ruským vpádem na Ukrajinu zachovává neutralitu a rozhodně nelze říci, že by Rusko v jeho agresii podpořila, jak ji některé schematicky uvažující kruhy obviňují (při hlasování na VS OSN 2. března 2022 se Arménie hlasování zdržela). Ve skutečnosti Arménii ruské počínání na Ukrajině podporují či odsuzují velmi podobně jako obyvatelé jiných zemí – „speciální vojenskou operaci“ podporují lidé na okraji politického spektra, komunisté, Ruskem placení politici a jejich příznivci. I v Arménii probíhají demonstrace na podporu Ukrajiny, a to přesto, že ukrajinská strana i ústy svých oficiálních představitelů několikrát podpořila protiarménské kroky Turecka, a dokonce i ozbrojené akce Ázerbájdžánu včetně situací, kdy ázerbájdžánské síly porušovaly dohodnuté příměří. Jestliže většina Arménů mlčí, je tomu tak do značné míry proto,

že sami nedávno válku zažili, zemřelo přitom několik tisíc lidí, mnozí mladí muži byli na doživotí zmrzačeni například tureckými drony a prakticky všechny segmenty arménské společnosti včetně těch prozřepadně nalaďených zastávají názor, že Arménie byla ponechána na holičkách nejen svým formálním vojenským spojencem Ruskem, ale i Západem. Arméni pak mají v paměti i počínání některých ukrajinských politických představitelů během druhé války o Náhorní Karabach. Dá se říci, že postoj Arménie ukázkově odráží poměrně časté rozpory mezi hodnotami demokracie a lidských práv a geopolitickými a bezpečnostními zájmy. Čili přesně to, co se odráželo v postoji celé řady zemí včetně Ukrajiny během konfliktu o Náhorní Karabach.

Rusko má k dispozici obrovské prostředky, jak nadále držet Arménii v šachu a hrát roli faktického protektora, nicméně již samotná arménská sametová revoluce dala jasný signál, že vztah arménské společnosti k Rusku se mění, a to k horšímu. Po druhé válce o Náhorní Karabach poklesla důvěra ve strategické partnerství s Ruskem, ačkoliv nelze zcela popřít, že díky ruské intervenci nedošlo k pro Arménii nejčernějšímu scénáři – ztrátě celého území dobytého v roce 1994. Rusko sice nedokázalo zabránit zásadnímu narušení statu quo, který mu léta vyhovoval, ale na druhou stranu dokázalo dostat na formálně ázerbájdžánské území své vojenské jednotky a docílit toho, že má své síly dislokované ve všech třech jihokavkazských zemích – ať na základě vzájemných dohod nebo

díky faktické okupaci, jako je tomu v případě Abcházie a Jižní Osetie.

Není sice pravděpodobné, že za Putinova života dojde, ve velmocenském smyslu slova, ke ztrátě Arménie, na to jsou obě země ještě příliš provázané, nicméně proces nenápadné emancipace začal. A může se nečekaně zrychlit, jakmile Rusko přijde o svou hlavní páku – spor o Náhorní Karabach. Ať již mírovou dohodou nebo pro Arménii definitivní ztrátou sporného území ve prospěch Ázerbájdžánu. Především druhá možnost by nejspíše vedla k dramatickému přehodnocení celé arménské geopolitické orientace, protože u mírové dohody obsahující územní kompromisy by bezpochyby asistovalo Rusko a udrželo by si tím svůj velmocenský vliv u obou rivalů. ■

- 1 Dlouho byli dokonce druhým, nicméně porodnost etnických Ázerbájdžánců, obývajících primárně jihovýchod Gruzie, a vystěhovalectví gruzinských Arménů demografický poměr změnily.
- 2 Když ovšem proběhly na konci roku 2018 parlamentní volby, získala Pašinjanova aliance Můj krok téměř 71% hlasů, což byl nepochybně silný mandát. Republikánská strana jeho předchůdce Serže Sargsjana, kterého v květnu po vlně protestů nahradil, se do parlamentu s pouhými 4,7% hlasů vůbec nedostala.
- 3 Z hlediska početnosti jsou obě armády relativně vyrovnané a nelze ani říci, že by ázerbájdžánská armáda měla kvalitnější výcvik. Zásadní roli skutečně sehrála kvalita zbraní a vojenské techniky a vojenské know-how z Turecka a pravděpodobně i z Izraele.
- 4 Reálný počet je ovšem výrazně vyšší, přinejmenším třikrát. Nejvyšší odhady hovoří až o třech milionech.

Tomáš Šmíd (1979), politolog a historik zabývající se především postsovětským prostorem.

Kulometné stanoviště Finů severně od Lemeti, sto metrů od ruských pozic, únor 1940. Foto: Wikimedia Commons

Finsko a Rusák na másle

Markéta Hejkalová

Vladimir Vladimirovič Putin to dokázal. Počátkem dubna 2023 se Finsko, po desetiletí neutrální, stalo 31. členem Severoatlantické aliance. Pro vstup do NATO se rozhodlo kvůli obavám o bezpečnost po ruské invazi na Ukrajinu zároveň se Švédskem, jehož žádost o členství prozatím ztroskotala na nesouhlasu Turecka a Maďarska. V případě Finska šlo o nejrychlejší přijetí do NATO v historii a ještě nedávno v podstatě nemyslitelný konec jedné dlouholeté neutrality. Nad dějinami Finska a jeho problematickým soužitím s východním sousedem se zamýšlí spisovatelka a překladatelka finské literatury Markéta Hejkalová.

R*yssä on ryssä, vaikka voissa paistaisi.* „Rusák je Rusák, i kdyby ho upekli na másle,“ říká nekorektní finské přísloví. Jeho přesný původ není znám, zato význam ano. Při soužití s Ruskem, velkým východním medvědem, jak se ve Finsku této obrovské zemi říká, je třeba být neustále ve střehu. Zbytečně medvěda nedráždit, v něčem třeba i ustoupit, ale pokud zaútočí, tak se bránit ze všech sil. Medvěda lze ochočit nebo zkrotit, ale to je jen na povrchu, uvnitř je to pořád dravá a nenasytá šelma. Stejně jako Rusko.

Přísloví vychází z historie a geopolitiky. Finsko má s Ruskem 1 300 kilometrů dlouhou hranici a staleté těsné kontakty, které ovšem vesměs měly podobu bojů.

Vikingové putovali přes Finsko do Ruska, kde pod jménem Varjagové položili základ budoucího ruského státu, a posílili tak východní vliv ve Finsku. Švédsko a Novgorod spolu bojovaly nejen o duše pohanských ugrofinských kmenů (Finů, Karelů a Laponců, nyní nazývaných Sámové), ale také o jejich území. Křížové výpravy ve 13. a na počátku 14. století ukončil roku 1323 švédsko-ruský mír v Pähkinäsaari (doslova ořechový ostrov, v českých pramenech se uvádí jako Ořechov).

V roce 1397 vznikla Kalmarská unie, státní útvar sdružující Dánsko, Norsko a Švédsko s Finskem. Jeho hlavním cílem bylo posílení společné obrany a nastolení věčného míru. Taková víra byla naivní, ale přesto byla Kalmarská unie ve své době v Evropě útvarem ojedinělým a v jistém smyslu předjímala spojení mnohem pozdější – finské usilování o skandinávskou obrannou alianci na konci třicátých let 20. století, Severskou radu z roku 1952, Evropskou unii i současnou situaci, kdy Finsko usilovalo o vstup

do NATO společně se Švédskem, což se kvůli tureckému odporu nepodařilo.

Po rozpadu Kalmarské unie se Finsko opět stalo bojištěm mezi Ruskem a Švédskem. Smrt, zkáza, hlad a nemoci zmizely v prachu dějin, dnes z bojů zůstávají legendy: O zázraku ve Vyborgu z roku 1495, kdy ruské útočníky v poslední chvíli zastavil prudký výbuch jedné z pevnostních věží. O barbarských manýrech cara Ivana Hrozného, který roku 1567 při jednáních o další mírové smlouvě požadoval mimo jiné manželku finského vévody Jana Kateřinu Jagellonskou, o jejíž ruku se dříve neúspěšně ucházel. O trojí ruské okupaci Finska, nazývané dlouhý hněv (*pitkä viha*, 1570–1595), velký hněv (*iso viha*, 1713–1721) a malý hněv (*pikku viha*, 1742).

V roce 1808 v době napoleonských válek, kdy je už jasné, že Švédsko se nestane ruským a francouzským spojencem v Napoleonově protianglické koalici, Rusové znovu napadají Finsko – a vítězí. Pro Finsko však paradoxně nastává doba svobody a rozkvětu.

Car Alexandr I. v březnu 1809 slavnostně zahajuje finský zemský sněm v Porvoo. Finské stavy zde přísahají carovi věrnost, car naopak opakovaně slibuje, že ve finském velkoknížectví budou zachovány staré svobody. Daně budou zůstávat ve Finsku, Finsko bude mít vlastní rozpočet, naopak finští sedláci už nadále nebudou muset vydržovat armádu, neboť velká říše má dost sil, aby ochránila svou západní hranici. Všechna úřednická místa budou vyhrazena Finům, ruští poddaní nebudou mít ve Finsku občanská práva atd. Není divu, že Alexandr I.

v závěrečné řeči ve sněmu prohlašuje, že Finsko „bylo pozvednuto mezi národy“.

Ne všichni Finové přijímají nové pořádky s radostí. Mika Waltari v románu *Tanec na hrobech* líčí kromě Alexandrova milostného vzplanutí k finské šlechtičně Ulle Möllersvärdové i spiknutí mladých vlastenců, jehož cílem je atentát na cara. Přesto se dá 19. století označit za období rozkvětu, klidného soužití s medvědem.

Car Alexandr II. (ve Finsku milovaný a osvičený vládce, jehož pomník stojí na Senátním náměstí v centru Helsinek, v Polsku nenáviděný uzurpátor, který krvavě potlačil povstání z roku 1863) provedl celou řadu reforem. V roce 1860 zavedl samostatnou měnovou jednotku, finskou marku (existovala až do konce roku 2001, kdy byla nahrazena eurem), budoval silnice, železnice a důležitý plavební kanál Saimaa, spojující finská jezera s Baltem, zrovnoprávnil finštinu se švédštinou, podporoval vznik finských politických stran, svobodu obchodu a podnikání a vůbec vznik moderní občanské společnosti. Možná by zašel ještě dál, kdyby jeho život v roce 1881 neukončil atentát teroristické organizace Narodnaja volja, jejímž členem byl i Leninův bratr Alexandr Uljanov.

Spíše než láskou k hrdinnému finskému národu byl Alexandr II. veden pragmatickými důvody: chtěl zajistit stabilitu na západní hranici ruské říše. Malé finské velkoknížectví pro něj také bylo laboratoří, kde si mohl vyzkoušet liberální experimenty předtím, než je spustí doopravdy, v celé říši.

Ruští carové podporovali i rozvoj finsky psané literatury, neboť tak mohli Finsko i duchovně odpoutat od Švédska – konkrétně vznik Společnosti finské literatury v roce 1831. I díky

podpoře této společnosti mohl obrozenec a lékař Elias Lönnrot podniknout několik sběratelských cest do Karélie a z útržků dávných zpěvů sestavit a v roce 1849 vydat finský národní epos *Kalevalu*.

Do češtiny *Kalevalu* přeložil autor jihočeské románové epopeje *Naši* Josef Holeček. Naučil se kvůli tomu finsky a vydal *Kalevalu* vlastním nákladem – ovšem z jiných pohnutek, než bychom možná čekali. Nevnímal Finsko jako spřízněný malý národ, žijící podobně jako Češi pod cizí vládou. Naopak, v soužití Finska s Ruskem spatřoval ideální cestu pro malé národy, které se mají dobrovolně svěřit pod ruskou ochranu, přimknout se k velikému dubisku. Jeho překlad je dodnes obdivuhodně živý, a bohužel ani jeho politické názory dosud nezmizely v propadlišti dějin.

Začátkem 20. století se čím dál víc zostřují rusifikační tendence a ve Finsku sílí volání po státní samostatnosti. K té dojde krátce po Říjnové revoluci v roce 1917. Šestého prosince finský parlament vyhláší nezávislost Finska a 30. prosince ji stvrzuje vedení sovětského Ruska, mj. Lenin, Trockij a Stalin.

Ne upřímně a ne na dlouho. Už v lednu 1918 propuká ve Finsku občanská válka. Ruští bolševici zneužívají často oprávněné nespokojenosti chudých lidí, zejména bezprávných nájemců půdy, k tomu, aby s pomocí rudých ovládli Finsko a následně ho připojili k sovětskému Rusku. Bílí zvítězili díky generálovi Carlu Gustafu Mannerheimovi. Ten se po Říjnové revoluci vrátil ze služby v carském vojsku do Finska na odpočinek, ale ukázalo se, že životní poslání na něj teprve čeká.

Finský maršál Carl Gustaf Mannerheim.
Foto: Wikimedia Commons

Finskou svobodu a samostatnost zachránil znovu o dvacet let později. Třicátého listopadu 1939 tehdejší Sovětský svaz napadl Finsko úplně stejně, jako 24. února 2022 napadlo Rusko Ukrajinu. V zimní válce se Finsko pod Mannerheimovým vedením statečně bránilo, mnohonásobně přesile vzdorovalo do března 1940. Pak kapitulovalo, ztratilo část Karélie a muselo přijmout čtyři sta tisíc uprchlíků z této oblasti. S porážkou se nesmířilo, v červnu 1941 vstoupilo do tzv. pokračovací války už jako spojenec Německa, aby došlo zpět ztracená území. V září 1944 se Mannerheimovi podařilo Finsko z války vyvázat a uzavřít se Sovětským svazem separátní mír. Následovaly obrovské reparace, definitivní ztráta Karélie a přijetí uprchlíků a také nám dobře známé

převlékání kabátů a přepisování historie. Rusko se z odvěkého nepřítele a obávaného medvěda během jediného dne stalo oficiálně milovaným spojencem, přítelem a bratrem, na věčné časy a nikdy jinak.

Nastala doba ochočování medvěda. Zejména v zahraniční politice se Finsko muselo ohlížet na sovětské zájmy. Bylo nezúčastněnou zemí, mostem mezi Východem a Západem, nemohlo ani pomyslet na členství v Evropském hospodářském společenství, natož v NATO.

Ani v domácí politice nebylo představitelné nic, co by se dotklo sovětských zájmů. Prezident Urho Kaleva Kekkonen údajně konzultoval všechny důležité vnitropolitické otázky v sauně sovětského velvyslanectví na Tehtaankatu. Situaci názorně osvětlí jeden příklad ze světa literatury. Ministerstvo zahraničí nedoporučilo nakladatelství Tammi vydat finský překlad Solženicynova *Souostroví Gulag*, neboť vydání by mohlo podráždit Sovětský svaz, a tak ohrožit zájmy Finska. Kniha nakonec vyšla finsky ve švédském nakladatelství Wahlström & Widstrand a ve Finsku se volně distribuovala. To, co my z pohledu komunistického Československa vnímáme jako téměř úplnou svobodu, bylo snadné z Francie či Ameriky opovržlivě odsoudit jako finlandizaci. Ve Finsku se mluvilo o Kekkonenově linii mírového soužití dvou zemí s různým společenským zřízením.

Nutno říct, že Finsko se velkému medvědovi nepodobí z zadarmo. Průmysl chrlil zboží na obrovský, nenasytný a nenáročný sovětský trh a ve Finsku skoro neexistovala nezaměstnanost ani problémy s odbytem. A nejen průmyslové zboží, i potraviny. V osmdesátých letech byly v moskevských obchodech – občas i bez fronty – k dostání finská vajíčka, finské mléko, finské

jogurty a výjimečně i finské máslo. Pro téměř třístamilionový Sovětský svaz je muselo vyrobit čtyřmilionové Finsko.

Po rozpadu Sovětského svazu se Finsko propadá do obrovské hospodářské krize, neboť průmysl přichází o spolehlivé odbytiště, a hledá své místo i v nové bezpečnostní situaci. Sovětský svaz představoval hrozbu, trvalou a velkou, ale zároveň známou a odhadnutelnou. Nové Rusko je nevypočitatelné, byť nejen evropské země podléhají iluzi o jeho proměně ve standardní demokratickou zemi. Bezpečnostní záruky Finsko hledá a nalézá v Evropské unii, jejímž nadšeným členem se stalo v roce 1995. O členství v NATO se občas mluví či píše, ale oficiálně nic takového nepřichází v úvahu, dobré sousedské vztahy s Ruskem jsou i nadále finskou zahraničněpolitickou prioritou.

To, že by Finsko mohlo usilovat o členství v NATO, poprvé oficiálně zaznělo v novoročním projevu prezidenta Sauliho Niinista 1. ledna 2022. V květnu 2022, tedy už po napadení Ukrajiny, Finsko podalo přihlášku do NATO, společně se Švédskem, a tehdy se zdálo, že přijetí obou zemí je otázka spíše týdnů než měsíců. Proti se ovšem postavilo Turecko a také „bratrský“ ugrofinský národ Maďaři, a Finsko se tak

členem aliance stalo až téměř o rok později, 4. dubna 2023. Věčné časy skončily, medvěd se opět utrhł ze řetězu a je nutné mu ukázat, kde je jeho místo.

P. S.

Carl Gustaf Emil Mannerheim, kterého Finové zvolili za „největšího Fina“ ve stejné anketě, v níž Rusové vybrali Stalina a my Češi Karla IV., byl mnohovrstevnatý a také rozporuplný člověk, zajímavější než jen ušlechtilý hrdina a statečný vojevůdce. V roce 1906 podnikl jako emisar ruského cara výzvědnou cestu do Střední Asie, kde se střetávaly ruské, čínské a britské zájmy. Více se o něm lze dozvědět v jeho pamětech, které v překladu Michala Švece vydalo v roce 2022 nakladatelství Academia (*Gustaf Mannerheim, Paměti finského maršála*), nebo také v mé knize *Prolomený čas*, která vyjde v září 2023 v nakladatelství Host. *Prolomený čas* je fikce, román, v němž je Mannerheim jednou ze tří hlavních postav. ■

Markéta Hejkalová (1960), spisovatelka a překladatelka finské literatury. Pracovala jako konzulka na českém velvyslanectví v Helsinkách.

Ukrajina, Rusko a dezinformace

Tři vítězné práce esejistické soutěže Pravého břehu

Jan Hroudný

Pravý břeh – Institut Petra Fialy uspořádal první ročník studentské soutěže o nejlepší odbornou esej. Do soutěže, jejímž cílem bylo nalézt mladé a talentované autory, se přihlásily téměř čtyři desítky účastníků. Rozhodování poroty tak od začátku nebylo jednoduché. Po důkladném uvážení nakonec vykrytalizoval užší výběr autorů, se kterými organizátoři soutěže plánují navázat další spolupráci.

Slavnostní vyhlášení výsledků soutěže proběhlo dne 29. května v Brně za přítomnosti premiéra Petra Fialy a ředitele Pravého břehu Františka Mikše. Ve svých proslovech zdůraznili návaznost esejistické soutěže a činnosti Pravého břehu na dřívější publikační a vzdělávací aktivity, které sahají ještě před listopad 1989. Už tehdy věřili, že právě psané slovo má sílu měnit věci. Cílem esejistické soutěže bylo získat nový pohled mladé generace na otázky, které hýbou společností u nás i ve světě. Tomu odpovídalo i zadání

Slavnostní vyhlášení výsledků studentské soutěže za účasti premiéra Petra Fialy. Foto: Úřad vlády ČR

samotné soutěže – autoři si mohli zvolit buď libovolné téma, nebo využít jeden ze tří navržených okruhů. Těmi byly: bilance českého předsednictví v Radě EU, vliv dezinformátorů v době krize a integrace ukrajinských uprchlíků.

Téma dezinformací si zvolil Albert Fuchs, který se umístil na třetím místě. Ve své esejí poukázal na nutnost vzdělávání a osvěty v oblasti mediální gramotnosti. Stříbrnou pozici obsadil Ondřej Pospíšil s textem o ruské agresi na Ukrajině. Zaujala nás myšlenka, že Rusko bylo k útoku na Ukrajinu „vyprovokováno“ Západem – nikoliv však jeho agresivitou, nýbrž jeho slabostí. Celkovým vítězem soutěže se stal Tomáš Kotačka s esejí srovnávající současnou válku na Ukrajině se zimní válkou, kterou vedl Sovětský svaz proti Finsku.

Všechny tři vítězné eseje vám v mírně upravené a zkrácené podobě přinášíme na následujících stranách. ■

Může jít Ukrajina finskou cestou?

Tomáš Kotačka

Nemůžu se vůbec dívat na zprávy! Všude jsou mrtvá těla z Izjumu. To je nad moje síly!

(Kirillov, A., 2022)

Přestaňte střílet! V autě jsou jenom ženy a dítě!

(Human Rights Watch, 2022)

9. března vstoupilo do domu několik vojáků ruské armády. Otec se snažil ochránit svou ženu a dítě, tak ho zastřelili na dvorku. Potom ženu několikrát znásilnili.

(Limaye, Y., 2022)

Natašo, prosím tě, jdi, zachraň naši dceru, naše dítě!

(Wojcik, P., 2022)

Jedna žena tu porodila před dvěma dny. Byl to chlapeček. Bohužel mu tahle raketa vzala život.

(Hinnant, L., 2022)

Jsme naživu, ale život už nikdy nebude tak veselý jako býval.

(Ukraine Media Center, 2022)

V noci jsem ji pohřbila.

(Gall, C. & Kramer, A., 2022)

Zdánlivě nesouvisející útržky výpovědí působí, jako by byly vytržené z kontextu, paradoxně i přesto formují ucelený obraz hrůz a zoufalství odehrávajících se již po celý rok na východě Evropy. Raketový útok na porodnici v Záporoží, útoky na kolony civilních aut snažících se dostat do bezpečí, mučírny v Izjumu, zničení panelového domu plného civilistů v Dnipru, řádění v Buči. Tyto a mnohé další obrazy se nesmazatelně vryly do povědomí lidí po celé Evropě, ale zejména těch, kterých se tyto tragédie bezprostředně týkají – Ukrajinek a Ukrajinců, kterým se ze dne na den obrátil život vzhůru nohama a jejich nová realita píše tisíce smutných a bolestných příběhů.

Dvacátého čtvrtého února 2022 v brzkých ranních hodinách prezident Vladimir Putin ve svém projevu oznámil, že ruská vojska zahajují speciální vojenskou operaci na Ukrajině s cílem ji demilitarizovat a denacifikovat. Ruská vojska překročila na několika místech hranice (mimo jiné i z běloruského území) a započal největší a nejstrašnější konflikt v Evropě od druhé světové války. Po počátečních ruských úspěších, kdy se jim dařilo Ukrajince zatlačit a obsadit rozsáhlé oblasti, se ukrajinským obráncům povedlo Rusy přibrzdit, až se nakonec ofenziva úplně zastavila. Ukrajinci přebrali iniciativu a na konci března vyhnali Rusy od Kyjeva,

Následky bombardování
v Helsinkách během zimní
války, listopad 1939.
Foto: Wikimedia Commons

v září spustili masivní charkovskou ofenzivu a v listopadu na jihu osvobodili důležitý Cherson, čímž zatlačili okupující vojska za řeku Dněpr.

Obrovské odhodlání a úsilí ukrajinských obránců i celého národa bránit svou zemi a její demokratické hodnoty před agresorem překvapily celý svět a utvrdily západní spojence v čele s USA v neutuchající podpoře těžce zkoušeného národa. Po roce války je nicméně fronta víceméně statická, podoba války se přehoupala nikoliv do zamrzlého konfliktu s nízkou intenzitou bojů, ale do vyčerpávající a opotřebovávající války, ve které denně umírají stovky vojáků a civilisté musejí čelit každodennímu ostřelování, aniž by jedna ze stran, i přes obrovské materiální a lidské zdroje, které byly nasazeny, získala výraznou převahu.

V takové situaci se samozřejmě ještě daleko více ozývají hlasy volající po ukončení války a odborníci diskutují, jak tento konflikt nejspíše dopadne. Škála scénářů je opravdu široká – zatímco ukrajínští představitelé mluví o obnově ukrajinských hranic v předválečné podobě (dokonce včetně Krymu), jiní jsou opatrnější. Dojde nakonec k zamrznutí celého konfliktu? Bude Ukrajina tvářit v tvář utrpení svých obyvatel i úmrtím vojáků na frontě nakonec nucena souhlasit s územními ústupky a podaří se jí, sice okleštěné, ale jednotné, konečně začlenit do západních ekonomických a vojenských struktur, nebo dojde dokonce k násilné výměně na nejvyšších postech v Ruské federaci a ke změně jejího agresivního postoje vůči svému sousedovi?

Cílem této eseje není odpovědět na výše zmíněné otázky, což v současné chvíli není pravděpodobně ani možné, ale spíše nastínit některé podobnosti, které válka na Ukrajině vykazuje s jiným konfliktem, který se odehrál před více než osmdesáti lety – zimní válkou. Finsko ušlo ve vztahu k Rusku dlouhou cestu, která se ale nejspíše blíží ke svému konci – dne 18. května 2022 učinilo Finsko zásadní krok, když podalo společně se Švédskem žádost o vstup do NATO, tedy krok, o kterém by jistě ráda v budoucnosti uvažovala i Ukrajina. A přestože byla zimní válka vedena za jiných okolností, z jiných důvodů a jinými prostředky, nemůžeme se vyhnout pozorování některých zásadních podobností, ze kterých by se Ukrajina, stejně jako Evropa a celý svět, mohla poučit a vést nejen samotný konflikt, ale především poválečnou zemi tím správným směrem. Celá esej se tedy točí okolo lehce naivní a provokativní otázky: Může jít Ukrajina finskou cestou?

Cesta k sebevědomému finskému národu

Aby bylo možné v další části srovnat obě země a podobnosti týkající se jejich vztahu k Rusku (popřípadě Sovětskému svazu), včetně průběhu samotných konfliktů, bude nezbytné si v krátkosti popsat onu „finskou cestu“, o které mluvíme. Území dnešního Finska bylo pod kontrolou Švédska od středověku až do roku 1809, kdy Švédsko prohrálo válku s Ruskem, a Finsko tak spadlo do sféry vlivu Moskvy. Období relativní autonomie, zhmotněné existencí finského velkoknížectví spojeného s Ruskem personální unií, skončilo na konci roku 1917, kdy Finové využili otřesů v carském Rusku a po Říjnové revoluci

vyhlásili nezávislost. Polarizace společnosti, která ve Finsku probíhala ještě před vyhlášením samostatnosti, vyústila v krátkou, ale krvavou občanskou válku mezi tzv. bílými a rudými. Rudí, podporovaní Ruskem, byli nakonec jednoznačně poraženi, ale krvavá válka zanechala nespočet mrtvých, rozvrácenou ekonomiku, a zejména silně rozdělenou společnost plnou hlubokých bolestivých ran, touhy po odplatě a nenávisti.

Ani vyhlášená neutralita neušetřila Finy problémů a na konci třicátých let museli čelit vzrůstajícím požadavkům ze strany Sovětského svazu. Finové tvrději odmítali územní ústupky nebo přítomnost sovětských vojsk na svém území, a tak se Stalin na konci roku 1939 rozhodl pro vojenské řešení a Finsko napadl. Srdnatý a relativně osamocený odpor malého národa proti jednoznačně silnějšímu a početnějšímu nepříteli udivil celou Evropu, nicméně nakonec byla vyčerpaná finská armáda nucena po třech měsících ustoupit a politické špičky vyjednály se Sovětským svazem mírovou smlouvu, ve které Finsko přišlo o deset procent svého území. Toto území obývalo dvanáct procent tehdejší finské populace, na jejíž evakuaci dostali Finové dva týdny, a také se zde nacházela téměř třetina veškerých ekonomických kapacit země.

Daleko důležitější než samotný vývoj bojů byl ale psychologický dopad zimní války na finskou společnost, do té doby ještě stále rozdělenou a zahořklou po občanské válce. Celý finský národ se sjednotil pro myšlenku obrany státu, jeho území, obyvatel, hodnot a institucí. Dokonce i někteří finští komunisté, zaraženi krutostí sovětské agrese a bombardováním finských měst, se přikláněli na stranu finského odporu. Nejen že se během války, která je dnes ve Finsku vnímána velice pozitivně a na niž Finové

vzpomínají jako na „zrození finského národa“, vytvořila jednotná novodobá finská identita, ale zároveň se prohloubil nedůvěřivý a obezřetný vztah k Rusku, respektive Sovětskému svazu. Nepřátelství a strach z Ruska, i přes normalizaci vztahů v padesátých letech, jsou mezi Finy dodnes hluboce zakořeněny. S trochou nadsázky by se tedy dalo říct, že Finsko vyšlo ze zimní války navzdory územním a obrovským hospodářským ztrátám jednotné, a tedy i relativně posílené.

Po skončení druhé světové války se Finsko vydalo specifickou cestou zahraniční politiky, která se začala označovat jako finlandizace. I přesto, že Finsko stálo na straně poražených, protože během operace Barbarossa společně s německými jednotkami bojovalo opět proti Sovětskému svazu za znovuzískání ztracených pozic během zimní války, podařilo se mu uhájit nejen svoji územní autonomii, ale i relativní politickou nezávislost. Sovětský svaz do finských vnitřních záležitostí nezasahoval a Finsko se na oplátku v zahraniční politice angažovalo tak, aby to bylo v souladu se sovětskými představami. Finsko se tedy nezačleňovalo do západoevropských ani severoatlantických struktur a přijalo roli mostu a mediátora mezi Západem a Východem během studené války.

V roli neutrálního státu vystupovalo Finsko i po rozpadu SSSR, kdy udržovalo dobré vztahy s Ruskem i se Západem. Finský prezident Sauli Niinistö (který je obecně považován za evropského státníka, který si s Putinem rozumí nejvíce) si například v roce 2012 zahrál v ruské Karélii společně s Vladimírem Putinem hokej. Oba tak pomocí národního sportu obou států symbolicky hodili za hlavu spory a křivdy z minulosti. Ty se nicméně vrátily jako bumerang o deset let později, když Putin brutálně vtrhl na Ukrajinu.

Nálada ve finské společnosti se razantně změnila, vnímání Ruska jako hrozby v dotazníkových šetřeních postupně rostlo, z 31 % v roce 2005 a 50 % po anexi Krymu a válce na východě Ukrajiny až na celých 84 % po ruské invazi v roce 2022. Úměrně tomu rostla také podpora vstupu do Severoatlantické aliance, a tak Finsko udělalo společně se Švédskem rozhodující krok a 18. května podalo přihlášku do NATO, čímž podle mnohých ukončilo éru finlandizace.

Utváření ukrajinské národní identity

Již v předchozích odstavcích jsme si mohli všimnout mnoha podobností mezi zimní válkou a současnou ruskou agresí na Ukrajině. Především je to skutečnost, že jak Stalin, tak Putin ve všech ohledech podcenili své protivníky, a naopak přecenili rozpolcenost napadeného národa. Stalin byl finskými komunisty přesvědčován, že dělníci intervenci Rudé armády uvítají, a aby ujistil finský národ o svých „přátelských“ úmyslech, ještě před začátkem skutečného bombardování shazovala jeho letadla na finská města letáky vyzývající k podpoře „osvobozující“ Rudé armády a k svrnutí vládnoucích politických špiček. Finové neměli pro Stalinovy návrhy pochopení a sjednocení vnější hrozbou se postavili na statečný odpor.

Podle téměř identické šablony probíhaly události na Ukrajině. Vladimír Putin, vědom si rozdělení ukrajinské společnosti, která byla nespokojená s vedením země a frustrovaná všudypřítomnou korupcí, navíc rozčarovaná táhnoucí se válkou na východě země, se vnímal jako osvoboditel a stejnou mentalitu přizívoval

i u svých vojáků a celého ruského národa. Stále měl před očima výjevy, jak byly ruské síly vítány během anexe Krymu, a vnímal také proruské tendence na východě Ukrajiny. Nicméně masivní a totální válka, kterou Putin rozpoutal, ukrajinský národ spojila a ten se zdánlivě daleko silnějším protivníkovi rozhodně postavil. V Ukrajincích to dozajista vyvolává stejné pocity jako před více než osmdesáti lety ve Fincech – menší a slabší národ se sjednotí a brání svou zemi před brutální invazí. Tento narativ bezpochyby vyvolává hrdost a národní cítění a přispívá k utváření, popřípadě přeměně národní identity. Bude se za desítky let mluvit o ruské invazi jako o momentu, kdy byl zrozen moderní ukrajinský národ, jako tomu bylo v případě Finů? Jedno je jisté, Ukrajinci se změnili – změnili pohled na Rusko a na Západ, na své představitele, instituce a hodnoty a už nikdy nebudou takoví jako dřív.

V době finské války se Evropa nacházela v naprosto odlišné situaci než dnes. Na kontinentu představovalo tehdy největší hrozbu nacistické Německo, které již obsadilo Polsko a bylo oficiálně ve válce s Francií a Velkou Británií. Přesto mezinárodní společenství odsoudilo sovětskou invazi do Finska a dva týdny po začátku války vyloučilo SSSR ze Společnosti národů. Finsko nicméně zůstalo de facto osamoceno. Na pomoc napadené zemi se vydalo několik tisíc dobrovolníků z celé Evropy, především ze Skandinávie, většina z nich ale nestihla do bojů zasáhnout. Vojenská pomoc z evropských států nebyla dostatečná a nemohla zvrátit obrovskou materiální převahu Sovětského svazu. Přesto bylo pro Finy důležité, že cítili podporu evropských zemí, byť se jednalo často spíše o pomoc symbolickou.

Podobnou podporu cítí ze Západu i Ukrajina. Jednomyslné odsouzení invaze a jasné

Norští dobrovolníci v bojové výstroji v severním Finsku, leden 1940. Foto: Wikimedia Commons

pojmenování agresora společně s bezprecedentní podporou nejenže dává Ukrajině zásadní pocit, že není ve válce sama, ale taky naději na ubránění před okupujícími vojsky a na potenciální osvobození všech okupovaných území. Bez dlouhotrvající a neutuchající pomoci, ať už materiální, humanitární, politické nebo psychologické, by Ukrajina se svými vojenskými kapacitami s největší pravděpodobností nebyla schopná vést rok vyrovnaný boj proti ekonomické, vojenské a personální převaze Ruské federace.

Oběť, která nebyla marná

Válka na Ukrajině ale za stávajících podmínek neskončí v krátkodobém horizontu. Jedná se skutečně o vyčerpávající válku, svým způsobem připomínající zákopové boje během první světové války. Plošné nasazení dělostřelectva, které mění krajinu i zástavbu k nepoznání, nasazení velkého počtu jednotek, které s těžkými ztrátami vytlačují protivníka pouze k další obranné linii, často jen několik set metrů nazpět, a velké utrpení

civilního obyvatelstva. A i přes veškerá optimistická prohlášení ukrajinských představitelů bude vojenská porážka Ruska a jeho lidských a materiálních zdrojů, navíc potenciálně podpořených také nekonvenčními zbraněmi, nesmírně těžká. Není načase, aby Ukrajina začala uvažovat o mírových rozhovorech? Ani Finové, když uzavřeli dohodu se Sověty, nebyli vojensky zcela poraženi, jejich houževnatý odpor, kterým si vydobyli respekt, a fakt, že Sověti nebyli schopni dobýt žádné významné území, jim zajistily solidní vyjednávací pozici. Po válce tak mohli sjednocení a hrdí Finové nastoupit svou cestu k ekonomickému, politickému a společenskému rozvoji, který má za výsledek jednu z nejrozvinutějších, nejvzdělanějších a nejšťastnějších společností na světě.

Představa, že by se Ukrajina měla vzdát některého svého území ve prospěch Ruska a přijmout jeho záruky o nedotknutelnosti nových hranic a neutrality, tak jako tomu bylo u Finska, působí úsměvně. Ukrajina takové záruky před válkou měla, ruští představitelé ještě v předvečer války vyvraceli domněnky, že vtrhnou na Ukrajinu. O váze ruských slibů a garancí není třeba diskutovat. Ani Putin by navíc nebyl s takovým výsledkem spokojen. Nejen že si před válkou kladl za cíl obsadit celou Ukrajinu a nastolit loutkový režim, ale pohltil dnes válkou naprosto zničené regiony na východě a jihu Ukrajiny do Ruské federace nikdy neměl v plánu. Proto také od roku 2014 do současné invaze nezačlenil separatistické republiky na východě Ukrajiny do Ruska tak, jako to udělal v případě Krymu – potřeboval mít pátou kolonu uvnitř Ukrajiny, která by zemi neustále destabilizovala a neumožňovala jí větší příklon k demokratické Evropě. A do půdy na Donbasu už vsáкло tolik ukrajinské krve, že ani mnohým Ukrajincům se nezamlouvá postoupit některá území nepříteli.

„Tolik z nás už v boji o Ukrajinu zahynulo, že už toho nemůžeme nechat. Zemřeli tady naši blízcí, a my bychom teď prostě odešli? Bohužel to musíme dokončit,“ tvrdí jeden z nich. Ale opravdu by byla jejich oběť marná? Pomohli uhájit ukrajinskou nezávislost, vydobýt si respekt u svého nepřítele i spojenců a spojit národ.

I Finové se neradi vzdávali Karélie, její obrana si také vyžádala tisíce životů. Kdyby však měla Ukrajina z konfliktu vyjít například bez již zmínovaného Donbasu, zato ale jednotná, se vztyčenou hlavou, nezávislostí na Rusku a orientací na Západ, oběť padlých ukrajinských vojáků by nemohla být považovaná za zbytečnou. Nebýt této oběti, vrátila by se Ukrajina o desítky let zpátky a Rusko by si ji k sobě připoutalo ještě pevněji, v čele s dosazenou loutkovou vládou v Kyjevě.

Samozřejmě není možné zimní válku a ruskou invazi na Ukrajinu i přes několik pojících faktorů považovat za totožné a radit nyní Ukrajině, aby Rusku odevzdala Donbas, vyhlásila neutralitu, začala prosperovat, rozvíjet demokratické instituce a někdy v budoucnu vstoupila do EU a možná dokonce snad do NATO, tedy zopakovala onu „finskou cestu“. Propletenec vztahů, nejen mezi Ukrajinou a Ruskem, ale i mezi jednotlivými proruskými a proevropskými oblastmi na Ukrajině, je nesmírně složitý a jeho kořeny sahají hluboko do minulosti. Finové se od Rusů odlišují etnicky, nábožensky, jazykově, kulturně a mentálně, a celý národ pohltila kolektivní nenávisť vůči Sovětům, kteří byli jiní, nikdo je nevítal a přišli Finsko obsadit. Naopak všechny výše zmíněné společenské prvky sdílí s Rusy právě Ukrajinci a na Ukrajině stále žije mnoho lidí sympatizujících s ruským světem. Nikdo netvrdí, že to bude mít Ukrajina jednoduché. „Možná je taková válka nutná, aby se národ stal národem.“

Možná válku za nezávislost země lidé potřebují, aby se spojili,“ tvrdí ukrajinský rozvědčík Andrej. Možná už se ale Ukrajinci spojili a stali se národem. A možná je načase začít racionálně přemýšlet, jak ho pro Ukrajinu co nejlépe vyvést z této strašné války. ■

Zdroje:

- Arter, David, 2022. From Finlandisation and post-Finlandisation to the end of Finlandisation? Finland's road to a NATO application, *European Security*. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/09662839.2022.2113062>
- Esch, Christian & Scheuermann, Christoph, 2022. „Suddenly, He Started To Behave in a Very, Very Decisive Way“, *Der Spiegel*. Dostupné z: <https://www.spiegel.de/international/world/finnish-president-sauli-niinistoe-on-putin-and-the-ukraine-conflict-a-bb9281d3-2cc6-49a1-87eb-199569991c79>
- Gall, Carlotta & Kramer, E. Andrew, 2022. In a Kyiv Suburb, They Shot Everyone They Saw, *New York Times*. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/2022/04/03/world/europe/ukraine-russia-war-civilian-deaths.html>
- Haavisto, Ilka, 2022. Loss of truth, *Eva analysis*. Dostupné z: <https://www.eva.fi/wp-content/uploads/2022/04/eva-analyysi-no-108.pdf>
- Hinnant, Lori, 2022. Russian rocket kills newborn in repeat attack on small town, *AP News*. Dostupné z: <https://apnews.com/article/russia-ukraine-europe-31592595fb-d30815954ff5ee3e24e06a>
- Hlavatý, Pavel, 2020. Zimní válka. Sovětský útok na Finsko v roce 1939. *Český rozhlas Plus*. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/zimni-valka-sovetsky-utok-na-finsko-v-roce-1939-8353661>
- Hosenseidlová, Petra, 2019. Před osmdesáti lety odmítli Finové ustoupit Sovětům. Jejich přesile se pak v zimní válce bránili tři měsíce, *ČT24*. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/2991317-pred-osmdesati-lety-odmitli-finove-ustoupit-sovetum-jejich-presile-se-pak-v-zimni-valce>
- Human Rights Watch, 2022. Ukraine: Russian Forces Fired on Civilian Vehicles. Dostupné z: <https://www.hrw.org/news/2022/05/02/ukraine-russian-forces-fired-civilian-vehicles>
- Kirillov, Andrej, 2022. Druhá, třetí, čtvrtá Buča. Každé osvobozené město s sebou přináší hrůzná svědectví v podobě hřbitovů a mučičen, *Hospodářské noviny*. Dostupné z: <https://zahranicni.hn.cz/c1-67117890-druha-treti-ctvrtaba-kazde-osvobozeno-mesto-s-sebou-prinasi-hruzna-svedectvi-v-podobehrbitovu-a-muciren>

- Kyiv Post, 2022. Ukraine Wants to Restore Territorial Integrity Within its Borders of 1991 – FM Kuleba. Dostupné z: <https://www.kyivpost.com/post/1168>
- Limaye, Yogita, 2022. Ukraine conflict: ‚Russian soldiers raped me and killed my husband‘, *BBC News*. Dostupné z: <https://www.bbc.com/news/world-europe-61071243>
- Linhart, Tomáš, 2022. Máme opět tři bezpečnostní problémy: Rusko, Rusko a Rusko, říká finský politolog, *Deník N*. Dostupné z: <https://denikn.cz/896149/mame-opet-tri-bezpecnostni-problemy-rusko-rusko-a-rusko-rika-finsky-politolog/?ref-in>
- Mejzrová, Anita, 2022. Ruská agrese připomíná Finům jejich legendární zimní válku. A posouvá je od neutrality k NATO, *Deník N*. Dostupné z: <https://denikn.cz/842967/ruska-agrese-na-ukrajine-ve-finsku-pripomina-zimni-valku-a-redefinuje-tradicni-mistni-identitu-neutralitu/?ref=inc>
- Procházková, Petra, 2023. „Možná je tahle strašná válka nutná.“ Reportáž z ležení ukrajinských rozvědčíků, *Deník N*. Dostupné z: <https://denikn.cz/1067394/mozna-je-tahle-strasna-valka-nutna-reportaz-z-lezeni-ukrajinskych-rozvedciku/?ref=list>
- Seitsonen, O., Mullins, P. R., & Ylimaunu, T., 2019. Public memory, national heritage, and memorialization of the 1918 Finnish Civil War. *World Archaeology*, 51(5), 741-758. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/00438243.2020.1724821>
- Šafaříková, Jana, 2022. Ukrajina členem NATO? Sněte dál, říkají hlavní státy Aliance, *iDNES*. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/ukrajina-nato-clenstvi-valka-aliance.A221003_094214_zahranicni_safaj
- Švec, Luboš, 2007. Finská a československá cesta: geografické determinanty a specifika historického vývoje *AUC Studia Territorialia*, 7(10). Dostupné z: <https://stuter.fsv.cuni.cz/stuter/article/view/227>
- Ukraine Media Center, 2022. Victim testimonies of a russian terrorist attack in Dnipro. Ukraine in Flames #329, *YouTube*. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=EAV6inBMQd0>
- Wojcik, Piotr, 2022. Portraits and Testimonies of Ukrainian Refugees, *Agence VU*. Dostupné z: <https://agencevu.com/en/serie/portraits-and-testimonies-of-ukrainian-refugees-2022/>
- Zelenskyj, Volodymyr, 2022. *Telegram*. Dostupné z: https://t.me/V_Zelenskiy_official/909

**Tomáš Kotačka (2001), student
Fakulty mezinárodních vztahů
Vysoké školy ekonomické v Praze,
I. místo.**

Ruská agrese na Ukrajině: konec liberálního snu

Ondřej Pospíšil

Letiště v Hostomelu u Kyjeva poseté
zničenými letadly, duben 2022.
Foto: Kyivcity.gov.ua

Konflikt mezi Ruskem a Ukrajinou nezačal 24. února 2022, přesto si naše generace toto datum bude pamatovat jako den, kdy se změnil svět. Je to den, kvůli kterému je nutné si se vši vážností začít klást otázku, zda je západní svět stále bezpečný a nezlomitelný. Rusko není pro Evropu hrozbou novou, ale není už nejmenších pochyb o tom, že se momentálně jedná z bezpečnostního hlediska o hrozbu největší a nejakutnější.

Vzhledem k luxusu a pohodlí, které život v západním světě přináší, je snadné podlehnout dojmu, že žijeme v době, kdy už se není čeho obávat a kdy všechny geopolitické problémy buď byly vyřešeny, nebo nemají potenciál nás ohrožit.

Nastal ovšem čas na pohled z kritické perspektivy, která nepřinese čtení příjemné, ale realistické. Dvacátý čtvrtý únor 2022 musí být pro Evropu tím stejným, čím se pro USA stalo

11. září 2001, kdy se definitivně ukázalo, že liberalismus ještě nezvítězil a že spíše než Francis Fukuyama se svým „koncem dějin“ měl pravdu Samuel Huntington s vizí „střetu civilizací“. Naše západní civilizace se nachází v historickém momentě, kdy si musí znovu jasně srovnat, které hodnoty jsou pro ni ty nejdůležitější. Protože v opačném případě se snadno může stát, že přijde o všechny.

Konec liberálního snu

Nenajde se asi nikdo, kdo by si troufl tvrdit, že západní svět byl připraven na to, co ho čeká po vypuknutí otevřené války na Ukrajině. Zčásti se tomu nelze divit. Přestože indicie byly stále jasnější, do poslední chvíle zřejmě všichni doufali, že se to přece jen nestane a že ze strany Ruska se jedná pouze o provokaci a demonstraci možné síly. Zčásti ale západní civilizace vinu za svou nepřipravenost nepochybně nese. Nejednalo se totiž zdaleka o první ruskou agresi od rozpadu Sovětského svazu, jen o tu zatím nejrozsáhlejší. Evropa měla dostatek času udělat si velmi podrobný obrázek o tom, jaké Putinovo Rusko je. Přesto se nepoučila ani skrze přímou zkušenost s „generálkou“ na otevřenou válku v podobě anexy Krymu v roce 2014. Chvíli sice předstírala odpor k ruské agresivní a expanzivní politice, zejména v podobě sankcí uvalených ze strany EU, ale brzy se opět vrátila k přístupu „business as usual“, což nejlépe dokumentuje projekt Nord Stream II. Nejde ale zdaleka jen o energetickou závislost na Rusku. Pro utvoření představy o tom, v jaké iluzi Západ před 24. únorem žil, si stačí připomenout výroky některých čelných politických představitelů. Podívejme se

například na dnes již legendární video, ve kterém se německá delegace v OSN otevřeně vysmívá tehdejšímu americkému prezidentovi Donaldu Trumpovi, který varoval, že absolutní energetická závislost na Rusku je pro Německo velmi nebezpečná a otevírá cestu pro zastrašování a vydírání. Možná ještě ilustrativnějším příkladem je výrok generálního tajemníka NATO Jense Stoltenberga, který ještě v roce 2021 zdůrazňoval, že NATO musí snížit své „vojenské“ emise. Environmentální otázky nepochybně důležité jsou, ale fakt, že předseda vojenské (slovo vojenské bych v tomto případě zdůraznil) organizace méně než rok před vypuknutím největší evropské války za posledních několik desetiletí řeší jako svou prioritu emise, ukazuje, v jak pohodlné a z hlediska bezpečnosti bezstarostné realitě Západ žil. Iluze by se ještě před vypuknutím války dala pochopit. Stejně tak by se ale dal očekávat její okamžitý konec a pohotové přepnutí do reality. Jenže stalo se tak? Zatímco místopředseda Evropské komise Frans Timmermans vysvětloval ruskou invazi tím, že se Putin jen pokouší odvést pozornost od klimatické krize, Německo, alespoň dle tvrzení bývalého britského premiéra Borise Johnsona, doufalo v co nejrychlejší porážku Ukrajiny, kterou vzhledem ke své závislosti na Rusku mohlo vnímat jako pro sebe nejméně bolestivý scénář, aniž by si uvědomovalo, jaké důsledky by kompletní pád Ukrajiny do rukou Ruska měl.

Je však nezbytné se evropských politiků také částečně zastat, neboť i nejlepší západní zpravodajské služby očekávaly, že Kyjev padne do rukou Rusů během několika dnů a nepředpokládaly statečný a úspěšný odpor Ukrajinců. A právě díky hrdinské obraně vlasti se postupem času za podporu Ukrajiny začala stavět i většina těch zpočátku zdrženlivých politiků, kteří pochopili,

co by porážka Ukrajiny pro bezpečnostní situaci v Evropě znamenala. Došlo k probuzení z liberálního snu, který vyvolával klamnou představu, že vzájemná ekonomická závislost odradí Rusko od jeho agresivní politiky. Praskla bublina, ve které bezpečnostní otázky již nemusejí mít prioritu před jinými zájmy, protože války se dějí „daleko od nás“. Stejně jako 11. září znamenalo konec liberálního optimismu devadesátých let, 24. únor znamená jasný návrat k realismu v mezinárodních vztazích, kde je otázka národní bezpečnosti klíčová a přežití primární cíl. Ve světě realismu „hraje každý sám za sebe“, a to velmi rychle zjistila i Ukrajina, která okamžitě dostala signál, že na přímou vojenskou pomoc může zapomenout. A právě v tomto momentě se debata postupně začala přesouvat z diskuse o tom, *zda* Ukrajině pomoci, na to, *jak* Ukrajině pomoci s ohledem na jasný zájem Západu nevyhrotit

vzniklý konflikt do otevřeného střetu mezi NATO a Ruskem.

(Ne)Legitimní ruské zájmy

Po vzpamatování z úvodního šoku se logicky začaly objevovat úvahy nad tím, proč se Putin k tomuto kroku rozhodl. Je ruská agrese skutečně zcela nelegitimní, neopodstatněná a neomluvitelná, nebo přece jen existuje něco, co by mohlo dávat ruským krokům aspoň částečnou legitimitu? Značné kontroverze vyvolal slavný americký profesor a zastánce ofenzivního realismu John Mearsheimer, který zopakoval svou dřívější pozici, podle které jsou za situaci na Ukrajině zodpovědné Spojené státy a jejich evropsští spojenci svou politikou provokací Ruska. Značně střizlivějším způsobem, nicméně v podobném

INZERCE

INSTITUT PRO PRAVICOVOU POLITIKU

- » Otevíráme a promýšlíme témata moderní pravicové politiky
- » Hledáme vyváženou kombinaci mezi politickými idejemi a praxí
- » Pořádáme debaty a konference
- » Zpracováváme odborné analýzy

www.ippo.cz

duchu se vyjádřil i profesor z Harvardu Stephen Walt, podle něhož se snaha Západu dostat Ukrajinu „na svou stranu“ krutě nevyplatila. Jelikož akce vyvolává reakci, není těžké si představit, že zejména v prvních měsících invaze si každý, kdo jen náznakem zkoušel legitimizovat ruskou agresi, vysloužil ostrou a oprávněnou kritiku. Jak důležitá ale ve skutečnosti je otázka legitimacy ruských zájmů na Ukrajině? A jak vůbec určit, který zájem je a není legitimní?

Politici, vědci i novináři ztrácejí čas zkoumáním každého detailu, který by mohl vysvětlit, proč se Rusko rozhodlo napadnout Ukrajinu. Je Putin blázen, který už neuvažuje racionálně? Pochybili někde ukrajinští politici? Neřekl někdo z představitelů Západu něco, co mohlo Rusko vyprovokovat? Stále dokola se řeší detaily postavené na čistě subjektivní interpretaci s minimálním vlivem na situaci, které reálně nevysvětlují téměř nic. Ano, existují relevantní argumenty, proč lze ruské zájmy považovat za legitimní a naopak. Krym byl součástí Ruska po staletí, pod ukrajinskou správu se za sovětské éry dostal kontroverzním způsobem i na poměry Sovětského svazu a na celém jihovýchodě Ukrajiny byla vždy velmi početná rusky mluvící menšina. Stejně tak je faktem, že se Ukrajina chtěla stát součástí NATO a má s touto aliancí dlouhou historii úzké spolupráce už od vyhlášení samostatnosti v roce 1991. Na druhou stranu je zřejmé, že vstup Ukrajiny do NATO nikdy reálný nebyl, a společná historie či přítomnost ruskojazyčné menšiny nedávají Rusku sebemenší právo Ukrajině diktovat, jakým směrem se má ubírat. Podstata problému přitom tkví jinde. Occamova břitva říká, že nejjednodušší vysvětlení bývá obvykle to nejpoužitelnější. Přesto je v tomto případě to nejlogičtější vysvětlení opakovaně přehlíženo.

Rusové se nikdy netajili tím, že státy bývalého Sovětského svazu stále považují za svou zónu vlivu. Konkrétně v případě Ukrajiny mluvili o její dezintegraci a navrácení „ruského území“ ještě před rokem 2014. Nyní Putin usoudil, že mu mezinárodní systém dává dostatek prostoru pro to, aby konal, co považuje za nezbytné. A proč? Protože správně odhadl, že nikdo nenajde vůli a odvahu mu v tom zabránit.

Střet civilizací: my versus oni

Rusko je revizionistická mocnost, která chce změnit současný mezinárodní systém a nijak se tím netají. Zda to někdo považuje za legitimní, či za nepřijatelné, je v tomto případě irelevantní. Faktem je, že taková je realita, kterou si Západ musí uvědomit. Střet mezi Ruskem a Ukrajinou není zcela evidentně jen o ukrajinském území. Je to dosud nejvýraznější bitva ve střetu civilizací. Na jedné straně stojí hodnoty svobodného západního světa, ke kterým se Ukrajina od roku 2014 rozhodla směřovat. Na straně druhé se nachází Rusko s autoritářským či totalitním viděním světa, nostalgií po éře Sovětského svazu a neochotou vzdát se vlivu a kontroly nad svým bývalým východním blokem. Je to první zásadní střet mezi vzájemně těžko slučitelnými zájmy.

Zásadní rozdíl ale nespočívá pouze v hodnotách, které vyznává Západ nebo Rusko, ale především v přístupu ke svým významným geopolitickým zájmům. Putinovo Rusko opakovaně ukazuje, že se nebojí hájit své zájmy nejen ekonomickými nástroji, ale i agresivní politikou včetně otevřené vojenské invaze. Naproti tomu Západ? O jeho vojenských schopnostech a možnostech nikdo nepochybuje, zcela jistě ani

Rusko. Ovšem Západu chybí vůle zasáhnout, a to v Rusku moc dobře vědí. Putin výrazně podcenil ukrajinskou armádu, a ještě více přecenil tu svoji, ale reakci Západu strategicky přečetl zcela přesně.

John Mearsheimer má pravdu, že to byl především Západ, kdo vyprovokoval Rusko k agresi na Ukrajině, ale navzdory svému celoživotnímu realistickému přesvědčení interpretuje situaci zcela špatně. Rusko není provokováno „agresivitou“ Západu, ale naopak jeho slabostí. Politika appeasementu nefungovala před druhou světovou válkou a nefunguje ani teď.

Agresor si vyzkoušel, že větší troufalost přinese větší zisky, a tak má logickou motivaci ve své politice pokračovat. Tento text vzniká 24. února 2023, tedy přesně na den výročí začátku ruské invaze. V tento den musím konstatovat, že Rusko nebylo na Ukrajině poraženo ani zastaveno a že jediné, co ho v tuto chvíli brzdí od další agresivní expanze, je přetrvávající odpor Ukrajinců. Je samozřejmě nutné podotknout, že nebýt mohutné humanitární, ekonomické, a především vojenské pomoci ze Západu už by dnes svobodná Ukrajina dávno neexistovala. I tady ale nalezneme velmi podstatné výhrady. Stále se jedná pouze o pomoc nepřímou, které by se Ukrajině ani nedostalo, kdyby padla během několika prvních dní, jak se očekávalo. Maximálně úsměvně tak působí vyjádření předních západních politiků o tom, že se Putin spletl v jednotě Západu. Ano, Putin se přepočítal v síle ukrajinské a své armády, ale vrátíme-li se k okamžikům bezprostředně před a po invazi, popsaným v předchozích částech této práce, v čem ohledně reakce Západu se Putin zmýlil? K vojenskému zásahu nedošlo, ekonomické sankce jistě očekával a koordinovaná vojenská pomoc v prvních

dnech invaze vůbec nebyla na stole. To je realita. Putinův plán se začal hroutit (a zároveň vojenská pomoc Západu stupňovat), až když přibývaly ruské neúspěchy na bojišti.

Západ si z Ukrajiny udělal určitý vojenský experiment, ve kterém si testuje, zda lze Rusko porazit jen nepřímou podporou druhé strany bez přímého vojenského zapojení. Západní obyvatele to stojí nemalé finanční prostředky a do jisté míry komfort, který narušila energetická a inflační krize související s válkou. Ukrajinské obyvatele to stojí životy nejen obránců, ale i obrovského množství nevinných civilistů. Přesto lze říct, že prozatím tato taktika Západu funguje a Ukrajina se dokáže účinně bránit.

Zamyšleme se ale na chvíli nad tím, zda tomu všemu nešlo zabránit. Byla by válka, kdyby byl Západ ochoten demonstrovat svou vůli a prokázat své schopnosti přímo? Co by se stalo, kdyby se v době, kdy už západní zpravodajské služby dávno znaly plán invaze, Západ rozhodl postavit za Ukrajinu a vyhrožoval Rusku svým přímým zásahem v případě jejího napadení? Jistě by následovalo neustále opakované vyhrožování jadernými zbraněmi, ale našlo by Rusko skutečně odvalu se Západu postavit v přímém boji? Pomineme-li, jak nepravděpodobné je, že by kvůli Ukrajině Rusové začali jadernou válku, i oni sami jsou si jistě vědomi své technologické inferiority oproti Západu. Proto si troufnu tvrdit, že v takovém případě by k ozbrojenému konfliktu mezi Ruskem a NATO nedošlo. A pokud ano, byl by konflikt ukončen velmi rychlým a jednoznačným vítězstvím Západu konvenčními zbraněmi za podstatně nižších ekonomických i lidských ztrát.

V tomto konfliktu už se Západ rozhodl, ale budoucnost je otevřená. Je zřejmé, že Rusko nebylo reakcí Západu zastaveno ani odstrašeno

a dříve či později bude ve své expanzivní politice pokračovat. Až se tak stane, Západ dostane znovu možnost se rozhodnout, zda nechá napařenou zemi svému osudu, nebo se rozhodne aktivně hájit své geopolitické zájmy. Není náhodou, že jsem ani jednou nezmínil argument, že Ukrajina není členem NATO, a tak státy aliance nemají žádnou povinnost jí pomoci. Mezinárodní vztahy nejsou o aliancích. Jsou, vždycky byly a vždycky budou o síle, která rozhoduje o mocenském rozložení. Pokud Západ nenajde odvahu prokázat schopnost, ale i vůli, pak bude ve svém mocenském postavení stále slabší a ostatní globální aktéři, mezi které zdaleka nepatří jen Rusko, budou stále silnější a mocnější. Západ bude mít na výběr mezi hanbou a válkou. Zvolí-li hanbu, bude mít válku. ■

Zdroje:

- Bebier, Anton. 2015. Crimea and the Russian-Ukrainian conflict. [online]. *Romanian J. Eur. Aff.* sv. 15, č. 1, s. 35-54.
- Echo24. 2022. Eurokomisař šokuje: Putinův tlak je manévr, jak odvrátit pozornost od klimatické krize. [online]. *Echo24*. 25. 2. 2022. Dostupné z: <https://echo24.cz/a/SFKbp/eurokomisar-sokuje-putinuv-tlak-je-manevr-jak-odvratit-pozornost-od-klimaticke-krize>
- European Council. 2023. EU restrictive measures against Russia over Ukraine (since 2014). [online]. European Council and Council of the European Union. 27. 2. 2023. Dostupné z: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/>
- Franey, James. 2022. Boris Johnson's Ukraine blast: Former Prime Minister claims Germany wanted country to crumble quickly after Russia invasion and France was, in denial until troops went in. [online]. *Mail Online*. 23. 11. 2022. Dostupné z: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-11459025/Boris-Johnsons-Ukraine-blast-Former-PM-claims-Germany-wanted-country-crumble-quickly.html>
- Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*.
- Huntington, Samuel P. 1996. *The Clash of Civilizations?*
- Chotiner, Isaac. 2022. Why John Mearsheimer Blames the U.S. for the Crisis in Ukraine. [online]. *The New Yorker*. 1. 3. 2022. Dostupné z: <https://www.newyorker.com/news/q-and-a/why-john-mearsheimer-blames-the-us-for-the-crisis-in-ukraine>
- Jemelka, Petr. 2023. Biden: Putin se přepočítal. Jednota Západu je silnější, než myslel. [online]. *Novinky.cz*. 21. 2. 2023. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/zahranicni-evropa-biden-putin-se-prepocital-jednota-zapadu-je-silnejsi-nejz-predpokladal-40423598>
- McCarthy, Bill. 2022. Ask Politifact: What's Ukraine's history of trying to join NATO? [online]. *Politifact: The Poynter Institute*. 14. 4. 2022. Dostupné z: <https://www.politifact.com/article/2022/apr/14/ask-politifact-whats-ukraines-history-trying-join/>
- Morgenthau, H. J. 1948. *Politics Among Nations. Brief edition*. New York: McGraw Hill.
- Nakanishi, Chad. 2022. German Diplomat Who Laughed At Trump UN Speech Refuses Comments Now. [online]. *The Patriot*. 20. 9. 2022. Dostupné z: <https://patriotla.heart.com/content/2022-09-20-german-diplomat-who-laughed-at-trump-un-speech-refuses-comments-now/NATO>
- NATO. 2022. Relations with Ukraine. [online]. North Atlantic Treaty Organisation. 28. 10. 2022. Dostupné z: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_37750.htm
- Sciutto, Jim and Katie Bo Williams. 2022. US concerned Kyiv could fall to Russia within days, sources familiar with intel say. [online]. *CNN Politics*. 25. 2. 2022. Dostupné z: <https://edition.cnn.com/2022/02/25/politics/kyiv-russia-ukraine-us-intelligence/index.html>
- Sobotka, Michal. 2022. Lavrov má nový cíl války na Ukrajině. Tentokrát je to ukončení dominance USA na světě. [online]. *Novinky.cz*. 11. 4. 2022. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/zahranicni-evropa-lavrov-ma-novy-cil-valky-na-ukrajine-tentokrat-je-to-ukonceni-dominance-usa-na-svet-40393563>
- Walt, Stephen. 2022. An International Relations Theory Guide to the War in Ukraine. [online]. *Foreign Policy*. 8. 3. 2022. Dostupné z: <https://foreignpolicy.com/2022/03/08/an-international-relations-theory-guide-to-ukraines-war/>
- Waltz, Kenneth. 1979. *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Ondřej Pospíšil (1998), absolvent Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, 2. místo.

Vliv dezinformátorů na českou společnost

Selhávají mainstreamová média, komunitní sítě, nebo jednotliví politici?

Albert Fuchs

Ilustrativní foto: 123rf.com

Šíření záměrně nepravdivých informací s cílem ovlivnit veřejné mínění nebo zakrýt pravdu má značně dlouhou historii, která nás může zavést až do starověkého Říma. V dobách občanské války proti sobě stáli Octavianus, adoptivní syn zavražděného Julia Caesara, a vojenský velitel Marcus Antonius, přičemž Octavianus si byl dobře vědom toho, že pokud chce nejen

vyhrát válku, ale být i úspěšným vládcem, tak mu nebude stačit pouze vojenský triumf, potřebovat bude i podporu veřejnosti. Jak takové podpory nejsnáze dosáhnout? Poměrně jednoduše – skrze sérii falešných zpráv byl Marcus Antonius vykreslen jako člověk, který nerespektuje tradiční římské hodnoty, jimiž jsou věrnost a respekt, a který také velmi rád holduje alkoholu, kvůli čemuž

není schopen zastávat jakýkoliv úřad. Svě „poselství“ nechal Octavianus šířit prostřednictvím poezie a krátkých, avšak velmi cílených sloganů vyražených na mincích. Občanskou válku tak nakonec Marcus Antonius prohrává vojensky, ale i jako osobnost v očích veřejnosti.

Jednání s účelem ovlivnit a zmanipulovat příjemce informací přetrvávají dodnes, přičemž mezinárodně uznávaným výrazem pro takové konání se stal termín dezinformace. Technologický pokrok současné doby navíc zajišťuje, že jakoukoliv informaci lze velmi snadno, levně a rychle zprostředkovat skrz média nebo internet širokým masám lidí po celém světě. Nebezpečí dnešních dezinformací však netkví v tom, že by svým obsahem podkopávaly autoritu konkrétního člověka, ale především poškozují obecně uznávaný výklad reality a často je jejich cílem znevěrohodnění politického systému určité země jako celku.

S aktivitou dezinformátorů se Česká republika setkává takřka dennodenně, přičemž jejich činnost a agresivní narativ jsou nejen vidět a slyšet, ale i silně rezonují společností, kde si získávají nejednoho příznivce. Dezinformace a jejich protagonisté tak představují pro náš demokratický systém významné riziko, a je tedy nezbytné se těmto vlivům bránit. Má však Česká republika a její instituce možnost efektivně této hrozbě čelit? Kdo dodává dezinformátorům tolik potřebný kredit, který jim umožňuje mobilizovat nemalé množství sympatizantů? Jsou na vině mainstreamová média, komunitní sítě, nebo politici? Boj s dezinformátory rozhodně není a nebude snadným úkolem, přesto musíme tuto výzvu přijmout a reagovat na ni takovým způsobem, který bude účinný a zároveň nepřekročí principy České republiky jako demokratického právního státu.

Dezinformační scéna v České republice

V průběhu září a října 2022 jsme byli svědky tří poměrně výrazných demonstrací odehrávajících se na Václavském náměstí, jichž se podle odhadů zúčastnilo 70 až 100 tisíc lidí. Společným jmenovatelem nespokojenosti byl zejména odpor proti současné vládě České republiky a nesouhlas s pomocí Ukrajině a jejím obyvatelům. Nechyběly samozřejmě ani požadavky, aby byl uplatňován vstřícný přístup k Rusku. Projevy tamních řečníků tak vycházely především z aktuálního společenského napětí, které vytvářela energetická krize a přístup k politicky ožehavým tématům. S obsahem, který předávají řečníci svému publiku, nemusíme sice souhlasit, ale i práva a svobody těchto osob musejí být respektována. Každý má právo pokojně se shromažďovat, přičemž výkon tohoto práva slouží k využívání svobody projevu a dalších ústavních práv a svobod, k výměně informací a názorů a k účasti na řešení veřejných a jiných společných záležitostí vyjádřením postojů a stanovisek.

Zpozornět však musíme v okamžiku, kdy slova účastníků překračují pomyslnou červenou linii toho, co považujeme za pokojné shromáždění. Na podzimních demonstracích se běžně užíval narativ označující současnou vládu České republiky za fašistickou a totalitní. Zároveň padaly výzvy nejen k její výměně, ale i ke změně samotného politického systému, která by měla být doprovázena vystoupením z EU a NATO. Lidem je tak záměrně a cíleně podsouváno, že žijí v systému, který je pro ně nepřítelem, a pokud se vyzývá ke změně tohoto systému, může dojít i k proměně dosud rétoricky zaměřených shromáždění až v činy, které jsou v rozporu se zákony

této země. Nespokojenost a strach ve společnosti přitom vytvářejí ideální prostředí, ve kterém se dezinformační scéně nebyvale daří.

Osoby záměrně ovlivňující veřejné mínění mají samozřejmě i své vlastní motivy. Obecně můžeme identifikovat tři konkrétní pohnutky, případně jejich kombinaci, z nichž se jako nejzřejmější může jevit snaha o dosažení politických cílů. Dle mého názoru jsou ale extrémní myšlenky, které dezinformátoři prezentují, bez jakéhokoliv potenciálu oslovit širší veřejnost, což limituje i jejich možné politické zisky. Motivací může být i získávání reputace, slávy či vlivu ve společnosti. Dezinformátoři se jednoduše mohou cítit žádaní a populární, pokud jejich weby nebo demonstrace navštěvují tisíce lidí. Přesto jsem přesvědčen, že tím dominantním faktorem jsou zisky ekonomické, které mohou vzejít například ze sociálních platforem, na nichž dezinformátoři prostřednictvím modelu click-bait lákavým, byť často lživým obsahem přitahují nemalé množství internetových uživatelů. Další variantou ale mohou být i přímé výzvy k finanční podpoře. To je zjevné například u Ladislava Vrabela, který až do loňského roku čelil 27 exekucím. Jeho sympatizanti jsou pak k žádostem o podporu poměrně solidární a na různé bankovní účty mu již zaslali přes milion korun.

Zákony a hodnoty proti cílené lži a nenávisti

Dezinformační scéna svou agresivní rétoriku často staví na svobodě projevu, díky které má každý právo vyjadřovat své názory, ať už slovem, písmem, tiskem, obrazem nebo jiným způsobem, jakož i svobodně vyhledávat, přijímat

a rozšiřovat ideje a informace. V tomto ohledu tak může jakýkoliv pokus čelit lživým manipulátorům připomínat boj s větrnými mlýny. Realita je ale taková, že svobodu projevu a právo šířit informace lze omezit zákonem, jde-li v demokratické společnosti o opatření nezbytné pro ochranu práv a svobod druhých, bezpečnost státu, veřejnou bezpečnost nebo ochranu veřejného zdraví a mravnosti. Pokud by tak nějaká osoba například veřejně schvalovala či podporovala útok Ruské federace na Ukrajinu, mohla by nést i trestněprávní odpovědnost za schvalování trestného činu podle trestního zákoníku, případně za trestný čin popírání, zpochybňování, schvalování a ospravedlňování genocidia.

Odvětví trestního práva by však mělo i nadále zůstat až tím nejzazším prostředkem ochrany společnosti. V České republice samozřejmě není protiprávní neříkat pravdu. Samotný termín dezinformace ostatně ani není pojmem právně definovaným. Člověk sdílející nepravdivé informace nemusí mít vždy nějaký hlubší úmysl, může se jednat pouze o jeho vlastní nevědomost. Když je však šířením dezinformací sledován cíl, jenž je možné identifikovat pod konkrétní skutkovou podstatou trestního zákoníku, může existovat silný veřejný zájem na ochraně společnosti. Zásadní roli v boji s dezinformátory tak dnes sehrávají orgány činné v trestním řízení, jejichž prostřednictvím stát realizuje svůj zájem na uplatnění trestní odpovědnosti vůči pachatelům trestných činů. Policejní prezident Martin Vondrášek upozornil, že v důsledku pandemie nemoci covid-19 a války na Ukrajině sice došlo k nárůstu předsudečných trestných činů, které jsou rizikem pro demokratický systém a jeho hodnoty, ale také ujistil, že policie bude v jejich potírání opravdu důsledná.

Soudce kladenského soudu Vít Sochovský vyslal důležitý signál rozsudkem z října 2022. Jeho vynesením totiž došlo v České republice k prvnímu udělení nepodmíněného trestu odnětí svobody za verbální delikt spojený s válkou na Ukrajině, kterého se dopustili veřejně známí dezinformátoři Patrik Tušl a Tomáš Čermák. Tito muži čelili obžalobě z přečinu hanobení národa a podněcování k nenávisti, jelikož ve svém společném videu umístěném na sociální síti dehonostovali Ukrajince a své posluchače zároveň vybízeli, aby se k nim chovali nenávistně. Svým počínáním sledovali jasný záměr, přičemž si museli být dobře vědomi toho, co jejich jednání může způsobit v kombinaci s nemalým dosahem na internetu. Oba však podle soudu jednali pravděpodobně z rozdílných pohnutek. Čermákovi šlo převážně o rostoucí popularitu, která s sebou nesla určité finanční příjmy z darů od jeho podporovatelů, zatímco Tušl byl o obsahu videa pevně přesvědčen. Soudce Sochovský po vynesení verdiktu odsouzeným vysvětloval, proč jsou vinni, přičemž zdůraznil hodnoty, které Česká republika zastává a bude zastávat i nadále.

Faktory poskytující manipulátorům kredit

Dezinformace mají na českou společnost bezesporu významný vliv, ale aby názory manipulátorů opravdu rezonovaly společností a získaly si přízeň desetitisícových davů, musejí svou formou posluchače natolik přesvědčit o věrohodnosti jejich šířitelů, že se stanou jejich sympatizanty.

V reportážích televizního vysílání jsme během podzimních měsíců mohli zaznamenat

poměrně vyostřenou atmosféru kolem událostí odehrávajících se na Václavském náměstí. Dosah tradičních informačních kanálů je přitom obrovský, tudíž tamní dění mohly z pohodlí domova sledovat miliony diváků. Medializací protivládnicích demonstrací tak jejich organizátoři získali významný dosah, díky němuž mohli svými názory oslovit i širokou veřejnost skrze televizní obrazovky. Prostřednictvím mainstreamových médií navíc získali velmi cenný kredit, protože z téměř neznámých lidí se během několika hodin staly osoby, jejichž jména a počiny mohl zaznamenat kdokoli po celé České republice. Pocit vlivu a popularity určitého narativu může samozřejmě způsobit, že se veřejně začnou projevovat i další lidé s podobnými, někdy až extremistickými názory. Pokud by však byl v jakékoliv svobodné zemi přístup k objektivnímu zpravodajství jednostranně omezen, a to i ve snaze cíleně umlčet dezinformační scénu, mohlo by dojít k výraznému poškození demokratických hodnot a principů, které mají nezávislá média chránit.

Prostřednictvím sociálních sítí a diskusních fór se běžně sdružují komunity nespokojených lidí, kteří nejsou přesvědčeni o vhodnosti současného politického směřování České republiky. Nežřídka mezi sebou sdílejí falešné zprávy a odkazy na antisystémové dezinformační weby, které záměrně manipulují a klamou obsahem, přestože jsou svými autory vydávány za pravdivé. Tímto způsobem dochází k cílenému podkopávání důvěry ve standardní informační zdroje, jelikož část veřejnosti oslovuje kromě zpráv z mainstreamových médií také několik alternativních výkladů „reality“. Identifikovat skutečnost a pravdu nemusí být pro tyto osoby vždy snadné, protože i falešné zprávy mohou zčásti pracovat s lehce ověřitelnými fakty, čímž působí

značně věrohodně. Podstatnou část kredibility přitom sdíleným dezinformacím přidávají ti, co je komentují. Čím více uživatelů se na obsahu zprávy otevřeně shodne, tím působí autentičtěji. Často bývá diskuse navíc přizívována i skrze tzv. loutkové účty, kterých mohou být sice desítky, ale jsou mnohdy ovládány pouze jedním člověkem. Komunitní sítě však na rozdíl od mainstreamových médií poskytují dezinformátorům neomezený prostor k šíření jejich myšlenek, ačkoliv je jejich dosah výrazně menší. Dle mého názoru je stěží představitelné, že by došlo k omezení přístupu na samotné sociální sítě. Dočasné či trvalé zablokování sdílených dezinformačních webů však považuji za variantu poměrně přijatelnou. Nelze je totiž vůbec vnímat jako nezávislé a objektivní médium.

Neuvážlivá politická vyjádření

Nezřídka můžeme být svědky toho, že i politici na celostátní úrovni pronesou značně kontroverzní vyjádření, které následně rezonuje napříč celou Českou republikou. Jako jeden z aktuálnějších příkladů lze uvést tvrzení Andreje Babiše, který případné zvolení Petra Pavla prezidentem označil za nástup období nové totality, protože by tím dle něj měla současná vláda premiéra Fialy svého zástupce i na Pražském hradě. Dezinformační scéna přitom musela při slovech pana Babiše získat nebývale cenný kredit, jelikož právě na podzimních protivládních demonstracích byla současná vláda České republiky také označována slovem totalitní.

Pokud začnou extrémní až extremistické názory legitimizovat svými neuváženými vyjádřeními jedni z nejvlivnějších politiků této země, tak

tím z mého pohledu jednoznačně posilují obavy a strach lidí, jimž je manipulátory celé měsíce podsouváno, že je politický systém vůči nim nepřátelský a měli by uvažovat o jeho změně.

Česká republika je svobodný a demokratický stát založený na úctě k lidským právům a na zásadách občanské společnosti, přičemž politická rozhodnutí této země vycházejí z vůle většiny vyjádřené svobodným hlasováním. Pokud však někdo manipulací tyto principy záměrně ohrožuje, nebo dokonce vybízí k nedemokratické změně systému, musíme na to adekvátně reagovat. Každá reakce musí být přiměřená. Bohumil Repík, jediný československý a první slovenský soudce u Evropského soudu pro lidská práva, správně poznamenal, že „největší nebezpečí pro demokracii představuje přehnaná reakce na její ohrožení“. Záměrné šíření dezinformací je tak sice morálně nepřijatelným chováním, ale pokud konkrétní činy nenaplní některou skutkovou podstatu v trestním zákoníku, není je možné ani trestat. Vůlí zákonodárců by samozřejmě bylo možné zákony zpřísnit. Jsem však přesvědčen, že by takový krok byl kontraproduktivní. Současnou legislativní úpravu považuji za dostatečnou. Řešení této problematiky není ani v omezování nezávislých a objektivních mainstreamových médií či přístupu na sociální sítě, jelikož bychom tím sami nerespektovali zásady, které chceme bránit. Minimálně sebereflexí by měly projít některé politické osobnosti, které neuváženými výroky vůči svým oponentům nezřídka působí trochu jako nová verze rétora, který sice nevyužívá poezie, ale vkládá například kontroverzní příspěvky na sociální sítě, čímž kredibilitu dezinformační scény často a neúměrně zvyšuje.

Důležitou roli ve střetu s nečestným jednáním by mohla sehrát osvěta v podobě vzdělávání

v mediální gramotnosti, aby lidé sami dokázali o něco lépe rozlišovat mezi nepravdou a skutečností. Již přes dva tisíce let se ale lidstvo nedokázalo s působením manipulativní scény zcela efektivně vypořádat a zdá se, že dezinformace budou náš svět ovlivňovat i nadále. Přesto jim každá slušná společnost musí čelit, protože když umožníme lži, aby zastínila pravdu, tak opustíme naše hodnoty, které vždy stojí za to hájit. ■

Zdroje:

- BBC. A brief history of fake news. BBC Bitesize. Dostupné online z: <https://www.bbc.co.uk/bitesize/articles/zwcgn9q>
- Boubínová, Markéta. Nová totalita, válka a mír. Babiš v Beněšově pokračoval v černých vizích, odpůrci ho vypískali. *Deník N*, 20. ledna 2023. Dostupné online z: <https://denikn.cz/1060201/nova-totalita-valka-a-mir-babis-v-benesove-pokracoval-v-cernych-vizich-odpurci-ho-vypiskali/>
- Čákl, Ondřej. Dezinformace, fake-news, bulvární zpráva. Transparency International, 4. listopadu 2019. Dostupné online z: <https://www.transparency.cz/dezinformace-fake-news-bulvarni-zprava/?fbclid=IwAR3Kd3Mwyv8FO81uwGr-uRb5SXX7BMhYFQkuadNRik6A1mEcyC4jkRWXVCI>
- Colomina, Carme; Margalef, Héctor Sánchez a Richard Youngs. The impact of disinformation on democratic processes and human rights in the world. European Parliament, duben 2021. Dostupné online z: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/653635/EXPO_STU\(2021\)653635_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/653635/EXPO_STU(2021)653635_EN.pdf)
- Golis, Ondřej. Všechny fake news nelze odhalit, mají faktický základ a působí věrohodně, varuje odborník. *iRozhlas*, 2. prosince 2016. Dostupné online z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/vsechny-fake-news-nelze-odhalit-maji-fakticky-zaklad-a-pusobi-verohodne-varuje-odbornik-201612020555_ogolis
- Horák, Jan. První verdikt. Zablokování dezinfo webů kvůli ruské invazi bylo v pořádku, řekl soud. *Aktuálně.cz*, 21. července 2022. Dostupné online z: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/prvni-verdikt-vypnuti-dezinfo-webu-kvuli-ruske-invazi-bylo-v-r-9bfdeffc081911ed93abac1f6b220ee8/>
- Kopecký, Josef. Demisi, demisi, volali demonstranti. Převezmeme tuto zemi, vyhlásil .... *iDnes.cz*, 28. října 2022. Dostupné online z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/demonstrace-nenasilna-revoluce-cesko-na-1-miste-pozadavek-odvolani-vlady.A221028_063433_domaci_kop
- Merriam-Webster. Disinformation. Dostupné online z: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/disinformation>
- Ministerstvo vnitra České republiky. Definice dezinformací a propagandy. Dostupné online z: https://www.mvcr.cz/chh/clanek/definice-dezinformaci-a-propagandy.aspx?fbclid=IwAR1ZwdoO VjWmHAMYLz51NGyiHaOt-tHCMMSYpjGjxgNciSHjFpOYl8x_cwo
- Pika, Tomáš. Kam až sahá svoboda slova? „Hrana je zákon a jeho výklad,“ vysvětluje odborník Bartoň. *iRozhlas*, 19. dubna 2022. Dostupné online z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/svoboda-slova-hranice-projev-socialni-site-realita_2204190700_pik
- Pika, Tomáš. Hanobení národa či podněcování k nenávisti. Za co soud poslal Tušla s Čermákem za mříže? *iRozhlas*, 3. prosince 2022. Dostupné online z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/patrik-tusl-tomas-cermak-soud-kladno-rozsudek-vezeni-dokument_2212030500_pik#dokument
- Státní zastupitelství. Definice trestního řízení. Dostupné online z: <https://verejnazaloba.cz/vice-o-sz/vse-podstatne-o-trestnim-rizeni/co-je-to-trestni-rizeni/>
- Stříž, Igor. Informace k možným trestněprávním limitům svobody projevu ve vztahu k situaci na Ukrajině. Nejvyšší státní zastupitelství, 26. února 2022. Dostupné online z: <https://verejnazaloba.cz/nsz/informace-k-moznym-trestnepravnim-limitum-svobody-projevu-ve-vztahu-k-situaci-na-ukrajine/>
- Svobodová, Ivana a Ondřej Kundra. „Musíme je vzít za držku.“ *Respekt*, 30. října 2022. Dostupné online z: <https://www.respekt.cz/tydenik/2022/44/musime-je-vzit-za-drzku?gift=kgsycakuzz>
- Štos, Jakub a Radka Wallerová. Trollí farma přímo na ruské ambasádě? Poznatky BIS po vyhoštění špiónů. *Seznam Zprávy*, 28. června 2021. Dostupné online z: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/trolli-farma-primo-na-ruske-ambasade-poznatky-bis-po-vyhosteni-spionu-168360?>
- UNHCR. Factsheet 4: Types of Misinformation and Disinformation. Dostupné online z: <https://www.unhcr.org/innovation/wp-content/uploads/2022/02/Factsheet-4.pdf>
- Valášek, Lukáš a Adéla Jelínková. Insolvenční správce zasáhl. Jde po penězích na protivládní demonstrace. Dostupné online z: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/domaci-zivot-v-cesku-insolvenzni-spravce-zasahl-jde-po-penezich-na-protivladni-demonstrace-218644?>
- Vodafone. Slovník pojmů – fake-news. Dostupné online z: <https://www.vodafone.cz/uzitecne-odkazy/slovník-pojmu-fake-news/>

Albert Fuchs (1998), student Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, 3. místo.

Čechy si uchovaly normálnost

Rozhovor se
Sergejem Medveděvem

Ivana Ryčlová

Sergej Medveděv.
Foto: facebooková stránka
Sergeje Medveděva

S ruským politologem a historikem Sergejem Medveděvem jsem se sešla na konci března v Rádiu Svoboda. Nechtěla jsem se s ním původně bavit o politice, i když na ni stejně nakonec došlo. Ve svém velice otevřeném rozhovoru vypráví, jak žil rok v normalizačním Československu, jak se v náhledu na Putinovo Rusko mýlil, ale také o podmanivém kouzlu intelektuálního rozhlasového a televizního vysílání.

SERGEJ MEDVEDĚV (*1966) je ruský politolog, historik, publicista, televizní a rozhlasový moderátor. Vystudoval mezinárodní žurnalistiku v Moskvě a rok byl stipendistou na Kolumbijské univerzitě v New Yorku. V současné době žije v Praze, působí na Univerzitě Karlově a podílí se na ruském vysílání RFE/RL. Byl profesorem na Fakultě sociálních věd Vysoké školy ekonomické v Moskvě, jako vědecký pracovník působil v Rusku, Německu, Itálii a Finsku. Je autorem knih a článků o historii

a politické teorii, v roce 2020 získal cenu Puškino-va domu za sborník politologických esejů, který v češtině vyšel pod názvem Návrat ruského Leviathana. Působil jako moderátor historických pořadů na televizním kanálu Kultura a moderoval pořady na rozhlasových stanicích Finam FM a Stolica FM a na televizním kanálu Dožd'. Intenzivně se věnuje sportu, je několikanásobným železným mužem.

◆◆

Ivana Ryčlová: Naznačil jste, že máte k Praze vřelý vztah. Mohu tedy začít osobní otázkou? Jak ten vztah vznikl?

Sergej Medveděv: Psal se rok 1987/1988. Tou dobou jsem studoval na moskevské univerzitě na fakultě žurnalistiky. Byla to katedra mezinárodní žurnalistiky, kde se předpokládalo, že poslední rok člověk stráví v jedné ze zemí, jak se tenkrát říkalo, socialistického tábora. Jazyk jedné z nich jsme se čtyři roky učili. Já si vybral češtinu. Proč, to nevím, žádné vazby na Česko jsem neměl. Česky jsem se učil s velkou chutí. Šlo mi to dobře, měli jsme skvělého učitele. Když jsem pak na podzim roku 1987 nadšeně přijel do Prahy, byl to pro mě, to si asi umíte představit, kulturní šok. Byl to můj první výjezd, první výjezd sovětského kluka do zahraničí. A Praha byla opravdickým zahraničím, opravdickým Západem. Dodneška si pamatuju – trochu se stydím, ale vlastně nemám za co – na ty první okamžiky. Vlak přijel na hlavní nádraží v pět ráno. Nikdo z univerzity na nás ještě nečekal. Spolužáci zůstali s kufry na nádraží a já se šel projít. Vydal jsem se na Václavské náměstí a potom směrem dolů. A v šest ráno tam otvírali obchod „Maso – uzeniny“. Zvedla se železná roleta a já spatřil spoustu klobás a salámů... [Směje se.] Nejsem z hladové vesnice, vyrostl jsem v Moskvě, v dobré čtvrti, v rodině, která netrpěla nouzí. Ale uzeniny byly nedostatkové zboží. Vzpomínám si, jak jsem tam asi pět minut stál a zíral na ty klobásy. Samozřejmě jsem pak poznal Prahu, Čechy, evropskou kulturu a další věci. Takřikajíc jsem se do Prahy zamiloval. Chodil jsem do kostelů na mše poslouchat varhany, procestoval celé střední Čechy, navštívil Karlovy Vary... Ale ten první šok na uvítanou byl hodně zvláštní. Je velice zajímavé, že Čechy si uchovaly

normálnost navzdory socialistické mašinerii. Myslím, že mnohem víc než ostatní země socialistického tábora. Uchovaly si zvyk žít normálně. Ať se děje, co se děje, hospoda [Sergej Medveděv přešel na okamžik do krásné češtiny] musí být otevřená. Navzdory socialismu člověk mohl jít se džbánem do hospody pro pivo, jen tak poklábořit a vrátit se domů. Měl jsem pocit, že v Čechách zůstal zachován smysl pro zdravý buržoazní život. Toho jsem si velmi vážil, protože to je základ stability společnosti, vazby k půdě. Z toho pramení láska k městu, v němž člověk žije, k jeho zemi. Z toho, že se cítí být tak trochu majitelem obchodu nebo domu. Bylo s podivem, že se tohle podařilo zachovat. Ale politicky byla Česká republika, tenkrát ještě Československo, neuvěřitelně zaostalá. Tou dobou už byl v Rusku Gorbačov, perestrojka jela naplno. Já se toho všeho aktivně účastnil. Doslova jsem hltal všechno, co tenkrát vycházelo. Snažili jsme se změnit socialismus. Vždyť co byla perestrojka? Bylo to pražské jaro o dvacet let později – o dvacet let později se Gorbačov pokoušel v SSSR o totéž, o co se pokoušeli Dubček a Zdeněk Mlynář. To byl mimochodem Gorbačovův spolužák z moskevské univerzity, v padesátých letech spolu bydleli na koleji, na jednom pokoji. Ne že by už tenkrát pražské jaro vymyslel, ale je to zajímavá shoda. A zatímco v Rusku se odehrávaly velké změny, v Čechách byla příšerná stagnace a já byl na fakultě žurnalistiky na Karlově univerzitě. Tam byla ideologická atmosféra ještě horší. Prakticky jsem tam nestudoval, nechodil jsem tam.

A co jste dělal?

Učil jsem se od Prahy, od města. Trávil jsem v něm hodně času. Především jsem už měl v hlavě svůj

vlastní program. Objevil jsem Slovanskou knihovnu. Tam jsem našel spoustu knih první ruské emigrace dvacátých a třicátých let, které se v Rusku nedaly sehnat, ale tady byly volně dostupné. Tak jsem si řekl, že se připravím na aspiranturu z filozofie. Četl jsem strašně zajímavé knihy ruských filozofů z počátku dvacátého století, třeba Rozanova.¹ Ale jinak jsem rok strávil doslova v pražských ulicích. A to bylo pro vnímavého, ale pořád sovětského kluka hodně. Objevoval jsem jednu pivnici za druhou, o víkendech jsem chodil na varhanní mše do kostelů, navštěvoval jsem hrady a zámky. Vyrážel jsem na procházky do okolních lesů, jezdil jsem na Slovensko do Vysokých Tater. Bylo to zkrátka objevování Evropy, objevování evropského města, evropské kultury, evropského životního rytmu. A to pro mě byla obrovská univerzita. To je vlastně jedna z věcí, která mě utvořila jako osobnost. Byl to tento rok.

Moc zajímavé také bylo období, kdy jsem začal pracovat. Sovětská ambasáda mi platila stipendium, které bylo slušné. Bylo to víc, než vydělával průměrný Čech, ale hodně jsem utrácel. [Směje se.] Pořád jsem někam jezdil, chodil do hospod a taky se objevila česká kamarádka. Cestovali jsme spolu a já potřeboval peníze. Tak jsem šel pracovat. Sovětský student ovšem pracovat nesměl. A co se nestalo – udali mě, mimochodem, byli to čeští studenti, že pracuju po nocích. Tak si mě zavolali na sovětské velvyslanectví a řekli mi: „Za to, že tady pracuješ, tě můžeme vyhostit ze země. Sovětský student nemá právo pracovat. Platíme ti stipendium.“ „Dobře,“ řekl jsem, „nebudu.“ A pracoval jsem dál, ale načerno. Dělal jsem všechno možné. Například jsem myl vagony dálkových vlaků. Tam pracovaly deklasované živly, alkoholici. Myl jsem tramvaje ve vozovně v Nuslích. Ve tři ve čtyři ráno jsem se

vracel pěšky liduprázdnou Prahou přes Karlův most zahalený do mlhavého říčního oparu.

To jste měl přesně jako Maxim Gorkij v *Mých univerzitách*.

Přesně tak. Nakonec jsem pracoval jako pouliční metař. Mám jednu legrační vzpomínku. Na začátku roku 1988 jsem v Praze zametal ulici, která se teď jmenuje Evropská – vede z Ruzyně, z letiště do města. A já ji zametal před návštěvou Gorbačova. Gorbačov přiletěl, přednesl svůj projev o společném evropském domě a zase odletěl. A půl roku nato, to už jsem byl zpátky v Rusku, jsem Gorbačovovi psal projevy. Říkal jsem si, jak je to zvláštní, ještě před půl rokem jsem zametal pro Gorbačova ulici, a teď pro něj píšu.

Praha pro mě byla skutečně důležitá, i když jsem jí moc nerozuměl. Pochopil jsem ji vlastně, až když jsem četl Kunderovy knížky. Byla to nesnesitelná lehkost bytí. Praha pozdního socialismu byla naprosto přízračné město, jakýsi napůl průsvitný fantom. Byl tady sice normální život, ale lidé jako kdyby – v očekávání, že se něco změní – zamrzli v čase.

Několikrát jste zmínil Michaila Gorbačova. Pro nás, či spíše pro Západ je to až adorovaná postava. Má velkou zásluhu na tom, že skončila studená válka. Za to dostal Nobelovu cenu míru. Zároveň krátce po nástupu k moci vydal prohlášení pro deník *L'Humanité*, že v Rusku političtí vězni neexistují. Tou dobou existovali, a nebylo jich málo. Za všechny vzpomeňme Anatolije Marčenko,² který zemřel v lágru za nevyjasněných okolností v prosinci roku 1986. Svobodu politickým vězňům – mám na mysli včetně těch, kteří odmítli podat žádost

o milost, protože se ničeho, kromě nesouhlasu s režimem, nedopustili – dal až Boris Jelcin v roce 1991. Jak vnímáte Gorbačova vy?

Politici vězňové existovali, jak by ne! To byste toho od Gorgačova chtěla příliš. To nebyl žádný svobodomyšlný disident. S jeho osobností přišel k moci čestný stranicky smýšlející vůdce, který chtěl napravit stav věcí v Sovětském svazu. V kontaktu se západním tiskem však přirozeně plnil, abych tak řekl, především svoji propagandistickou a politickou misi. Říkal to, co bylo oficiální linií strany. Bylo by naivní od Gorbačova očekávat, že odmítne veškerou politickou a stranickou etiketu a bude mluvit pravdu, říkat věci tak, jak jsou. Vůbec mu to nemám za zlé. Koneckonců, propustil Sacharova,³ což mělo obrovský význam pro otevření Sovětského svazu světu. Gorbačov byl velká osobnost – na rozdíl od Jelcina. Tomu šlo o vlastní moc, zatímco Gorbačov myslel na svou zemi a na lid. Jelcin na lid nikdy nemyslel. To je ten hlavní rozdíl. Gorbačov byl člověk, který si vlastníma rukama podtrhl židli, na níž seděl. Snažil se za cenu své moci, za cenu své porážky dovést Sovětský svaz a Rusko do nové éry, a takových lidí je v historii skutečně jen pár. Byl to opravdu velký člověk. Jelcina, i když jsem ho celý život podporoval – on byl demokrat, já byl demokrat, on byl proti komunistům, já byl taky proti komunistům –, poznáváme teprve teď. Jak známo: „Po jejich ovoci je poznáte...“ Jelcina poznáváme podle Putina, kterého si přivedl a dosadil, aby si zajistil vlastní bezpečnost a pohodlné stáří. Aby zajistil hlavně sebe a vlastní rodinu. A doplácí na to nejen Rusko, ale celý svět.

Za Jelcinovy vlády se rozpadl Sovětský svaz. Tím se dostáváme do současnosti, k problémům

dnešního Ruska. Vladimir Putin poprvé hovořil o rozpadu Sovětského svazu jako o „největší geopolitické katastrofě 20. století“, protože šlo o rozpuštění historického Ruska nazvaného Sovětský svaz, v roce 2005 v projevu k Federálnímu shromáždění. Někdy kolem 10. prosince roku 2021 informovala největší světová zpravodajská agentura Reuters, že ruská státní televize odvysílala záběry z dokumentárního filmu *Rusko*, v nichž zmíněná Putinova slova zazněla znovu. Už v té době v řadách Putinových kritiků sílily obavy, že plánuje obnovit Sovětský svaz, a proto uvažuje o útoku na Ukrajinu. Kreml taková obvinění odmítal. Společně s ním i většina politických analytiků. Když jsem si četla předmluvu k českému překladu vaší knihy *Návrat ruského Leviathana*,⁴ která vyšla v roce 2018, pochopila jsem z ní, že ani vy jste si nepřipouštěli, že by Putin mohl zaútočit na Ukrajinu.

Abych byl upřímný, nevěřil jsem, že by se to mohlo stát. I když teď chápu, že to byly jen moje iluze. I na tu knihu se teď dívám jinak. Vlastně jsem v ní dopředu nakreslil mapu budoucí války. Hlavním slovem v této knize je válka. Válka o paměť, válka o prostor, válka o tělo, válka o symboly. Nicméně jsem si myslel, že to celé skončí válkou symbolickou, politickou. Ale ve skutečnosti, teď to chápu, to trvá už nějakou dobu, někdy od roku 2007/2008. Už patnáct let se Putin na tuhle velkou válku připravoval. Zpočátku to nebyla válka o Ukrajinu, ale válka se Západem, válka o místo Ruska ve světě. V podstatě se připravoval na třetí světovou válku.

Od vydání knihy *Návrat ruského Leviathana* uplynulo pět let. Díváte se v ní na Rusko s notnou dávkou sarkastické ironie. Připadá vám

ve svých snahách ukousnout si další teritorium směšné – přece je to jenom umírající dinosaurus.

Ano, vždyť je to děj filmu *Jurský park*. Ostatně v ruštině se kniha jmenuje *Krymský park* a na přebalu je obrázek hračky dinosaura. Vytvořili jurský park. Jenomže dinosauři se dostali na svobodu a začali zabíjet lidi. A tady se podle mě stalo totéž.

Chtěla bych se vás zeptat, ne jako politologa, ale jako pana Medveděva, občana Ruska: Jaký jste měl pocit, když jste onoho rána 24. února 2022 zjistil, že Putin napadl Ukrajinu? Jak jste celou tu situaci vnímal?

Pro mě osobně je to intelektuální porážka. To musím přiznat. Nepatřil jsem k alarmistům. Byl jsem spíš skeptik, cynik, ten, co se celému tomu novému Rusku vysmívá. Myslel jsem si, že jim jde takzvaně jenom o peníze, o moc. Že chtějí jezdit v mercedesech, chtějí telefonovat iPhony, chtějí, aby jejich děti studovaly na Oxfordu a aby

Obálka ruského vydání Medveděvovy knihy *Krymský park*.

jejich jachty kotvily na Sardinii. Ukázalo se, že to tak není. Ukázalo se, že jádro Putinových lidí, kterými je obklopen, jsou čekisti. Jsou ochotni se toho všeho vzdát pro svůj šílený geopolitický sen o obnovení velikého Ruska. A co je ještě překvapivější, ukazuje se, že je toho schopná celá země. Možná ne úplně celá, ale dejme tomu její většina je připravena vzdát se iPhonu, Netflixu a Googlu jenom proto, aby mohla říct: „Jsme velmoc, která válčí s celým světem.“ Je to obdivuhodný, naprosto sebevražedný čin, který se v ruských dějinách čas od času stává.

V *Návratu ruského Leviathana* jsem se snažil pochopit a vysvětlit Rusko z racionálního hlediska, a myslím, že jsem v něm přesně popsal mechanismy moci zevnitř, jak funguje. Ale když jsem to popisoval, tak jsem se tomu smál. Jenže namísto toho jsem měl říkat: „Počkejte, ne, ne, oni to myslí vážně, oni se chystají vyhodit svět do povětří.“ Bohužel ti, které jsme považovali za bláznů, které jsme považovali za hysterické, takové ti ultra demokraté, všichni ti, kteří, když byl do čela Ruska zvolen čekista, říkali: „To je konec, katastrofa nás nemine,“ byli pravdě blíž. Takže ano, v tomto směru je to moje intelektuální porážka. Ale domnívám se, že nejen moje. Myslela si to naprostá většina lidí. Devadesát devět procent intelektuálů přemýšlelo stejně. To samozřejmě vysvětluje, proč se to stalo.

Nikdo to nečekal. Proč se to tedy stalo?

Proč se nám to stalo? Příliš dlouho jsme si žili takřkajíc v postmoderním paradigmatu. Všichni jsme uvěřili Fukuyamovi,⁵ že historický vývoj skončil. Padla Berlínská zeď a všechno se teď dá koupit za peníze. A mysleli jsme si, že Putin s čekisty se taky dají koupit za peníze, že jsou,

stejně jako ruští oligarchové, příliš zainteresovaní na obchodu s ruskou ropou a tak dále. Avšak místo této neoliberální utopie přichází další mocná síla – říká se jí identita. Začínalo se to jasně rýsovat již 11. září 2001. Není náhodou, že Fukuyamova další kniha po *Konci dějin* se jmenuje *Identita*.⁶ Lidé jsou ochotni pro ni zabíjet a jsou ochotni pro ni umírat. Najednou se ukázalo, že lidé páchají sebevraždy a zabíjejí jiné jenom kvůli problému vlastní identity, jenom proto, aby řekli: „Vyzýváme k boji celý svět!“ Takže Rusko, jinými slovy Putin, teď opakuje teroristický útok z 11. září. Také bere moderní letadlo s pasažéry na palubě – říká se mu Rusko –, a aby všem pěkně ukázal, narazí s nimi do věží, tady do věží globalizace. Jenomže v obou případech to končí porážkou. Protože ani 11. září globalizaci nezastavilo. A kde je teď Islámský stát, kde je teď Al-Káida, kde je teď Usáma bin Ládín? Nejsou. Totéž se stane s Putinem. Je to, abych tak řekl, velice působivá, ale absolutně nesmyslná sebevražda.

Když jste dopisoval *Návrat ruského Leviathana*, přednášel jste na prestižní moskevské Vysoké škole ekonomické. Co se od té doby ve vašem životě změnilo? Do Prahy jste přiletěl z Helsinků. Kdy jste se rozhodl opustit Rusko?

Na to je jednoduchá odpověď: ráno 24. února 2022. Můj vztah s Ruskem nebyl lineární. Žil jsem dlouho v zahraničí. Rok studií jsem strávil v Praze a počátkem devadesátých let mě začali zvát na Západ, nakonec jsem dostal nabídku tam pracovat a vlastně celá devadesátá léta, až do začátku milénia, jsem žil na Západě. Nejdřív v Itálii, v Římě, pak jsem žil nějakou dobu kousek od Mnichova, tam sídlí Fond pro vědu a politiku.⁷ Pak jsem nečekaně dostal pozvání pracovat

ve Finsku. Téměř čtyři roky jsem strávil v Helsinkách, ve Finském institutu pro mezinárodní vztahy. Tu zemi jsem si zamiloval. A pak jsem zase odjel do Německa, do lázeňského města Garmisch-Partenkirchen, kde je mezinárodní vysoká škola Marshall Center.⁸ Tam jsem pracoval pět let a mohl jsem tam zůstat. Vzdal jsem se nabízené dobré pracovní smlouvy, profesury. V roce 2003⁹ jsem se rozhodl vrátit do Moskvy a v roce 2004 jsem se skutečně přestěhoval. Protože v tu chvíli jsem uvěřil v Rusko, v tu chvíli jsem se rozhodl, že Rusko se skutečně stalo normální zemí a začal nový život. A jako všichni, pocítil jsem jakousi identitu: tohle je moje země, tohle je moje město, Moskva. Asi bych měl říct, že jsem se nevracel do Ruska, ale vracel jsem se do Moskvy. To je velký rozdíl. Jsem Moskván. V mé rodině patřím už ke čtvrté generaci, která v Moskvě žije. Historie tohoto města je pro mě důležitá. Tradice mé rodiny, naše místa. Vědomě jsem se vrátil do Ruska, abych tam budoval nový život – nový život svůj a nový život Ruska.

Začal jsem pracovat na Vysoké škole ekonomické, což byla v té době opravdu vyspělá světová univerzita, která přitahovala profesory z celého světa a v platech byla konkurenceschopná. Pracovali u nás nositelé Nobelových cen. Taky měl u nás laboratoř třeba Ronald Inglehart.¹⁰ Právě sociálně-ekonomické obory tam byly velmi silné. Začal jsem tam učit politickou teorii, teorii tranzitu demokracie, přednášel jsem různé postmodernistické teorie. Měl jsem možnost pracovat velice zajímavým způsobem se studenty. Vytvořil jsem si vlastní systém letních a zimních škol, třicetkrát jsem studenty vzal do různých částí světa. Do Laponska, do daleké tundry, kde jsme měli letní školy, zimní školy jsme pořádali v Alpách. Byli jsme v Katalánsku, na selském

statku u Barcelony, kde jsme pracovali. Vzal jsem je do estonských lesů, kde Jurij Lotman¹¹ pořádal své sémiotické školy. Byla to úžasná doba, doba objevů, doba příležitostí. Trvalo to skoro dvacet let. V Rusku jsem byl od roku 2004 do roku 2022. Ale zhruba od roku 2011, možná i dřív – chytří lidé všechno pochopili dřív, když Rusko napadlo Gruzii nebo když v roce 2007 Putin pronesl svoji mnichovskou řeč¹² – se realita začala pomalu měnit, což se naplno ukázalo v letech 2012 a 2013, po událostech na Bolotném náměstí.¹³ V roce 2013 jsem měl, dá se říci, osobní konflikt s Putinem.

To bylo kvůli Arktidě – poté, co jste navrhl, aby Arktida v zájmu zachování svého přírodního bohatství spadala pod mezinárodní jurisdikci s úplným zákazem ekonomických a vojenských aktivit.

Kvůli Arktidě mě veřejně nazval blbcem. Vrhli se na mě tisk, točili o mně filmy. Tenkrát jsem kromě Vysoké školy ekonomické pracoval ještě ve státní televizi, na kulturním kanálu. Tam se se mnou rozloučili, ale na škole jsem zůstal. Jinými slovy, pořád si mě vážili a já pracoval dál. Byla to taková nika, kterou jsem si vytvořil, iluze normálnosti, v níž bylo všechno globalizované. Měl jsem globální studenty, plynule jsme přecházeli z ruštiny do angličtiny, z angličtiny do němčiny. Jezdili jsme na Západ a lidé ze Západu přijížděli k nám. Jezdili jsme, kam jsme chtěli. Měli jsme mezinárodní pasy, ale zároveň jsme žili v Moskvě, žili jsme na Vysoké škole ekonomické. A realita... realita kolem nás se nenávratně změnila. Začal ten fašistický obrat. Když o tom mluvím, cítím něco jako výčitky. Jak to popsat – já jsem nezavíral oči. Byl jsem na všech protestních

mítincích, riskoval, že mě zavřou, vyhazovali mě z práce... V roce 2018 mě chtěli zavřít, na několik měsíců jsem odjel ze země, protože proti mně chtěli zahájit trestní řízení. Posluchači mých veřejných přednášek na mě psali udání. Přesto jsem pořád v té vytvořené bublině žil. To, co se dělo, jsem nepovažoval za normální, uvědomoval jsem si, že všechno je špatně. Ale byla to taková dohoda s Ruskem, kterou jsem uzavřel, když jsem se vrátil. Změnil jsem svůj život, vrátil jsem se do Ruska a musel jsem tu cestu dojíždět do konce. Chápal jsem, že se realita rozpadá, ale plnil jsem svůj úkol, plnil jsem svou povinnost. A 24. února jsem pochopil, že kontrakt skončil.

Takže jste se hned rozhodl, že odjíte?

Ano. Rusko nesplnilo svou část dohody, kterou jsem s ním uzavřel. Okamžitě jsem pochopil, že odcházím. To znamená, že jsem na to byl zřejmě vnitřně připraven. Už jsem byl odevšad vyhozen, ze všech zaměstnání. Na Vysoké škole ekonomické se se mnou rozloučili v roce 2020, protože jsem nepřestal kritizovat režim. Chtěli, abych přestal psát alespoň na Facebook. Dali mi vysoký plat, dali mi vlastní oddělení podřízených, jen aby mě umlčeli. Tyto podmínky jsem nepřijal. Dál jsem říkal, co jsem chtěl, dál jsem psal na Facebook. Jak se ukázalo, v prezidentské kanceláři čtou velice pozorně. Pozvali si rektora a vmetli mu do tváře výtitky mých příspěvků na Facebooku. Tak to nemohlo dlouho trvat. Vyhodili mě z ekonomky, stejně jako ze všech ostatních pracovních míst. Pracoval jsem na televizním kanálu Dožd', a vidíte, co se s ním stalo... Pracoval jsem pro Rádio Svoboda, to v Rusku také skončilo. Ještě když jsem natáčel své pořady, vtrhli do našeho studia exekutoři, protože Rádio Svoboda bylo trestně

stíháno. Prostě jsem viděl, jak všechno kolem mě vybuchuje.

Vzal jste si tedy „čemodan“ a odjel?

Vzal jsem si víc kufrů, dvě auta, mámino a moje, mámu, psa, lyže, kolo, počítač... A odjeli jsme na Západ. Jako všichni Rusové – do Litvy. Vždycky, už od dob Ivana Hrozného, se hodně utíkalo do Litvy. Takže i já jsem odjel do Litvy. A od té doby jsem v Pobaltí. Dali nám tam humanitární víza. Pak jsem se přestěhoval do Rigy, mám na rok smlouvu v Helsinkách a teď se stěhuji do Prahy. Budu přednášet na Karlově univerzitě studentům magisterského programu rusistiky, který organizuje Žanna Němcovová.¹⁴ Zároveň pracuji tady, v Rádiu Svoboda, kde mám své pořady.

Jak dlouho se podílíte na vysílání Rádia Svoboda?

Od roku 2015.

Znám vaše vysílání. Proč se pořad, v němž se věnujete otázkám veskrze současným, zvete do něj hosty od filozofů po významné osobnosti ruského kulturního života, jmenuje *Archeologie*?

To je Michel Foucault, jeden z mých inspirátorů, který rozvíjí myšlenku archeologie vědění. Tahle myšlenka, na níž je pořad založen, se mnou putuje od roku 2009, kdy jsem byl moderátorem na rozhlasové stanici Finam FM. A v moskevském vysílání tam byl takový týdenní intelektuální pořad nazvaný *Archeologie*. Je to čtrnáct let starý pořad, brzy mu bude patnáct. Volali do něj lidé z celého města. Myšlenka pořadu byla stejná – archeologie znamená kopat, jít do hloubky.

Sergej Medveděv při vysílání pořadu *Archeologie* na rozhlasové stanici Finam FM. Foto: facebooková stránka Sergeje Medveděva

Není o minulosti, je to archeologie budoucnosti, archeologie každodenního života, archeologie člověka. Jde o to, abychom jen neklouzali po povrchu, jak to dělá většina médií. Jde o jakýsi rozhovor do hloubky. No a symbolem kopání je lopata. Takže proto je to *Archeologie*. Je to inspirace Foucaultovou archeologií poznání.

Podle jakého klíče si osobnosti do svého pořadu *Archeologie* vybíráte?

Jsou to lidé, kteří mě zajímají. Nacházím se v jakémsi intelektuálním kontextu doby, pohybuju se v určitém intelektuálním proudu, čtu zajímavé texty, které vycházejí v ruštině. Zajímá mě hlavně to, proč jsou věci kolem nás uspořádané právě takovým způsobem, jak to souvisí s ruskou tradicí, s ruskou filozofií, s mechanismy moci, s uspořádáním společnosti, ne aktuální komentáře ke každodennímu životu. Zajímá mě, jak strukturální prvky – sociokulturní, sociologické,

politicko-ekonomické – fungují. Je to pokus akademicky pochopit, co se děje s Ruskem. To je celé. V této sféře se pohybuji dlouho, pár desetiletí, a znám spoustu lidí. Měl jsem tam Epštejna,¹⁵ Jampolského,¹⁶ s Alexandrem Etkindem¹⁷ jsme dlouhá léta kolegové... A těm, které osobně neznám, jednoduše napíšu. Teď jsem začal cyklus velmi zajímavých rozhovorů se současnými ukrajinskými filozofy, jako jsou třeba Andrii Baumeister, Sergii Daciuk, Mykhailo Minakov. Nikoho z nich jsem neznal a nyní jsem se s nimi díky *Archeologii* seznámil – to je pro mě hodně důležité.

Vaše debaty jsou velice zajímavé, ale úroveň abstrakce, na které se pohybujete, je opravdu vysoká. Myslíte si, že vám posluchači rozumějí?

Je strašně důležité, abyste mohli říkneme i průměrnému posluchači naservírovat poměrně vysoce intelektuální rozhovor. Mám totiž pocit, že jednou ze záhad a jednou z nejsilnějších věcí na vysílání je to, že lidé poslouchají jakýkoli souvislý inteligentní hovor. Když sem do studia posadíte vědce astrofyzika a necháte ho v „prime timu“ mluvit o vzniku vesmíru, lidé ho budou poslouchat. Když si sem zavoláte chemika nebo biologa, který bude mluvit o kódu DNA, lidé ho budou poslouchat. Dmitrij Dibrov, velmi populární moderátor, měl v Moskvě pořad – nejmenoval se *Archeologie*, ale *Antropologie*. Byl to velice zajímavý formát, vysílal se o půlnoci. Takže půlnoc, bílé studio, dvě židle. A on si tam zval ctihodné vědce. Stačilo zapnout kameru a ten člověk mluvil. Nic víc. Ani nemusíte rozumět tématu, tak velké je kouzlo chytré, inteligentní řeči. Posadíte akademika, zapnete nahrávání a je to. Posluchači budou poslouchat, i když nemusejí. To je přesně

ono. Nepotřebují žádné show, přehlídky senzacechtivosti, chtějí to kouzlo, zázrak, chtějí chytré řeči. A to jsem si také uvědomil. Tak se prostě snažím volat chytrým lidem a zapojuju je, kladu jim otázky a oni začnou mluvit. A vím, že existuje dostatečně významné jádro publika, které to poslouchá.

Na závěr mi dovolu je ještě jednu otázku. Jste triatlonista, běháte maratony a několikasetkilometrové extrémní závody na lyžích. Jak to všechno – fyzicky náročný sport a intelektuální profesi – dokážete skloubit?

Je to důležitá část mé identity. Napsal jsem o tom i knihu, jmenuje se *Člověk běžící, Homo currens*.¹⁸ Před dvěma lety vyšla v Rusku, brzy vyjde taky v angličtině. Je to vlastně můj životní příběh, viděný skrze mé maratony. Je o newyorském maratonu, o lyžařském maratonu. Je tam hodně o mých psech, Olliem a Brunovi, o Moskvě. Ale zároveň je o historii, o tom, jak

Sergej Medveděv na lyžařském Tartu maratonu v Estonsku v roce 2020. Foto: facebooková stránka Sergeje Medveděva

člověk v minulosti objevoval své tělo, o renesanci a nové době. O historii sportu, o historii cyklistiky, historii běhu na lyžích. Je to taková autofikce, autonarativ, který nakladatel nazval románem, ale jsou to spíš avantýry mého těla, od mého dětství až doteď. Rozhodně to není standardní beletrie.

Doufám, že pro čtenáře *Kontextů* brzy přeložím některý z dílů vašeho programu *Archeologie*, který vznikne už tady v Praze.

Budu se těšit. ■

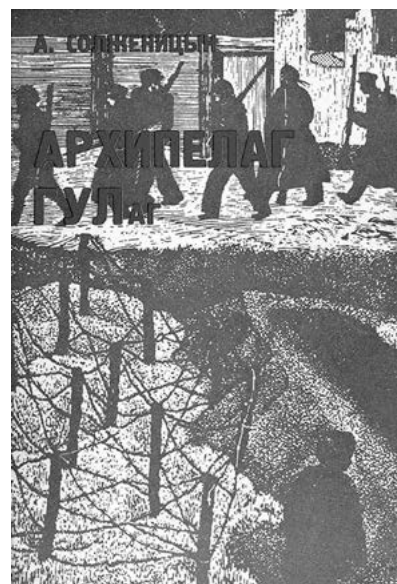
- 1 Vasilij Rozanov (1856–1919), ruský filozof, publicista, spisovatel. Do Říjnové revoluce vedli společně s manželkou v Petrohradě salon, kde se scházela řada významných osobností. Po Říjnové revoluci vyjádřil své názory na tyto události v útlém svazku *Apokalypsa naší doby*.
- 2 Anatolij Marčenko (1938–1986), většinu života strávil v gulagu. Dne 22. července 1968, ještě před okupací Československa vojsky Varšavské smlouvy, jako jediný veřejně vystoupil na obranu svobody našeho státu formou otevřeného dopisu adresovaného sovětským i světovým médiím. Podrobněji viz RYČLOVÁ, I. *Zvolili svobodu*. Brno: CDK, 2018, s. 167–193.
- 3 Andrej Sacharov (1921–1989), jaderný fyzik, odmítl se podílet na projektu vývoje sovětské atomové bomby; disident, obránce lidských práv, nositel Nobelovy ceny míru (1975). V roce 1988 byla Evropským parlamentem ustanovena Sacharovova cena za svobodu myšlení.
- 4 MEDVEDĚV, Sergej. *Návrat ruského Leviathana*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2018. Z ruského originálu *Park krymského perioda* přeložil Libor Dvořák.
- 5 Francis Fukuyama (1950), americký liberální filozof s japonskými kořeny. Ve své vlivné knize *Konec dějin a poslední člověk*, 2002 (angl. originál vyšel v roce 1992), přichází s teorií, že demokracie zvítězila během studené války proto, že postrádá základní rozpory vlastní komunismu a uspokojuje naši touhu po svobodě a rovnosti.
- 6 *Identita. Volání po důstojnosti a politika resentimentu*, 2019. Fukuyama zde vysvětluje mnohé z toho, co se dnes ve světové politice děje.

- 7 Institut Die Stiftung Wissenschaft und Politik založený v roce 1962 je jednou z nevlivnějších německých výzkumných institucí pro otázky zahraniční a bezpečnostní politiky.
- 8 Evropské centrum bezpečnostních studií G. C. Marshalla, založené v roce 1993, je společnou iniciativou USA a Německa.
- 9 Jde o druhou polovinu Putinova prvního volebního období (2000–2004).
- 10 Ronald F. Inglehart (1934–2021), americký politolog specializující se na srovnávací politologii.
- 11 Jurij Lotman (1922–1993), sovětský sémiotik, literární a kulturní teoretik estonské národnosti a židovského původu.
- 12 Putinův projev přednesený 10. února 2007 na mezinárodní bezpečnostní konferenci v Mnichově. Putin se ve svém vystoupení nečekaně pustil do ostré kritiky americké zahraniční politiky. Konstatoval, že Washington se snaží vnutit svou vůli celému světu. Neušetřil ani své německé hostitele, které kritizoval mimo jiné za podporu rozšiřování Severoatlantické aliance na východ.
- 13 V květnu 2012, v den nástupu Vladimíra Putina do funkce prezidenta, se v centru Moskvy na Bolotném náměstí konala masová politická demonstrace, kterou brutálně potlačila ruská policie. Stovky lidí byly zatčeny, desítky odsouzeny k trestu odnětí svobody.
- 14 Žanna Němcovová (1989), nejstarší dcera zavražděného ruského liberálního politika Borise Němcova (2015).
- 15 Michail Epštejn (1950), ruský filozof, literární vědec a publicista žijící od roku 1990 v USA. Jedno z mnoha interview S. Medveděva s M. Epštejnem: Na zemljach, kuda prichodit Rossija, vocarjajetsja pustota, 3. října 2022. [Cit. 21. 4. 2023.] Dostupné z: <https://www.svoboda.org/a/arnis-ritups-cherez-putina-deystvuet-duh-bolot-/32191157.html>
- 16 Michail Jampolskij (1949), ruský filozof, historik, teoretik umění žijící od roku 1991 v USA. Interview S. Medveděva s M. Jampolským: Chaos zachvatyvajet Rossiju, 30. 1. 2023. [Cit. 27. 4. 2023.] Dostupné z: <https://www.svoboda.org/a/32224755.html>
- 17 Alexander Etkind (1955), ruský historik a kulturolog, mj. vyučoval na univerzitě v Cambridgi. Je profesorem historie a vedoucím katedry rusko-evropských vztahů na Evropském univerzitním institutu ve Florencii.
- 18 V ruštině vyšla pod názvem *Člověk beguščij*, Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije, 2021.

Ivana Ryčlová (1965), literární historička, rusistka a překladatelka.

Komentář k textu „Souostroví Gulag po padesáti letech“

Ivana Ryčlová

Obálka prvního vydání knihy
Souostroví Gulag (YMCA-Press, 1973)

V minulém čísle *Kontextů* byl opublikován rozhovor amerického ekonoma a moderátora podcastu EconTalk Russe Robertse s americkým historikem Stephenem Kotkinem. Měl čtenářům připomenout, že letos je tomu padesát let, co v pařížském nakladatelství YMCA Press vyšlo poprvé *Souostroví Gulag* (1973).¹ Ani jeden z aktérů rozhovoru se literaturou nezabývá, a tak si dovoluji doplnit jeden důležitý historický fakt, který v rozhovoru nezazněl, totiž že Solženicyn nebyl na tvorbu *Souostroví Gulag* sám. Spisovatel odtajnil zákulisí vzniku díla až v devadesátých letech. Teprve když se s perestrojkou poměry v SSSR změnil natolik, že *Souostroví Gulag* mohlo poprvé legálně vyjít v Solženicynově vlasti, byla v něm zveřejněna jména dvou set padesáti sedmi statečných, bez jejichž spolupráce by místopis sovětských pracovních táborů nikdy nespátřil světlo světa. Říkalo se jim *něvidimki* neboli neviditelní. Byli ochotni riskovat vlastní život, aby Solženicyn mohl nashromážděný materiál zpracovat. *Něvidimki* lze rozdělit do

několika základních skupin: autoři příběhů (posílali Solženicynovi dopisy, v nichž popisovali svá léta v Gulagu);² bibliografové; překladatelé; poskytovatelé bytů a dač (v chatách na odlehlých místech ruského venkova zpracovával Solženicyn lágrové výpovědi); opisovači; fotografové (fotili hotový text na mikrofilmy); přechovávači textů a převažeči (šlo především o západní diplomaty či potomky ruské literární emigrace, kteří text vyváželi na mikrofilmech do zahraničí). Poslední skupina – převažeči – hrála důležitou roli po celou dobu Solženicynovy disidentské činnosti. Bez nich by jeho publicita v zahraničí nikdy nedosáhla takové míry. Jednou z nejdůležitějších postav týmu Solženicynových neviditelných pomocníků byla vnučka spisovatele Korněje Čukovského Jelena. Organizovala schůzky a předávání materiálů mezi neviditelnými a západními žurnalisty, byla jednou z prepisovatelek *Souostroví Gulag*. Ve filmovém dokumentu *Tajná historie Souostroví Gulag*³ vzpomínala, že Solženicynovy kontakty s neviditelnými se

odehrávaly v řádech minut. Každý v týmu měl svůj úkol. Nešlo jen o opisování rukopisu. Ti, co uměli jazyky, překládali zahraniční prameny, další dělali rešerše, zpracovávali literaturu apod. Známe-li dnes okolnosti vzniku *Souostroví Gulag*, dokážeme ho i žánrově zařadit. Nejbližší má ke kolektivní monografii dotvořené editorem (Solženicyn), obdařeným mimořádnými manažerskými schopnostmi.

Je mimo jakoukoli pochybnost, že Solženicyn sepsal jedno z politicky nejvýznamnějších děl dvacátého století, které svého času sehrálo zásadní roli při přehodnocení pohledu na Sovětský svaz. Hovoří-li však Roberts s Kotkinem v souvislosti se *Souostrovím Gulag* pouze o Solženicynovi, je to stejné jako připisovat úspěch koncertu pouze dirigentovi a nevidět práci orchestru či psát ve spojitosti s inscenací jen

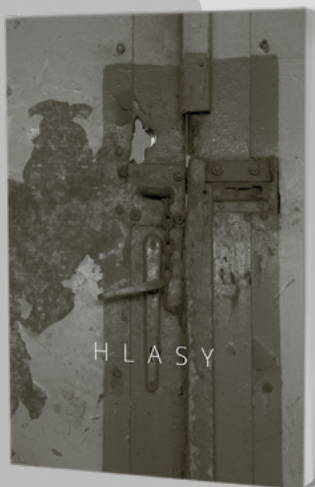
o režisérovi a pominout herce. I když jednou ze Solženicynových vlastností byla sebestřednost, tentokrát je v tom nevinně. ■

- 1 Rozhovor vznikl v roce 2018 u příležitosti stého výročí Solženicynova narození a vedl ho americký ekonom Russ Roberts, moderátor podcastu EconTalk.
- 2 Poté, co koncem roku 1962 vyšla v časopise *Novyj mir* jeho novela *Jeden den Ivana Děnisoviče*, dostával stovky dopisů, v nichž bývalí vězňové gulagu popisovali své příběhy.
- 3 Filmový dokument o vzniku Souostroví Gulag natočil Nikolaj Militič, Srb narozený ve Francii, který žil v 70. letech v SSSR a události kolem Solženicyna zažil na vlastní kůži. Film byl uveden do distribuce pod názvem *Secret Story: The GULAG Archipelago* (Francie, 2008).

Ivana Ryčlová (1965),
literární historička, rusistka
a překladatelka.

INZERCE

Jan Polkowski

HLASY

Sbírka Jana Polkowského, která se dočkala českého vydání, je solitérním, ojedinělým básnickým dílem, které nemá literární obdobu, a přitom – jako žádný kulturní fenomén – nevyrůstá z prázdna. Z formálního hlediska nejde o pouhý poetický svazek, ale o tematicky soudržnou básnickou sbírku.

Cyklus osmnácti básní se věnuje obětem masakru v polských městech na baltském pobřeží v roce 1970, kdy armáda a milice krvavě potlačily demonstrace, jež propukly po ohlášení významného zdražení potravin.

BĚŽNÁ CENA: 199 Kč / CENA NA WWW.BOOKSPIPES.CZ: 149 Kč (SLEVA 25 %)

Milan Uhde

Max Ernst a Marie-Berthe Aurenche:
Portrét Andrého Bretona, 1930.
Repro: www.bonhams.com

Obrana avantgardy

Mladičský Jean Nicolas Arthur Rimbaud napsal báseň *Co se říká básníkovi o květech*. Věnoval ji Théodoru de Banville, příteli Hugovu a Baudelairovu, tehdejšímu parnasistnímu autorovi veršů, dramát, novinářských textů a umělci proslulému virtuózním ovládnutím soudobé básnické techniky. Teenager ve svém výtvaru prokázal stejnou dovednost jako slavný mistr, ale neprojevil nad tím uspokojení. Naopak to pokládal za důvod nepokračovat v tomto směru, nýbrž vydat se vlastní cestou, lišící se od ustálených básnických postupů. Vydal se do Paříže, kde ho

čekal Verlaine s přáteli, a zahájil programovou výpravu za novou obrazností.

Používal nejrůznějších prostředků jako rozrušování smyslů nejrůznějšími nástroji včetně drogy, aby se osvobodil od dosavadních omezení, daných logikou básnického obrazu. Geniální nadání mu umožnilo dosáhnout nesporných úspěchů, kvantitativně sice nepřilíš rozsáhlých, ale imponujících mnohým následovníkům, kteří se pustili za stejným cílem, přestože sám iniciátor brzy poezie nechal a až do smrti v roce 1891 se živil obchodem. Teprve surrealisté mnohem

později odhalili předchůdce rimbaudovských snah v básníkovi jménem Comte Lautréamont a v jeho útlé sbírečce *Maldororovy zpěvy*, vydané zcela nepozorovaně a bez ohlasu. Symbolizovala tím jeden z příběhů o tom, jak přicházejí na svět převratné hodnoty. Zrodila se básnická moderna, postupně zahrнула další tvůrčí sféry a pokusila se opustit osvědčené umělecké tradice. Její nejradikálnější složkou se stala takzvaná avantgarda, která se s tradicí loučila demonstrativně a na teoreticky formulované základně.

Modernisté a avantgardisté uváděli a projevovali ve svých dílech jedinice, kteří ztělesňují nespokojenost se vším, co okleštuje individuální svobodu. Zdůrazňovali osobní přístup a odmítali respektovat uznávané a kodifikované společenské hodnoty a vazby, naopak je přitahovaly tabuizované obsahy. Avantgarda navíc zaměřila hledání přímo do oblasti forem. Napodobovat je a opakovat považovala za nepřipustné, požadavek novosti a originality vyznávala jako samozřejmý. Na pochyby, nesouhlas a odsudek strážců a stoupců tradice odpovídala posměchem a pohrdáním, na počáteční masovou nepřízeň obecnstva reagovala provokacemi. Hlučnou nesenášenlivostí tak přitom připravovala o zájem veřejnosti umělce, kteří na rozdíl od avantgardistů nezapadli do žádného vzájemně se podporujícího sdružení, a tak se jim nedostávalo pozornosti, jež by je docenila.

Nová obraznost se ve výtvarném umění nápadně odpoutala od zápisu skutečnosti, jaký poskytuje fotografie. Obrazy zjednodušovaly a překvapovaly barevnou a tvarovou nadsázkou, malíři, grafici a sochaři vyznávali příklon k základním tvarům, totiž geometrickým, na něž převáděli předmětný svět. Architektura sledovala podobnou tendenci a pod heslem konstruktivismu

vytyčila úkol přísné účelnosti. Georges Braque objevil pro sebe i pro jiné pohled z několika perspektiv zároveň, divadelníci se zhlédli ve využívání hudebních, tanečních a výtvarných prvků a sledovali ideál takzvaného Gesamtkunstwerku, dramatikové houfně překračovali závazná pravidla klasické dramaturgie, jeviště dobývala revue s nekomerčními ambicemi, komerčně motivovaná filmová výroba se stala kolébkou uměle stylizovaných grotesek, které okouzlovaly miliony diváků včetně kritických elit, skladatelé stvořili novou melodiku, na jeviště a pódia vstoupil jazz, Leoš Janáček se zejména ve svých operách obešel bez doposud pěstované polyfonie a Arnold Schönberg se ohlásil s dvanáctitónovým systémem, jenž inspiroval několik iniciátorových druhů ve „vídeňské škole“. Poezie se na jedné straně opájela fantazií, jež při stavbě básně nedbala běžné logiky, a Guillaume Apollinaire představil básníka jako dobrodružného a snového chodce všedními scenériemi a opěvatele zázraků, které plodí náhoda, zatímco Rainer Maria Rilke v *Duinských elegiích* dosáhl ponoru básnické myšlenky do hlubin, jaké předtím nebyly poezii dostupné.

Nová obraznost vypoovídala o nové skutečnosti, kterou otřesným vlivem zasáhla první světová válka. Malíř, sochař a grafik – mám na mysli svého oblíbeného Maxe Ernsta – musel narukovat v německé uniformě, byl raněn a odnesl si zážitky, které ho zbavily víry ve smysl lidského údělu a ve smysl umění, jak mu rozuměly předchozí generace. Ocitl se v kruhu podobně otřesených umělců, kteří v době války a po ní vyjadřovali životní pocit nastolením nesmyslu a absurdity jako adekvátního příznaku světové i vlastní situace. Surrealistická inspirace přivedla Ernsta k tvorbě obrazů a koláží naplněných hrůznými snovými vidinami, jaké produkuje

podvědomí. Jeho životopis je příznačný pro mnohého člena avantgardy: počáteční živoření neznámého a revoltujícího umělce vystřídal postupně úspěch, a to nakonec i komerční. Dožil se udělení významné a oficiální Velké ceny za malířství. Nonkonformní vůdce, skupinový ideolog a básník André Breton ho za to vyloučil ze surrealistické skupiny.

Nekompromisní účtování se „stařinou“ se nezastavilo ani před vžitou představou umělce jako tlumočnicka významu, kterého se dobral díky talentu. Rozpad smyslu měl za následek odvrát od jeho marného hledání: umělec se obrací k tvorbě, která skutečnost bezprostředně nezobrazuje ani nezrcadlí. Výtvarník a básník Jiří Kolář dospěl k přesvědčení, že poezie je na básníkovi nezávislá a existuje mimo něj. Autor ji vlastně cituje. Má ji objevovat a hledat návody, které by ji dovolily přistihovat kolem sebe i ne-básníkům. Rozloučil se s Múzou, díky níž stojí tvůrce vysoko nad obyčejnými smrtelníky a jako exkluzivní autorita „upírá zrak vzhůru: k transcendentnu spirituálnímu a absolutnu ideologickému, s nimiž hermeticky komunikuje“. Tak to ve své kolářovské úvaze definoval skvělý analytik moderního umění Emanuel Frynta. Z tradičního básnictví se podle něho stal neživotný aparát fungující naprázdno.

Umělec, kterého zápas o novou obraznost povzbudil k pokusu o vnitřní nápodobu přírody, nemaluje stromy ani skály, ale vytváří hodnotu spřízněnou s přírodními reáliemi. Picasso na mořském břehu bere do rukou kaménky a lastury, minimálním dotvořením je mění v osobité nálezy a předkládá jako artefakty. V Picassově muzeu v Paříži jsem si nad nimi vybavil vzpomínku, kterou v jednom ze svých samizdatových fejetonů ztvárnil přítel Milan Šimečka. Když byl

jako zakázaný autor nucen žít se coby řidič bagru, setkal se s nečekanou zálibou kolegů-řidičů: sbírali pozoruhodně tvarované kameny, na které narazili při práci, a nosili je domů. Půdní prostory sloužily jako úzce osobní výtvarná galerie. Po letech jsem blížence těchto Šimečkových „kamenozráčů“ potkal v Jamném nad Orlicí, kde jsme měli chalupu: sbírali neobvyklé oblázky v okolí místního potoka, a přitom se divili, když na příležitostně vystavě polského sochaře uviděli podobné předměty, vzniklé opracováním místního kamene v sochařově dílně. Tvrdili, že nechápou, co chce jimi říct. Jeho vysvětlení, že takové přitažlivé tvary zkusil sám vysochat, je velmi překvapilo.

Abstraktní umění radikalizovalo pokusy o hledání nové obraznosti do maxima. Zatímco obraz Josefa Šímy *Kámen oblak* mi připadá jako mezikrok k abstrakci, pověstný Malevičův čtverec vývoj završil a teoreticky ukončil a Marcel Duchamp proslulým gestem manifestačně zpochybnil všechno umění, vysmál se jeho ritualizaci a umělému mystériu, jimž falešnou hodnotu přilhává sokl. František Mikš zato v *Kontextech* už několikrát, naposledy v minulém čísle pod titulkem *Němá malba* – s podtitulkem *Jackson Pollock, abstraktní expresionismus a studená válka* –, poukázal na problematičnost abstraktního umění, na to, že se rezignací na tvorbu podle přírody a sázkou na „tvorbu z nitra“ odsoudilo k opakování, k neschopnosti „cokoli sdělit“, a tedy k prázdnotě.

Přijímám s naprostým pochopením kamarádovu záštitu tradice, protože ji rovněž považuju za nezbytnou oporu všeho tvořivého počínání, ctím a miluju její věrné a originální pokračovatele a jsem si vědom toho, že moderna vůbec a avantgarda zvláště čerpala kus svého ohlasu také z toho,

že se od tradice lišila a občas ji dokonce popírala, aby si tím dodala sebevědomí a překonala pochyby, kterým mnohý její aktivní vyznavač při svých experimentech propadal. Giorgio Chirico, moderní malíř přízračně tajemných městských krajin, které oprostil od lidí a vyplnil fantastickými geometrickými tvary staveb připomínajících antiku, dospěl dokonce posléze k zásadnímu zatracení abstraktní tvorby. Také Jackson Pollock ostatně v době své nejhlubší krize zkusil vrátit do svých kompozic figurální motiv.

Dripping, metoda lití barevného materiálu na podklad, již běžně uplatňoval a kterou si vyzkoušel kromě jiných například i Max Ernst, prozrazuje určitou obdobu ostřelování plátna kuličkami namočenými v barvě, techniku, kterou vyvinuli tachisté, aby přiměli náhodu obdařit výtvar ne-napodobitelně originálními barevnými a tvarovými efekty. Takové pokusy vyvolávaly nesouhlas obhájců tradice jednak snadností výkonu, jednak oslabením, ba možná naprostým zánikem osobnostního, subjektivního podílu na tvorbě, tj. devízy, které se avantgarda původně dovolávala jako rozhodujícího východiska svého programu.

Pokud jde o první provokativní rys experimentující tvorby, připomínám si ostrou výhradu Vítězslava Nováka vůči Janáčkově operní výstavbě, která zvuk orchestru kontrapunktovala nezávisle nasazovanými hlasy sólistů. Takových děl, obcházejících náročnou práci polyfoniků, dokáže skladatel podle přesvědčeného českého tradicionalisty vyprodukovat desítky do roka. Polemik tím naznačuje jejich spornou hodnotu. Jenže *Věc Makropulos* zní dodnes současně a silně, protože se týká soudobého člověka, zatímco Novákův *Zvíkovský rarášek* ztělesňuje profesionálně důmyslnou hudební strukturu, která pečlivě ilustruje historickou frašku Stroupežnického.

Daleko složitější a důsažnější je postřeh o ztrátě osobního podílu na krajním experimentu, pokud je ve všem všudy podřízen náhodě. Nejsem ani zdaleka znalec Pollockova díla, abych jej odmítal, obhajoval nebo kriticky vykládal, ale jako neškolený a nezasvěcený divák, který si prohlíží reprodukci malířova *Muralu* z roku 1943, přiznávám, že mě zaujal, a to jako zpráva o výtvarném pojednání rozsáhlé plochy. Pestré tvary, jejichž barvy se vzdaly jásavosti, zajišťují svou strukturou dekorativní účín, kromě něhož napovídají mé fantazii nejrůznější náznaky lidských hlav a torz a jiných předmětů a organismů, které se větví, prorůstají a dovolávají diváckého dotvoření.

František Mikš mluví za ty, kteří sklon k takovému dotváření nesdílejí, mají jej zřejmě za sebeklam, a vadí jim, že nevědí, co to dílo vlastně znamená. Za vedlejší a nepodstatné pokládám informace, že autorovi nešla kresba, trpěl depresemi, podléhal alkoholu, neměl rád lidi, nad úkolem zmíněné nástěnné malby půl roku bezradně váhal a nakonec jej prý splnil v průběhu noci a rána, a to vržením barevného materiálu na plátno, nejvýš pravděpodobně za zásadní pomoci drippingu. Rozhoduje výsledek, a ten podle mě vykazuje vliv subjektu, po jacksonovsku vyjádřeno „nitra“, které kontrolovalo a ovlivňovalo konečný tvar a podle mého mu dodávalo náznak dotyku se zbytky rozpadlé, opuštěné a ztracené skutečnosti.

Připouštím však domněnku a námitku, že spoleh na náhodu může přerůst ve zmechanizování, zvrátit se v pouhé technologické pokusnictví a v samém původci vzbudit pocity a myšlenky poznamenané marností, vyprázdňením a rezignací. Obchodníci a političtí spekulanti pohotově zneužili touhy umělců po uznání, ocenění a hmotné odměně a jejich případný světový

názor a politické sympatie zmanipulovali v ob-
ludné kampani, jaké se abstraktní umění dočka-
lo v rámci studené války.

Je pravda, že určitá větev avantgardy k tako-
vému zneužití zavdala podnět. Její příslušníci své
tvůrčí směřování k experimentu a k úsilí o nové
hodnoty tragicky spříznili s ambicemi politic-
kých revolucionářů a dobrodruhů nejrůznějšího
druhu a ztotožnili se s jejich slogany zavánějící-
mi ušlechtilostí, požadujícími osvobození člove-
ka a občana a rozkotání nenáviděného starého
řádu. Na vlastní kůži většinou pak zakusili moc
diktatury, která je dílem zlomila a proměnila
v režimní posluhu, dílem umlčela a likvidovala,
dílem vyhnala do exilu.

Obranu avantgardy uzavírám vyznáními,
která adresuju dvěma svým láskám. První patří
sochaři, malíři, grafikovi a ilustrátorovi Stanislavu
Kolíbalovi, sedmadvadesátiletému a dosud
aktivnímu umělci, který zůstal ve své zemi, a při-
tom odolal dlouhému a ničivému existenčnímu
nátlaku, jemuž ho vystavila takzvaná normali-
zace. Nezpronevěřil se sám sobě a tvořil a tvoří
prostorové objekty, jejichž abstraktní tvarosloví
navozuje existenciální reflexe, které mě oslovu-
jí. Je zastoupen v reprezentativních domácích
i zahraničních galeriích a sbírkách a v zahraničí
a posléze i v České republice došel zaslouženého
uznání jako vynikající představitel abstraktního
a konceptuálního vyjadřování. Díky společnému
příteli Jiřímu Šindlerovi se mi dostalo vzácné
příležitosti sledovat Stanislava Kolíbalu téměř po
celou jeho tvůrčí dráhu, a to nejen na základě
jeho výstav a děl.

Druhé jméno nese katalánský malíř, sochař,
grafik a keramik Joan Miró (1893–1983). Politic-
kou sympatií demokratickému Španělsku vyjá-
dřil litografiemi a plakátem, po krátkém pobytu

v Normandii se však tajně vrátil na španělské
území a žil na Mallorce, kde se mu podařilo ujít
režimnímu dozoru a dožít se diktátorova pádu.
Zpočátku i on prodělal mučivé a hladové období
nezájmu o jeho tvorbu. Inspirativní návštěvy
Paříže a příslušnost k surrealismu ho směřovaly
k fantastickým snovým kompozicím, které jako
by zabarvil a tvaroval dětský svět nebo taneční
rej. Vděčně se vztahoval mimo jiné k abstrakt-
ním obrazům Paula Kleea. Oblíbil jsem si ho
na základě reprodukcí v drobných i větších
zahraničních publikacích, ke kterým se vynále-
zavý zájemce dostal i v Československu. Zázitek
z návštěvy studia v Palmě a výstavních prostor
miróovské Nadace v Barceloně byl fascinující:
z abstraktních obrazů, tvarově určitých a barevně
připomínajících kostýmy klaunů, hračky a vůbec
plody odpoutaných snů, prostých však surrealis-
tické temnoty a hrůzy, dýchala radost z nápadu
a výmyslu, jejíž projevy jsou nekonečně nové
a v ničem se neopakují.

Jaký živý odkaz nyní zbyl z avantgardní
iniciativy? Podle mě záleží v samozřejměm od-
hodlání k riziku, ve spontánní nechtuti k opako-
vání jiných i sebe sama, v odporu vůči podbízení
obecenstvu a jeho návyku očekávat od umělce
potvrzení toho, co je obecně známo, co jsme už
četli, viděli a slyšeli a co se jen a jen líbí, a v ná-
roku na svobodný a autentický výraz vlastního
postoje. Odkaz avantgardy dodnes promlouvá
k současníkům také skrze charakter některých
jejích členů, kteří za své pokusy a omyly ručili
životem. ■

Milan Uhde (1936), spisovatel
a dramatik, bývalý politik.

Co není vidět zvenčí

Rozhovor s básnířkou Terezou Šustkovou

Josef Mlejnek

Tereza Šustková.
Foto: Alžběta Procházka

Loni v listopadu jsem se na „čítačke“ v olomoucké literární kavárně Druhý domov posluchačům svěřil s tím, co mne nedávno potkalo. – Když jsem byl na posvícení v nedalekém Hochtánově (nyní Vysoká) představen jedné paní učitelce jako básník, udiveně, spíš vyděšeně konstatovala: Jé, vy ještě píšete básně? Myslela to vážně. Jak už to bývá, odpověď mne napadla až dodatečně, „na schodech“: Milá paní, kdyby vám mne někdo představil jako malíře, určitě z vás nevypadne: Jé, vy ještě malujete? Je za podobný přístup u lidí vinna inflace poezie, či spíše básnivé psaní v posledních nejméně šedesáti letech? Nejen u nás: Czesław Miłosz, dávno už tomu, napsal s uvedením příkladů, že v USA každoročně vychází na tisíc antologií básní, které se navzájem podobají jako vejce vejci a které by František Halas nejspíš charakterizoval jako tenké čůrání. Představuje takové množství podhoubí, z něhož vyrůstají díla

skutečných tvůrců, nebo jde o plevel, jenž vše zdusí tak, že nic nevzplá? Spolupořadatelkou zmíněných olomouckých čtení je Tereza Šustková, která mi po skončení programu darovala svoji prvotinu s názvem Skryše (2018). Její poezii jsem předtím neznal, a tak jsem knihu doma otevřel spíš s obavami. Byly naštěstí zcela liché, takže jsem si vyžádal další díla. Tíha vlny (2020) vyšla před třemi lety, v rukopise je zatím její třetí sbírka Koutnice. Nakonec jsme se koncem dubna sešli u ní doma ve Velké Bystrici k rozhovoru. Zkusil jsem navázat na to, o čem jsme stihli jen letmo promluvit v Druhém domově.

Tereza Šustková (1991) vystudovala češtinu a hudební výchovu na Pedagogické fakultě UP v Olomouci. S manželem a třemi dětmi žije ve Velké Bystrici u Olomouce.

◆◆

Josef Mlejnek: Proč má poezie u lidí často až tak podezřelé renomé?

Tereza Šustková: To jsi začal velmi těžkou otázkou.

Báseň má přece být a je – z definice – uměleckým dílem.

Já nejsem příliš schopná dívat se na to zvenčí, když prožívám poezii zevnitř. Nemůžu dobře porozumět tomu, jak a proč se někdo na poezii dívá podezřívavě. Ale myslím, že to souvisí s tím, jak je poezie zastřena a tajemná, že se otevírá jenom někomu a někdy, vzácně, nevyzpytatelně. Když malíř namaluje obraz, tak i ten, kdo nerozumí výtvarnému umění, oceňuje malířův talent, vidí dílo nějakého úsilí. Krása hudby působí celkem bezprostředně na kohokoli. Zatímco báseň je pro lidi často jen shluk slov. A já jsem v určitém ohledu ráda, že je poezie přehlížená, nedocenená. Že se básníci setkávají s nepochopením. Myslím si, že poezie naprosto stojí na pokoře a že jí svědčí, když roste skrytě, bez velkého potlesku. Ale z opačné strany je mi to líto, protože věřím, že kdyby víc lidí četlo poezii a hlavně s ní vstupovalo do živé interakce, nebyl by svět tak vyhladovělý.

Psaní básní se jeví jako zdánlivě snadná záležitost, to je také argument. Ale v dobách, kdy bylo nepsanou povinností psát ve vázané řeči, musel i autor zveršované gratulace dědečkovi k narozeninám vynaložit nějaké úsilí, mělo to formu. Dnes se někomu může zdát, že stačí olíznout horní ret a sype se to na papír samo.

Tomu rozumím. Některé básně opravdu vzbuzují dojem, že byly napsané jako krátký záznam do

deníku. I ty moje tak můžou působit. Já ve vázané řeči psát neumím.

Kdosi napsal, že báseň se nepíše, ale vzniká. Jak tomu rozumíš?

Že je potřeba ji nejprve odžít.

Jak ses ty sama dostala k poznání poezie a k psaní veršů?

Rodiče mě ke čtení nějak cíleně nevedli, kromě toho, že nám v dětství četli před spaním. Možná právě proto jsem si k literatuře našla cestu, protože jsem se pro ni mohla rozhodnout sama. To je moje vzpurná povaha, že mám často sklon bránit se tomu, co se mi nabízí, a jít záměrně jinou cestou, vlastní cestou. Tedy nestávalo se, že by mi rodiče nějakou knížku doporučili nebo podstrčili. I proto pro mě bylo tak překvapivé, když mi asi ve čtrnácti letech dala jednou maminka do ruky básnickou sbírku Jany Máchalové *Návrat ztraceného odpoledne*.

Janu Máchalovou jsem poznal spíš jako autorku knih o módě. Znáš se s ní osobně?

Před časem jsem s ní navázala kontakt, ale osobní setkání teprve plánujeme. Pozvala jsem ji na podzim do Olomouce jako hosta na Domáci Básně. Až do nedávna jsem netušila, že ještě žije a tvoří. V těch čtrnácti letech jsem se po takových věcech nepídila. Bylo to pro mě jenom jméno na obálce knihy, člověk v jakési neproniknutelné dálce, do které jsem se tehdy neodvažovala ani prstíčkem vstupovat. Když jsme si teď s Janou volaly, bylo to, jako bychom se znaly odjakživa. Obě jsme z toho propojení měly radost. Ta její

sbírka pro mě byla zásadní. Šlo o něco jako uvedení, zasvěcení. Janiny básně zapadly do toho, co jsem v té době prožívala. Probouzející se ženskost, pocity, touhy, které jsem ještě příliš neuměla vyjádřit. Bylo to takové nadšení, že jsem večer třeba nemohla spát a vylezla jsem z postele, abych si ještě jednou přečetla nějakou báseň.

Následovala po tomto iniciačním setkání další? Kdo tě ještě oslovil?

Pak u mne nastalo období nadšení pro poezii, zároveň jsem se v ní ale neorientovala. Četla jsem, co ke mně přišlo, nebylo toho moc. Vyba-vuji si ruské básničky Annu Achmatovovou, Marinu Cvetajevovou. Výjimečným zážitkem pro mě bylo představení divadla Naboso, voiceband věnovaný Ivanu Martinu Jirousovi, jmenovalo se to myslím Magorův sbor, a Janu Skácelovi. To mě přimrazilo.

Kdy to bylo?

Na střední škole, ve druhém ročníku. Bylo to v rámci recitační přehlídky Pedagogická poema, které jsem se každý rok účastnila. Tyhle soutěže pro mě tehdy byly velkým inspiračním zdrojem. Ale zpátky k tomu voicebandu. Dodnes si totiž vzpomínám na ten pocit, že se tady snad dotýkám něčeho ještě silnějšího než při modlitbě. A byla jsem z toho trochu vykořelená. Najednou jsem u poslechu té Jirousovy a Skácelovy poezie prožila něco až mystického. Tehdy jsem z toho byla překvapená, dneska už obojí prožívám spojitě. Víím, že modlitba živí poezii a naopak. Poezie už je naprosto neoddelitelná od mého duchovního prožívání.

Kdy ses seznámila s Magorovými dcerami Martou a Františkou?

Celá jejich rodina mě nějak zvláště přitahuje. Jsem moc vděčná, že jsem mohla Martu poznat, že mi kdysi otevřela dveře. Myslím tím doslovně k sobě domů i ve smyslu navázaného přátelství. Psala jsem o ní závěrečnou studijní práci, poprosila jsem ji o setkání a ona mě pozvala do Staré Říše. Dala mi možnost chvíli s ní být a ptát se na různé otázky, ale hlavně ji poznat, zažít jako člověka. Byla pro mě jako zjevení. Její bezprostřednost, humor, srdečnost. To, že o mě měla skutečný zájem. Pak od ní přicházela další pozvání.

To bylo ve Staré Říši č. p. 33?

Ano, tehdy tam ještě bydlela i paní Juliana. Ráda vzpomínám na chvíle, kdy kreslila a vysvětlovala mi symboliku svých obrazů. Každá návštěva Staré Říše pro mě byla velký dar, vnímat dům, děti, Martiny obrazy, zahradu, zkrátka toho ducha, který tam je. Hlavně pro mě ale Marta udělala tu velkou věc, že mi pomohla k vydání mé prvotiny. To je vděčnost na celý život. Pár let nato jsem poznala také Františku a Prostřední Vydří.

Čím se sestry Jirousovy od sebe liší?

Nechtěla bych je asi porovnávat, soustředit se na rozdíly. Je úžasné, jak k sobě neoddelitelně sestersky patří a jak se ve své jinakosti doplňují. Na Františce mě inspiruje to, jak je svá a odvážná. A kolik jí pod rukama vzniká krásy. Ona je taková chodící poezie. Velká osobnost, která svou jedinečnost nechává přirozeně proudit do svého díla. Tím nemyslím jen její literární dílo, ale

všechno, co dělá. I to velké dílo, kterým je statek ve Vydří. Postupně ho opravuje a dává k dispozici umělcům, studentům, komukoli, kdo potřebuje najít klidný kout na tvůrčí práci, na odpočinek. První návštěva Vydří pro mě byla dalším zásadním životním momentem. A to jsem vlastně Františku ještě osobně neznala. Nejprve jsem ji poznávala skrze tohle místo, do kterého se vtiskla, a skrze její knížky. Přijela jsem tam pozdě večer, už za tmy, dlouho hledala, který dům to vůbec je a jak se do něj vchází. A pak ta radost, když jsem se tam probojovala a poprvé vešla do útulné světničky a na stole našla vzkaz od Františky, na okně kytici tulipánů. Od té doby si takhle představuju bránu ráje, která se zadarmo otevírá bloudícím hříšníkům. Další dny jsem listovala její knihovnou, četla *Mágu* a vypisovala si z její předmluvy skoro každou větu. Když Františka líčila svoje dospívání, svoje zápasy, bylo mi to tak blízké a velmi mě to všechno podněcovalo. Její touha pustit se sama za sebe do nějakého díla, být v tom autentická, pravdivá.

Ona je také filosofka, takže ji snad ani nic jiného nezbývalo...

To také. Ale já filosofii nerozumím. A v mnohém samozřejmě nerozumím Františke, ale o to víc mě každý dialog s ní obohacuje.

Kdybys měla psát práci o Magorovi, co především bys v ní zdůraznila?

Zdůraznila bych něhu. Vždycky jsem žasla, jak mistrně s něhou zacházel. Žádná sladká vata, ale hřejivá beráncí vlna. Obdivuju jeho přesně mířené krátké verše. A jak ve svých básních uměl od začátku do konce udržet intenzitu. A to

i ve chvíli, kdy nějaká slova či celé verše umanutě opakuje. Samozřejmě naprosto geniálně. Ale mluvím teď o tom, co se mi líbí. Zdaleka ne všechno od něj dokážu přijmout. Čím mě ovlivnil, to sama dobře nevím. V tom mém prvotním nadšení hrála velkou roli fascinace jazykem a rytmem jeho básní, ale nic z toho jsem si nebrala k následování, snad jen tu odvahu k vroucnosti, a pokud ano, tak naprosto podvědomě. Dneska je pro mě asi nejpřitažlivější jeho vnitřní svoboda, ta do nebe volající smělost, a v ní přítomná a přiznaná láska k Bohu.

Jak ses dostala k Petrkovu, kde jsme se loni na podzim setkali?

S výtvarným dílem Bohuslava Reynka jsem se seznámila, když měl výstavu v Domě U Kamenného zvonu v Praze. Vzal mě tam Vojta, můj manžel, to jsme spolu ještě chodili. Od té doby mě Reynek nějak provází. Už ani nedokážu říct, kdy došlo k nahlédnutí síly jeho poezie. V Petrkově jsem byla poprvé v lednu roku 2015. Pamatuju si to přesně, protože jsem se už koulela s velkým břichem, krátce před narozením prvního syna. Tehdy jsme ještě s manželem nesměle obcházeli dokola, ve vysokém sněhu, do zahrady jsme jen nakukovali přes plot. Od té doby jsem tam byla několikrát, už se třemi dětmi, poznala dům zevnitř, měla jsem tam autorské čtení. Ale pořád je to pro mě takové nadzemské, neproniknutelné místo.

Něco jako poutní místo?

Ale venkovská idyla není to, co mě na Petrkovu přitahuje. V Reynkově poezii je přece tolik drsnosti, temnoty, úzkosti. V jeho grafikách rovněž. I do toho místa je to vryté. Duchovní zápasy,

strach, výšlehy naděje, touha po jemnosti i brutalita života. Vertikálnost i neporušená zemitost v jednom.

Čím tě oslovila poezie básnickovy ženy?

Tím, jak je opojná, plná krásy, jak působí na všechny smysly. I s tou obtížně vlečenou tíhou života. Ale nejintenzivnější propojení se Suzanne Renaud jsem si nezažila skrze její básně, ale při četbě jejího životopisu z pera Lucie Tučkové. Četla jsem tu knížku v době těžké manželské krize a vůbec celkové krize, vnitřní, duchovní. Když se něco podstatného začne sypat, většinou se pak sype všechno. Bylo to první jaro v novém domově ve Velké Bystřici. Vytáhla jsem jedno staré křeslo a natřela ho na modro. A v tom křesle jsem sedávala v zahradě a četla tuhle knihu. To mě zachraňovalo, když mi bylo těžko. Vyloženě jsem se o Suzanne Renaud opírala, o její sílu. Pro mě jsou skutečné životní příběhy něčím, z čeho obrovsky čerpám. V posledních letech už skoro nečtu romány, spíš vyhledávám korespondence, deníky, vzpomínkové prózy. Mám pocit, že to, co lidé přede mnou odžili, zůstává přítomné ve světě jako něco pevného, o co se lze opřít, učit se z toho.

Co dělá tvůj manžel, myslím tím povolání?

Hajného.

To je lesník a myslivec zároveň. Víš to proto, že můj tatínek byl také hajným a nakonec polesným. Ony trochu hororové hlavy lesní zvěře v *Tíze ulny* nejsou pouhým plodem tvé fantazie?

Nejsou. Skutečně se čas od času u nás doma objeví ulovené zvíře. Dlouho jsme spali s puškou

Tereza Šustková s rodinou. Foto: z vlastního archivu

pod postelí, dokud na ni manžel neměl trezor. Nic jsem si nevymyslela. Ani to, jak mi Vojta přinesl domů srdce ubitého jelena, ať z něho uvařím polívku. Při psaní jsem se s tím konfrontovala jako s něčím novým a cizím, co mi vstoupilo do života a k čemu jsem měla odpor. Ve stejné době jsme také začali bydlet tady u lesa. Bylo to pro mě intenzivnější zakoušení drsnosti a neúprosnosti přírody. Dnes už jde o součást mého života. Už jsem s tím splynula. Už o tom nepíšu.

Při četbě tvých veršů jsem měl pocit, že jsi trochu něco jako bílá vrána. Lidé spjatí s uměním často mají na jedné straně svůj život a na druhé je jejich umění, a jedno i druhé si jde svou cestou. U tebe vidím, že obojí je spojeno

v jednom, obojí je součástí tvé imaginace. Tvé vztahy, spojení s místem, kde žiješ. Žádná neurčitost, neutrální mlhy. To je dnes docela vzácnost. Rozhodla ses pro to, nebo to je v tobě? A mohl tě k tomu inspirovat něčí osud, k přitakání životu v každodennosti?

Nechtěla bych být bílá vrána. A nemám pocit, že by to přitakání každodennosti bylo něco výjimečného. Ale možná je to proto, že se obklopuju právě takovými umělci. Těmi, jejichž dílo vyvěrá z vlastního života, je to zkrátka jejich dech, otisk jejich tváře. Já si ani nedokážu představit umění jako něco, co si člověk vytváří uměle, někde mimo sebe.

Když jsem si tvou první knihu otevřel naslepo, narazil jsem na verše věnované Janu Zahradníčkovi. Je v nich kontrast, napětí mezi tvým vyznáním a místem, kde ti konkrétně vytanulo na mysl. Ono by to první stačilo samo o sobě, ale nebylo by to bez nepříjemného pocitu z dotyku zmrzlého prádla tak silné.

Kdysi jsem si sama všimla toho, že se v každé básni snažím mít alespoň jednu konkrétní věc, které se člověk může dotknout, nějaký smyslový vjem. Nedělám to záměrně, jen intuitivně. Pociťuju, když to básni chybí, když je příliš abstraktní, ve vzduchu. Ale dnes už se na to tolik nesoustřeďím. A stále víc platí, že neumím něco vkládat dodatečně, uměle. Málokdy se podaří, aby to ten text vstřebal. Tak i v básni, kterou zmiňuješ, je všechno nějak „původní“. Vzniklo to z konkrétního zážitku. Bylo to jednou večer, když jsem četla Zahradníčkovy básně a skutečně jsem vyšla na balkon – to jsme ještě bydleli ve městě – a opravdu jsem se dotýkala zmrzlého prádla a hleděla do sněhu. A v tu chvíli se mi to uvnitř propojilo.

Takže sis nic „nevybásnila“...

Ale je to různé. Mnohdy zapojuju fantazii, snažím se něco vyjádřit obrazem. Nebo mi utkví nějaký vjem odjinud. Je to hodně rozmanité a těžko se mi o tom mluví. Vznik každé básně je i pro mě samotnou tajemstvím. A přála bych si, aby to tak vždycky zůstalo.

Vztah poezie a víry se u tebe odehrává analogicky? Nemůže být jedno bez druhého, ale nelze redukovat jedno na druhé. Kudy vedla tvoje cesta k víře?

Byla jsem ve víře vychovávána, skutečně vychovávána, nešlo jen o to, že rodiče byli věřící a brali nás s sebou do kostela. Velmi jim záleželo na tom, aby nám to živě předali. Měla jsem i zde tendenci se tomu nějak vzpírat. Ale naštěstí se mi dostalo toho daru, že jsem si v dospívání k víře našla vlastní cestu. Když mi bylo kolem čtrnácti, vzalo mě mezi sebe společenství zhruba o deset let starších vysokoškoláků. Výborné na tom bylo, že jsem mohla vidět víru dospělých mladých lidí, kteří už něco prožili a museli se něčím probíjet. Díky nim jsem svým způsobem urychleně dospěla, ale to není důležité...

Je to hodně důležité.

Já už se dnes podobným společenstvím vyhýbám a jsem radši jako samotářská včela, ale ano, tehdy to pro mě hodně znamenalo. Samozřejmě současně jsem pořád byla v nějakém dialogu s rodiči, začala jsem jim víc rozumět. Ráda vzpomínám třeba na debaty s tatínkem na různá duchovní témata. Hodně jsem toho četla, vzdělávala se. Ale nejzásadnější bylo, co se odehrávalo

Tereza Šustková při uvádění Domácího Básnění v Olomouci
Foto: Petr Palarčík

ve mně, vskrytu. Bylo to prožívání vztahu, velmi důvěrného. Tolik jsem se vždycky těšila na to, až se večer zavřu v pokoji a budu se modlit. Do školy jsem každý den tahala těžký breviář. Nešlo ale jen o nějaké krásné zážitky, byly to i neustálé zápasy a pochyby. Ne pochyby o Boží existenci, ale o tom, jaký je, hledání toho, jaký je. A hledání, co mám dělat se svým životem.

Myslíš, že bys mohla po žebříku vylézt někam vzhůru a pak ho od sebe odkopnout?

Možná jsem někdy měla tendenci nechat se od reality života unést právě tímto způsobem, ale bohudík ve mně bylo dost stínů, se kterými jsem se musela potýkat. Vztah s Bohem musí podle mě být vkořeněný a živený tím vším, co člověk prožívá. Emocemi, vášněmi, selháváním, hněvem. Vnáší to pnutí, bez kterého by víra byla strnulá. V poezii, ve vztahu k Bohu i v každodennosti proto toužím po vzájemné propojenosti.

Nebývá tomu v poezii tak, že více inspirují spíš ony krizové životní momenty než chvíle souladu a ladu?

Jistěže to tak je. A zvlášť o mé druhé sbírce to platí. Ale dnes si troufám říct, že čím dál víc píšu ve stavu radosti, v momentech, kdy něco objevuju a žasnu. Kdy tuším sílu života a toužím to vyjádřit. A snad nejvíc tvořím z touhy. Ale jistěže ta touha je i bolestná. A je to neustálé chození po okraji srázu.

Ale něco podobného jako krize nebo pád si skutečně nelze naplánovat dopředu nebo navodit podobně, jako si někteří surrealisté zkoušeli about šílenství.

To lze jako dar přijmout až zpětně, a to je pro mě to nejdůležitější. Pokud píšu a mám něco psát, tak o čem jiném?

Uzlové záležitosti?

Nepotřebuji psát o kráse stromu za oknem...

Něco za tím oknem tě přece kolikrát natukne?

Ale ne jako prvotní impuls. To by pak básni chybělo něco z toho, o čem jsme mluvili. Ale moje naděje jednoduše spočívá v tom, že se na to necítím být sama. Vnímám neustálý tah někam dál a hloub, stále nové dary, nové poznání. Je to moje bytostná potřeba být v pohybu, vnitřním pohybu. To tušení, že jsem někam nesená. Že můžu víc a víc poznávat život a vyjadřovat ho. Nehledě na to, jak dobře a jak je to oceňováno. Ale ta radost, že můžu. ■

Josef Mlejnek (1946),
básník, kritik a překladatel.

O vidění

Rozjímání nad uměním starých mistrů ve Schwarzenberském paláci na Hradčanech

Marius Winzeler, Ivan Hartmann

Jan I. van Kessel (Antverpy 1626 – 1679 Antverpy) a vlámská škola,
Venuše a Kupro v obrazárně
(*Personifikace zraku*),
kolem 1650, olej, plátno,
86,5 × 115 cm. Národní galerie
v Praze, O 8644

Jak máme používat své oči

Venuše se samolibě zhlíží v zrcadle a Amor se marně snaží odhalit tajemství dalekohledu, když do něj nahlíží z opačného konce. Jedna opice zírá na brýle, které si přidržuje před obličejem, a druhá v křišťálové kouli obdivuje odraz své podoby. Nikdo z nich si ale nevšimá toho, co je obklopuje ve sběratelském kabinetu plném obrazů, plastik, kreseb, ozdobných nádob, šperků, glóbusů a měřicích nástrojů. Ani pohled z okna přes řeku Šeldu na antverpskou katedrálu, ani obraz Krista uzdravujícího slepce, ani zátiší s košem hroznů nepoutá jejich pozornost. Honosný

kabinet na tomto obraze posloužil jen pro ješitné zaobírání se sebou samým.

Člověk do hloubky zkoumající okolní svět objevuje přitom barvy, tvary, překvapivé detaily a nečekané souvislosti. Galerie jako prostor, kde jsou shromážděna umělecká díla, nás k tomu rovněž vyzývají v komprimované, možná někdy trochu složitější podobě. V ideálním případě je lze považovat za jakési školy pozorování a vidění. Tyto tři malby jsou ukázkovým příkladem výzvy k soustředěnému sledování a vnitřnímu rozhovoru. Jsou to jinotaje vidění.

V galerii ztvárněné na druhém obraze se situace jeví značně podobnou jako u Venuše

František Antonín Hampisch (činný v Praze 1723–1768), *Interiér obrazové galerie*, 1736, olej, plátno, 80 × 101 cm. Národní galerie v Praze, O 16724

s opicemi: dva elegantní kavalíři jsou zabráněni do rozhovoru nad namalovanou kyticí. Jediný, kdo se na toto dílo však skutečně dívá, je pes. Ani jeden z pánů totiž k samotnému plátnu neobrací zrak. Ostatní obrazy na stěně se staly pouhou doplňkovou kulisou, ať už se jedná o krvavou bitvu, klanění tří králů, kuplířský výjev nebo pitoreskní krajinu. Pouze portréty nás sledují coby pozorovatele. Především nás přitahuje osamělý muž s nápadným gestem rukou. Chce nás na něco upozornit nebo nám něco vysvětlit? Originál tohoto díla se také zachoval. Dotyčný muž je Petr Brandl a v době vzniku tohoto známého autoportrétu malíře sužovaly značné dluhy.

Únik do světa iluzí byl pro Brandla i ostatní umělce často jediným možným východiskem z tíživé reality. Když se tvůrci za jeho života nedostávalo odpovídajícího uznání a ohodnocení, zbylo mu často jen malířské snění. Výjev na dalším obraze nám tuto situaci evokuje. Alegorie malířství, kresby a sochařství v podobě tří Grácií unikají pozemskému obchodování a válkám. Bohyně Fáma, plující na oblaku ověněna girlandami květů, odnáší tři ženy za troubení fanfár na Olymp, kde je vítá posel bohů Merkur. Není přitom náhodou, že jeho rysy patří císaři Rudolfovi II. Tím obraz získal přímo politický, historický a oslavný rozměr, a dodnes tak upomíná na časy, kdy bylo umělcům poprvé přiznáno svobodné a nezávislé postavení.

Tyto obrazy obsahují daleko více skrytých významů. Umělci jejich poselství utajili a záměrně ztížili téměř tajnůstkářsky jejich dešifrování. Barokní kombinatorika nám však není zase tak vzdálená, jak by se na první pohled mohlo zdát. I náš svět sestává totiž z přediva ikon, citací, odkazů a narážek. Kódování a dekodování vizuálních struktur, propletení vidění a vědění

Bartholomaeus Spranger (Antverpy 1546 - 1611 Praha) - kopie z 1. poloviny 17. století, *Fáma vede umění na Olymp*, olej, plátno, 158 × 113 cm. Národní galerie v Praze, O 1166

ovlivňují naše vnímání od antických dob až dodnes. „Vidění samo o sobě má své dějiny,“ napsal na počátku 20. století švýcarský historik umění Heinrich Wölfflin v *Základních pojmech dějin umění*. Britský klasik dějin umění Ernst H. Gombrich o něco později shrnul své poznání v knize *Umění a iluze*: „Skutečný zázrak řeči výtvarného umění nespočívá v tom, že by umožňovala umělci vytvořit iluzi skutečnosti... Když pod jeho vedením pozorujeme viditelný svět novými očima, máme pocit, že nahlížíme do neviditelného světa ducha, musíme jen, jak praví Filostratos, vědět, jak máme své oči používat.“

Žádná idylka

Albrecht Dürer, *Růžencová slavnost*

Nebe neskutečně září. Ultramarín dodává šatům Madony vzácný třpyt. Zbarvení pláště muže, držícího v rukou růženec z korálových perel, přechází do neméně výrazného odstínu modré. „Modrá je dobrá!“ *Růžencová slavnost* ostatně oplývá bohatstvím barevných nuancí. Norimberský malíř Albrecht Dürer si byl vědom tvořivé síly barev při zachycení veškerých jednotlivostí,

proto o neobyčejném festivalu koloritu v době jeho vzniku napsal: „Každý o tom mluví. Nikdo neviděl krásnější barvy!“

Toto dílo činí fascinujícím rovněž vzrušující kompozice a do sebemenších detailů přesná kresba. Dürerův nejrozměrnější obraz je možná opravdu ve své dokonalosti a neuvěřitelné rafinovanosti nepřekonatelný, jak tvrdil v americkém exilu za druhé světové války slavný německý historik umění Erwin Panofsky.

Růžencová slavnost je mimořádně mistrovským dílem evropské renesance. Je ale

Albrecht Dürer (Norimberk 1471 – 1528 Norimberk), *Růžencová slavnost*, 1506, olej, dřevo, 162 x 192 cm. Národní galerie v Praze, O 1552

skutečným politickým manifestem? Na první pohled působí idylicky jako bukolická scéna rajského míru, zobrazení Dürerovy touhy po Itálii, kterou doprovázejí tóny andělsky znějící loutnycoby vzdání holdu tehdy nejznámějšímu benátskému malíři Giovannimu Bellinimu.

K Madoně s Ježíškem na klíně z obou stran zbožně přicházejí věřící, mezi nimiž panuje velké napětí. Dürer malbu považoval za *Marien pilt*, mariánský obraz, jehož ikonografický námět *sacra conversazione*, svatý rozhovor, konstrukt nadčasového mystického setkání, byl populární na počátku 16. století zejména v Benátkách. Dva andělé třímají těžkou korunu nad trůnicí Pannou Marií, která spolu s Ježíškem, se sv. Dominikem a s dalšími anděly uděluje všem přítomným požehnání v podobě věnců z růží. „Tak si pospěšte, pospěšte, udělejte věnce, než růže uvadnou a vyblednou.“ Tato slova teologa a převora dominikánského konventu v Kolíně nad Rýnem Jakoba Sprengera, uvedená v zakládajícím manifestu největšího německého Růžencového bratrstva z roku 1476, zjevně znal i Dürer. Věnce symbolizovaly blaženou smrt, o niž se zasazovalo Růžencové bratrstvo, které dbalo vzájemného uctivého ohledu na poslední cestě zesnulého.

A toto jejich poslání nás přivádí k početné, bohaté a prominentní komunitě cizinců v Benátkách, jejíž reprezentanti si od Dürera objednali obraz slavnosti Růžencového bratrstva pro kostel sv. Bartoloměje u mostu Rialto. V roce 1506, v době jeho vytvoření, bylo ve městě na laguně založeno Růžencové bratrstvo německy mluvících obchodníků, bankéřů a podnikatelů. Jeho hlavou se stal řezenský tiskař Leonhard Wild, jenž se usadil v Benátkách, které si právem vydobily nevšední zásluhy za vynikající a inovativní knižtiskařské umění, což přitahovalo i samotného Dürera.

Členové tohoto bratrstva jsou na *Růžencové slavnosti* ztvárněni napravo od Matky Boží. Po její levé straně jsou shromážděni významní církevní hodnostáři s benátským patriarchou. Nejdůležitější pozice kolem Panny Marie zaujímají papež a císař, nejmocnější světové autority v ojedinelém propojení vysoké politiky, které již nikdy žádný oltářní obraz nevykázal. Zatímco klečící papež Julius II. je těžce rozpoznatelný, takže odkaz na vrcholný úřad katolické církve má obecný charakter, tak v nápadném profilu lze s jistotou určit zvoleného římského císaře Maxmiliána I., jenž se tehdy připravoval na císařskou korunovaci do Říma. Poté, co Milán krátce předtím podlehl Francouzům a myšlenka obnovení „císařské Itálie“ coby německého panství selhala, závisel Maxmiliánův přesun do věčného města pouze na benevolenci Benátek. Německý svazek mocných lobbistů, nenáležících k tamější vyšší společenské vrstvě, nenadálou situaci přirozeně považoval za vhodnou příležitost pro své záležitosti.

Představitelé Benátské republiky však Maxmiliánovu cestu do Říma odmítli, proto se nakonec v roce 1508 konala jeho císařská korunovace v tridentské katedrále. V tomto ohledu Dürerovo dílo svou politickou misi náležitě nesplnilo, ale zato tvůrčova ctižádost nabyla zřetelných obrysů. Svůj dobře identifikovatelný autoportrét umístil na obraze za zástupce světské moci. Stojí pod stromem a jako jediný vyžaduje naši plnou soustředěnost. V ruce drží list s vročením a se signaturou včetně přídomku *Germanus*, aby se záměrně oddělil od svých italských soupeřů. Později ho císař dokonce udělal svým dvorním umělcem a důvěrníkem.

Dopisy, které Dürer adresoval svému norimberskému příteli a mecenáši Willibaldu Pirckheimerovi, nabízejí jedinečný pohled do historie

tohoto díla a svědčí o malířově vnímání dobových poměrů. *Růžencová slavnost* vzbuzovala v Benátkách zasloužený obdiv až do roku 1606, kdy ji Růžencové bratrstvo prodalo Rudolfovi II. do Prahy. Její politický aspekt již nehrál v nových souvislostech tak význačnou roli, ale pro císaře pravděpodobně bylo rozhodující, že byl na obraze zvěčněn jeho obzvláště ceněný habsburský předek Maxmilián I.

Dürerovo přelomové dílo bylo nadlouho opomenuto, několikrát vydraženo a prodáno, neboť špatný stav dochování podložky a malby zastíral jeho skutečnou hodnotu. V roce 1792 se dostalo do vlastnictví Královské kanonie premonstrátů na Strahově, kde bylo v 19. století rozsáhle restaurováno litoměřickým malířem Johannem Grussem. Znova se pak domohlo politického významu až po první světové válce, tentokrát ovšem z nacionalistického hlediska. Zájem Německa o jeho získání vyvrcholil v roce 1928, kdy byl obraz vystaven v několika tamních muzeích. Koneckonců Albrechta Dürera si ideologicky přivlastnili národní socialisté jako téměř žádného jiného umělce.

Po vleklých sporech a náročných diplomatických jednáních přešel v roce 1934 obraz do majetku první Československé republiky, která na něj vynaložila téměř 10 milionů korun. Byla to nejdražší předválečná akvizice státu. Dnes politické peripetie spojené s osudem obrazu ztratily svou závažnost. Navzdory své křehkosti benátský grandiózní oltářní obraz „přežil“ svou bouřlivou historii. *Růžencová slavnost* se díky svému propracovanému obsahu a svým barvám stala svědectvím o nádheře. A také mementem politického přivlastňování si umění. Nebyla to vůbec žádná idylka.

Nemorální nabídka

Mistr IW, *Salome s hlavou Jana Křtitele*

Herodes Antipas, legendární král v Galileji a podle biblické tradice současník Ježíše Krista, nechal uvěznit Jana Křtitele, protože ho prorok v jednom ze svých kázání káral za to, že zavrhl svou manželku a oženil se se svou švagrovou Herodiadou. Evangelisté Matouš a Marek vyličili honosnou narozeninovou hostinu, při níž byl Herodes Antipas okouzlen půvabem nevlastní dcery a jejím podmanivým tancem sedmi závojnů, za což jí unáhleně slíbil splnit jakékoli přání. Podle zpráv židovsko-římského historika Josepha Flavia je jako Salome označována bezejmenná novozákonní dívka, která na radu své pomstychtivé matky v bezmyšlenkovité pošetilosti dosáhla popravy nepohodlného Jana Křtitele.

Starodávný příběh posloužil jako námět bezpočtu uměleckých děl. Zdánlivě nevinná kráska coby symbol nebezpečné ženské svůdnosti je také ztvárněna na obraze *Salome s hlavou Jana Křtitele*. Její smyslnost a lascivnost kontrastuje s krvavou prorokovou hlavou na stříbrné míse. Zatímco Janova ústa jsou otevřena od posledního vydechnutí, tak kolem plně semknutých rtů Salome pohrává jemný, trochu samolibý úsměšek.

Salome ve stejnojmenné hře Oscara Wilda najde perverzní zalíbení v Janu Křtiteli, zvedne jeho brutálně uťatou hlavu a vášnivě ji políbí. Dramatik v novém pojetí biblické epizody přisoudil této princezně roli *femme fatale par excellence*. Alfons Mucha ve své variaci dal Salome podobu provokativní tanečnice, která byla reprodukována jako litografie v časopise *L'Estampe moderne*. Salome se v období secese stala módní

metaforou, symbolem morálního probuzení a dekadence. Gustave Moreau byl ve svých představách pronásledován Herodiadinou dcerou a svým dílem *Zjevení* inspiroval právě Oscara Wilda. I v tvorbě Aubreyho Beardsleyho, Edvarda Muncha a Gustava Klimta rezonoval tento motiv, který svého vyvrcholení dosáhl v roce 1905, kdy v Drážďanech měla premiéru *Salome*, opera na libreto Wildovy hry od Richarda Strausse. Toto jedinečné dílo doprovázel skandál a svým novátorstvím se okamžitě stalo pomyslným majákem hudební moderny.

Zářivě karmínová draperie v pozadí, zabírající celou zbývající plochu obrazu *Salome s hlavou Jana Křtitele*, umocňuje jeho vizuální dojem a proměňuje biblické reálie v drama o neovladatelné touze a chtivosti s archetypálním přesahem. Protagonistce, oděné v zeleném sametu a zlatém brokátu se šněrovačkou, ověšené těžkými šperky kolem krku, je zjevně její oběť lhotejná. Šokuje bezcitností své ženské duše, neboť šla za svým cílem hlava nehlava. Mimořádně tzv. mísy s hlavou Jana Křtitele měly v pozdním středověku a renesanci významnou kultovní funkci v době oslav světcova svátku, kdy byly v chrámech vystavovány a uctívány, často také s příslušnou modlitbou proti bolestem hlavy a krku.

Kompozice a styl tohoto obrazu i technologie malby nevyhnutelně odkazují na wittenberskou dílnu Lucase Cranacha staršího, jenž se na své cestě do Nizozemska inspiroval italskými modely pro několik variací s polopostavou Salome. S jednou z nich byl také obeznámen malíř, který kolem roku 1530 vytvořil její pražskou verzi. Zároveň překročil stín svého učitele a zajistil si postavení nejen jednoho z nejnadanějších a nejúčinnějších žáků Lucase Cranacha staršího, ale i nezávislého mistra.

Mistr IW (činný v severozápadních Čechách kolem 1520/1525–1550), *Salome s hlavou Jana Křtitele*, kolem 1530, olej, dřevo, 84 × 61 cm. Národní galerie v Praze, O 19179

Jeho identitu se však dosud nepodařilo zjistit. Některá ze svých děl označoval monogramem IW. Pravděpodobně působil zvláště v severozápadních Čechách v okolí Chomutova, Mostu a Oseku. Na základě pramenů přicházejí v úvahu dokonce tři umělci, které lze s ním spojit – Jan Wrtilek z Loun, Johann Willenstein ze saského Freibergu nebo Jakob Woydt z Chebska.

K nejlepším dílům tohoto anonymního malíře náleží *Salome s hlavou Jana Křtitele*. Veškeré své schopnosti pro dekorativnost a divadelní inscenování, doplněné nápadným závěsem, uplatnil i v této práci, která zaujme výraznými

details, jako jsou jemná pleť Salome, barev vyšívaný perlami, drahokamy na síťce na vlasy nebo Křtitelovy kadeře. Obrovské napětí mezi údajnou cudností a násilným činem využil Mistr IW k vystižení moci uražené ženy, která se chápe všech možností k prosazování své prohnanosti uprostřed bezzubé mužské společnosti Herodova dvora. Kromě Salome se těšily oblibě obrazová zpodobení Lukrécie, Jael a Delíly, rovněž četné interpretace Adama a Evy nebo nerovných párů jako projev genderových vztahů. Objednateli byli humanisté a reformní vládcí se smyslem pro pikanterie, erotiku a drsný humor. Ledově chladné, sadistické, vítězoslavné hrdinky představovaly protějšky ke znázornění ideálu cudných manželek.

Dosud nebyl jednoznačně stanoven první majitel obrazu *Salome s hlavou Jana Křtitele*. Mohl to být člen příslušníků slavného rodu Šliků, který panoval v Ostrově nad Ohří a byl zakladatelem a držitelem hornického města Jáchymov s bohatými ložisky stříbra. Obraz si patrně v roce 1690 Sibylla Augusta ze Saska-Lauenburška, tehdejší majitelka ostrovského panství, po svatbě s bádenským markrabětem přestěhovala do svého nového sídla v Rastattu v jihozápadním Německu. V soukromém vlastnictví této rodiny zůstal až do roku 1995, kdy přešel do jedné privátní sbírky ve Vídni. V roce 2018 toto dílo získala Národní galerie v Praze a po více než tři sta letech ho převezla zpět do Čech.

Umělecké dílo vyzývající k úvaze o odpovědnosti člověka za svou zpupnost a pýchu má snad ještě nějakou šanci rozvibrovat i dnešní svět, v němž se po nestoudném počínání bezskrupulózních jedinců obvykle dostavují fatální následky. A někdy jde i o samotnou hlavu!

Prolitá ctnostná krev

Simon Vouet, *Sebevražda Lukrécie*

Krev ještě zatím nestříká, ale za okamžik, ... za okamžik bude prolita. Jasně červený závěs, před nímž se odehrává dramatická scéna sebevraždy krásné mladé ženy, předjímá krvavý čin.

Lukrécie – polooděná do tenké bílé košile a těžkého modrého sametového kabátce se zlatými výšivkami a s kožešinovým lemem – bere do pravé ruky ostrou dýku. Pravou nohou klečí

Simon Vouet (Paříž 1590 – 1649 Paříž), *Sebevražda Lukrécie*, kolem 1625, olej, plátno, 197 × 148 cm. Národní galerie v Praze, O 14162

na pokrčeném prostěradle přepychového lůžka s červenými polštáři a se zlatými nohami ve tvaru lvích tlap. Levou nohou spočívá na orientálním koberci. Její bělostné tělo, jehož horní část se natáčí doprava, je modelováno jemnými stíny, zdůrazňujícími pevná ňadra. Její levá ruka tápe v šeru ložnice. Ostré světlo, za nímž směřuje její tvář, podtrhuje zejména postoj těla Lukrécie, které vykazuje známky extrémního duševního napětí.

Římský spisovatel a dějepisec Titus Livius podal ve svém historickém líčení i příběh Lukrécie. Její manžel Collatinus pořádal pro krále a jeho družinu pitku po vojenském tažení do Ardey. Mladí šlechtici se v odvázané debatě předháněli v tom, která vojevůdcova manželka je nejlepší. Po planých řečech pádili válka neválka tryskem do Říma, kde se přesvědčili, jak je spořádaná hostitelova choť. V pokročilé hodině ji totiž našli zaměstnanou tkaním, zatímco ostatní manželky se vesele bavily po boku svých přátel. Lukrécie tak zvítězila v ženské ctnosti. Rozzuřený syn posledního římského krále etruského původu Sextus Tarquinius propadl hanebné touze zbavit ji její prokázané počestnosti. Vkradl se o několik dnů později ke spící Lukrécii. Vyhrožoval jí zabitím, pokud se bude dovolávat pomoci. Vše možně se snažil zvíkat její srdce. Když viděl její neoblomnost, výstražně ji napomenul, že položí vedle jejího boku usmrceného nahého otoka, aby pošpinil její pověst a mohl ji spravedlivě potrestat mečem za cizoložství. Ze strachu se nakonec Lukrécie poddala jeho chťiči. Nemohla pak přemoci ponížení a žal ani před svým šokovavým manželem i láskyplným otcem a před jejich zraky prolila ctnostnou krev. Podle Livia měla tato událost značné politické důsledky, protože vedla ke svržení a k vyhoštění královské rodiny a nastolení římské republiky.

Této příhody se chopili dva velcí italské literáti Dante Alighieri a Giovanni Boccaccio, kteří Lukrécii stylizovali do role mravné hrdinky, symbolizující manželskou věrnost a ženskou cudnost. Atraktivita tohoto námětu, zřejmá svou erotičností a tragičností, fascinovala další umělce a spisovatele v době renesance a baroka.

Strach a hrůza v pohledu Lukrécie naznačují, že zoufalá žena doufá v odpuštění a ve vykoupení, i když si je vědoma, že morální předsudky a veřejné mínění budou mít poslední slovo. V Danteho *Božské komedii* se Lukrécie navzdory všem svým kladným vlastnostem musela posmrtně spokojit s místem v Limbu, předpekli, kde trvale přebývají i nevinné nepokřtěné děti.

Simon Vouet, tvůrce obrazu *Sebevražda Lukrécie*, moc dobře věděl, jak interpretovat zvolený motiv nápaditým a efektním způsobem. Byl si vědom napětí mezi smyslností nešťastnice a momentem jejího zneuctění, jak uvádí latinská báseň, doprovázející rytinu od Clauda Mellana, vytvořenou podle Vouetovy malby: „... Vulnere magnissimo sic vulnera sanat amoris. / Tergit et impuras sanguinis amne notas.“ („... Touto sebevraždou se uzdravuje z ran lásky. / A skvrny hanby čistí proudem krve.“)

Obraz a mědirytina vznikly v Římě kolem roku 1625. Rok předtím byl Vouet jako první Francouz zvolen principem Accademia di San Luca, prezidentem sdružení výtvarných umělců. Současně se objevovaly grafické reprodukce jeho nejdůležitějších obrazů od rytce rovněž francouzského původu Clauda Mellana. Vouet, rodilý Pařížan, coby přirozený talent v mládí opustil domovinu. Zdržoval se v Anglii a Cařihradu. Dlouhých třináct let strávil v Itálii, žil a tvořil převážně ve Věčném městě, kde se třibil jeho umělecký styl, posílený patosem a chladným

klasicismem. Ve své malbě absorboval caravagiovský šerosvit, boloňský lesk a benátský kolorit. Sklízел velký úspěch a užíval si respekt i náklonnost vlivných mecenášů a mnoha studentů. Stal se rovněž prvním cizincem, který obdržel prestižní provizi v bazilice sv. Petra, a to za novou instalaci Michelangelovy *Piety*, pro niž namaloval monumentální pozadí s apoteózou kříže.

Simonu Vouetovi osobně daleko více záleželo na obraze *Pokušení sv. Františka* pro kostel San Lorenzo v Lucině, na němž sám sebe zpodobnil jako světce a za modelku jeho provokativní pokašitelky si zvolil milovanou Virginii da Vezzo. S talentovanou a půvabnou malířkou, jednou z prvních žen přijatých do Accademia di San Luca, se sblížil kolem roku 1623, kdy učil kresbu života na ulici Ferralina, kde její rodina pobývala. Byla známá svou krásou a často sloužila jako vzor pro Vouetovy Magdalény, Madony, mytologické heroiny a samozřejmě pro pražskou Lukrécii. Neodolatelná múza po třech letech známosti s Vouetem uzavřela sňatek právě v San Lorenzu v Lucině. A když se jim narodila první dcera Francesca, za kmotra jí šel rytec Claude Mellan.

V roce 1627 byl Simon Vouet povolán francouzským králem Ludvíkem XIII. zpět do Paříže, kde byl jmenován *premier peintre du roi* a ubytován přímo v Louvru s celou svou rodinou. Virginie zde získala vlastní ateliér, v němž dvorním dámám nabízela lekce kreslení.

Plátno *Sebevražda Lukrécie*, které se řadí ke klíčovému dílu Vouetova římského osobitého uměleckého působení, bylo v roce 1661 pravděpodobně zaznamenáno ve sbírce známého kardinála Julese Mazarina pod číslem 94 jako: „Římská Lukrécie vstávající z postele s dýkou v ruce, aby se zabila, v životní velikosti.“ Po první světové válce se obraz, tehdy připsaný Guidu

Renimu, dostal z vídeňské aukce do soukromého vlastnictví v Praze. A v roce 1977 ho získala tamější Národní galerie.

Obraz výmluvně reflektuje neodvratnou pomíjivost života. Sebevražda je podána v podobě, která se vyrovnává s realitou, nebo ji dokonce překonává. Lukrécie vyznívá jako čítankový příklad etického chování plného obdivu, obnažené oběti víry a morálky vystavené násilnému sexu a zločinu. I v časech přítomných nečekané peripetie v běhu životních událostí častokrát vzbuzejí nejhlubší soucit až ve chvíli, kdy je pozdě bycha honit. Nevinná krev již totiž nezadržitelně, ... nezadržitelně teče.

O vidění

Petr Brandl, *Simeon s Ježíškem*

Biblický výjev Uvedení Páně do chrámu, při němž Simeon, zbožný stařec nad hrobem, drží v náručí malé dítě, spočívající svým pohledem na světlem ozářené mužově vráscitě tváři, je obeštěn tajemstvím. Nerozeznatelné tmavé pozadí malby *Simeon s Ježíškem* skýtá obrazový prostor jednoduché scéně se zdrženlivou barevnou paletou. Petr Brandl zde dosáhl velmi zvláštního mistrného výrazového účinku, barokního gesta a příkladného niterného osvojení duchovních hodnot člověkem.

Simeon, kmet s prošedivělými hustými vousy, poznamenaný životem, pevně a zároveň něžně drží na svých pažích kojence, symbol nového života, naděje i příslibu. A v tomto okamžiku obnažení duše si uvědomuje, že jeho vlastní existence tak dosáhla svého naplnění a moudrého

Petr Brandl (Praha 1668 - 1735 Kutná Hora), *Simeon s Ježíškem*, kolem 1730, olej, plátno, 78 x 60 cm. Národní galerie v Praze, O 578

vyrovnání. Evangelista Lukáš uvádí, že při této příležitosti kněz Simeon pronesl: „Nyní propouštíš v pokoji svého služebníka, Pane, podle svého slova, neboť mé oči viděly tvé spasení.“

Duchem svatým bylo Simeonovi prorokováno, že nezemře, dokud nespatří Mesiáše. Petr Brandl virtuózním způsobem zachytil bezprostřední radost a pohnutí sešlého muže nad Ježíškem, v němž právě rozpoznal budoucího Spasitele. Podle židovského zvyku měla Panna Marie za povinnost navštívit jeruzalémský chrám čtyřicátý den po příchodu svého prvorozeného syna na svět, přinést za něj Hospodinu zástupnou oběť a podrobit se očistnému obřadu. Při

zavedeném rituálu došlo ke shledání Simeona s Ježíškem, kterého Brandl na malbě zpodobnil jako prosté batole, aby tím zdůraznil lidskost a zranitelnost nastávajícího Vykupitele.

Simeonův zrak se upírá do nebeských sfér posmrtného bytí. Brandl záměrně umístil do středové osy obrazu oko starce, jehož představil coby alegorii vidění a porozumění, čímž se odlišil od děl s podobným kompozičním schématem v tvorbě jiných umělců. Rembrandt jako jeden z prvních malířů vyčlenil z námětu Uvedení Páně do chrámu emočně vypjatou scénu se Simeonem a starou prorokyní Annou, která rovněž pozvedla svůj hlas k Boží chvále za dítě-Mesiáše. Rembrandt ztvárnil Simeona téměř slepého, prostrádačického duševní pohnutí Brandlovy postavy, překypující spontaneitou malířského přednesu. Brandlův obraz *Simeon s Ježíškem* je v evropské barokní malbě ojedinělý, což poznali už malířovi současníci a začali ho kopírovat a parafrázovat.

Když Petr Brandl kolem roku 1730 namaloval *Simeona s Ježíškem*, nacházel se už v pokročilém stáří, zanechávaje za sebou rušný život plný vzestupů a pádů. Vybudoval si jméno jako interpret biblických dějin svým charakteristickým rukopisným zjednodušením. Po Čechách a Slezsku slavil triumf svými monumentálními oltářními obrazy, což mu občas umožňovalo dopřávat si luxus. Ale též miloval nespoutanost, která mu zase přinášela dluhy, chudobu, soudy a vězení.

V pozdní fázi své tvorby objevoval novou dimenzi expresivity v portrétech apoštolů, evangelistů, učenců a světců. Soustředil se na senzualnost a transcendentální prožitky, vytvořil téměř extatická díla nadčasové hodnoty. Pracoval chvatně a impulzivně bez podmalby. Na podklad oranžově červeného tónu prudkými tahy nanášel silné vrstvy barevných past, aby

pak mohl násadou štětce nebo hřbetem prstů modelovat a opravovat. Snažil se tak z plastického povrchu hmoty učinit rezonující desku svého zaujetí pro vášnivé stavy a velké napětí.

„Nyní propouštíš v pokoji svého služebníka, Pane, podle svého slova, neboť mé oči viděly tvé spasení, které jsi připravil přede všemi národy – světlo, jež bude zjevením pohanům, slávu pro tvůj lid Izrael.“ Brandl zaujatě přemítal nad touto novozákonní sentencí, aby mohl vytvořit jedinečný výjev setkání minulosti a budoucnosti, života a smrti, určený pro soukromou meditaci, výrazně přesahující konfesijní hranice.

Okolnosti vzniku malby nám zůstaly utajeny. Pouze víme, že ji kolem roku 1800 vlastnila rodina Šternberků a patnáct let poté vstoupila pod nesprávným názvem *Sv. Josef s Ježíškem* do Obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění. Od roku 1888 je trvale součástí sbírek dnešní Národní galerie v Praze, kde má Simeon stále, obrazně řečeno biblickým jazykem, oči k vidění.

Svádění à la rokoko

Norbert Grund, *Dáma na houpačce*

V době rokoka některé dáme urozeného původu občas postačilo k radostnému opojení, když při kratochvích v arkadickém parku použila prádelní šňůru nataženou mezi dva vzrostlé stromy pro upevnění houpačky. Hravé pohupování bylo ženě příjemné a nebralo konce jako její vrtkavost v milostných avantýrách. Sklouznutí střevíčku z útlé nožky jemného pohlaví bylo součástí líbezných koketerií s elegantním kavalírem, který netrpělivě čekal obrazně řečeno na

„hozenou rukavici“, aby mohl s grácií rozvinout v duchu tehdejší etikety nezávaznou konverzaci, zbavenou jakéhokoli mravokárného tónu. Toto příjemné ukrácení času kapírovali dva rozdozdění pejsci. Přihlížející společnice v nádherné krinolíně byla nucena před lehce uvolněnými společenskými zábranami na oko sklopit zrak. Na trávníku bylo připraveno víno a další laskominy pro svačinu. Příslibem naplnění frivolního záměru kultivovaného milostného sblížení byl nahý Amor na kamenném soklu, jenž se opájel lahodností vinné révy, aby tak projevil svou náklonnost k bakchanáliím.

Svět, který Norbert Grund zachytil na svých obrazech, je zahalen tajemstvím, dokonce i na dílech zpodobujících výjevy ze všedního života. Na první pohled budí zdání, že zachycení lidé hovoří srozumitelnou řečí a ztvárněné situace jsou nám důvěrně známé. Posléze se však dostaví údiv ze zjištění, že veškeré souvislosti zůstávají iritujícím způsobem pootevřené jen nenápadně naznačeným příběhům. Malíř byl očividně obeznámen s bohatou ikonografií baroka, pracoval s biblickými a mytologickými motivy, dokázal evokovat nálady a lehkou rukou začlenit figury do kompozice. I na těch nejmenších formátech dovedl využít rozlehlosti a hloubky prostoru k překvapivému vyjádření. Nenajdeme v nich žádnou zmínku z inscenačního zanícení a přesvědčovací síly baroka. Grundova plátna oplývají především radostí z krásy i rafinovanosti detailů a přinášejí osobní potěchu.

Takto pojaté scény milovalo pražské měšťanstvo již před více než 250 lety, takže si do svých komorních salonů pořizovalo obrazy s podobně půvabnými náměty, kterým se věnoval též Norbert Grund. Vyrostl v rodině malířů a muzikantů na Malé Straně v Praze. Stal se zkušeným

Norbert Grund
(Praha 1717 - 1767 Praha),
Dáma na houpačce, kolem 1750,
olej, lipové dřevo, 27,2 × 22 cm.
Národní galerie v Praze, O 339

mistrem v postižení postav v zahradách lásky, ale i roztodivného lidského hemžení. Traduje se, že své tzv. zboží prodával na Uhelném trhu „jako smažené vltavské grundle“ a jeho děti nabízely tatínkova dílka za babku na schodech před pražskými kostely. Nezpochybnitelnou pravdou přesto však zůstává skutečnost, že byl velmi plodným autorem, ovšem jako otec početné rodiny také vděčným za každý prodaný obraz.

Malíř se často z finančních důvodů opakovaně vracel k vyhledávanému námětu, jako tomu bylo i v případě *Dámy na houpačce*, jejíž druhou verzi vlastní petrohradská Ermitáž.

Pro jeho ztišené a jemné tahy štětce byl příznačný lehce a přesně dávkovaný smysl pro humor, požitky a profesní virtuozitu. Grundovy obrazy pokaždé hýřily mimořádnou bohatostí a pestrostí výjevů – jako například scéna, v níž

posmutnělý sochař ukazuje své manželce a dceři poraněnou nohu poté, co pravděpodobně nezvládl rutinní provoz v ateliéru, ve kterém stojící skulptura naznačuje, že se koneckonců nepodílela na mistrově nešikovnosti.

Zato Norbert Grund s největší pozorností a pečlivostí ztvárňoval detaily nevyčerpatelného kaleidoskopu běžných věcí – šatů, šperků, hudebních nástrojů a nádob na nápoje. A rovněž s velkým zaujetím prozkoumával ve svém díle různorodé zákonitosti přírody a společnosti. Zvláště si všímal lásky ve všech jejích aspektech, přičemž se omezil jen na náznaky. S paletou v ruce přesto vždy zaujal jasné stanovisko. Vztah mezi oběma pohlavími popsal v komickém, přátelském a hravém duchu, v němž se muž vzdal svých, tehdy ještě absolutních, mocenských privilegií. V době Grundova narození v roce 1717 představil o jednu generaci starší francouzský malíř Antoine Watteau ve svých malbách nový žánr: *fêtes galantes* – galantní slavnosti. Obnovil tak nepostizitelný rys půvabné lásky a rozmarného flirtu ve vybraných kratochvílích, plných zdvořilé konverzace, hudby, zpěvu, tance a společenských her.

Toto ve Francii znovu oživené téma představuje v Grundově díle nesporně důležitou kapitolu. Nikoli bezdůvodně bývá Grund nazýván českým Watteauem. Ačkoli byl vyškolen také ve Vídni, vstřebával impulzy z nejrůznějších uměleckých směrů. Ať již to byly nizozemská krajina-malba či světlý kolorit benátských současníků. Nakonec je spojil v typicky středoevropskou syntézu, která je v jeho nejlepších pracích považována za jedinečnou a nezaměnitelnou ve schopnosti dosáhnout na malé ploše neobyčejné koncentrace času, prostoru i emocí.

Norbert Grund na obraze *Dáma na houpačce*, podobně jako na jiných svých malbách,

připomeňme alespoň obraz *Tanečnice menuetu*, delikátně akcentoval barvy na přesně zvolených místech. Červená dominuje na šatech dámy na houpačce, růžová zase na oděvu její průvodkyně a šedá na kavalírově vestě. Barvy září před pozadím jemného oparu, který napomohl malíři definovat plochu plátna coby jeviště, rámuujícího bezstarostné ovzduší napudrovaných paruk.

Norbert Grund ukázal svým kultivovaným zákazníkům, jak je vzdělán a že svými znalostmi a estetickým vkusem může proniknout do jejich kruhů. V Čechách byl jedním z prvních umělců, který pracoval pro volný trh. Svými díly nastavil zrcadlo tehdejší společnosti se všemi strastmi a radostmi, takže byl z gruntu nadčasový. V mnoha svých dílech vykročil do budoucnosti po jasně směřující cestě, jež ho vyvedla z pražského prostředí barokního kabinetního umění. Grundovy obrazy více zvěčňovaly jeho osobní zkušenost než styl, manýru či nějaký směr. Jeho umění představuje rozkvět i vrchol pražského rokoka, a v některých rysech ho lze dokonce chápat jako tichou předtuchu toho, co více než o tři generace později přivedlo k dokonalosti malířství *biedermeieru* jakožto synonymu měšťanského vidění života v 19. století.

Obraz *Dáma na houpačce* pochází spolu s několika desítkami dalších Grundových obrazů ze sbírky Josefa Karla Eduarda Hosera, vzdělaného mecenáše, velkého vědce a osobního lékaře arcivévody Karla Ludvíka Rakousko-Těšínského. Hoser roku 1843 věnoval celou svou bohatou kolekci uměleckých děl Obrazárně Společnosti vlasteneckých přátel umění, předchůdkyni Národní galerie v Praze, kde Grundova práce evokuje rozkošný půvab z idylických časů, vybízejících k milostnému svádění, rozmarné selance galantních her.

Přízrak za svitu pěti hvězdiček

František Karel Palko, *Tělo sv. Jana Nepomuckého*

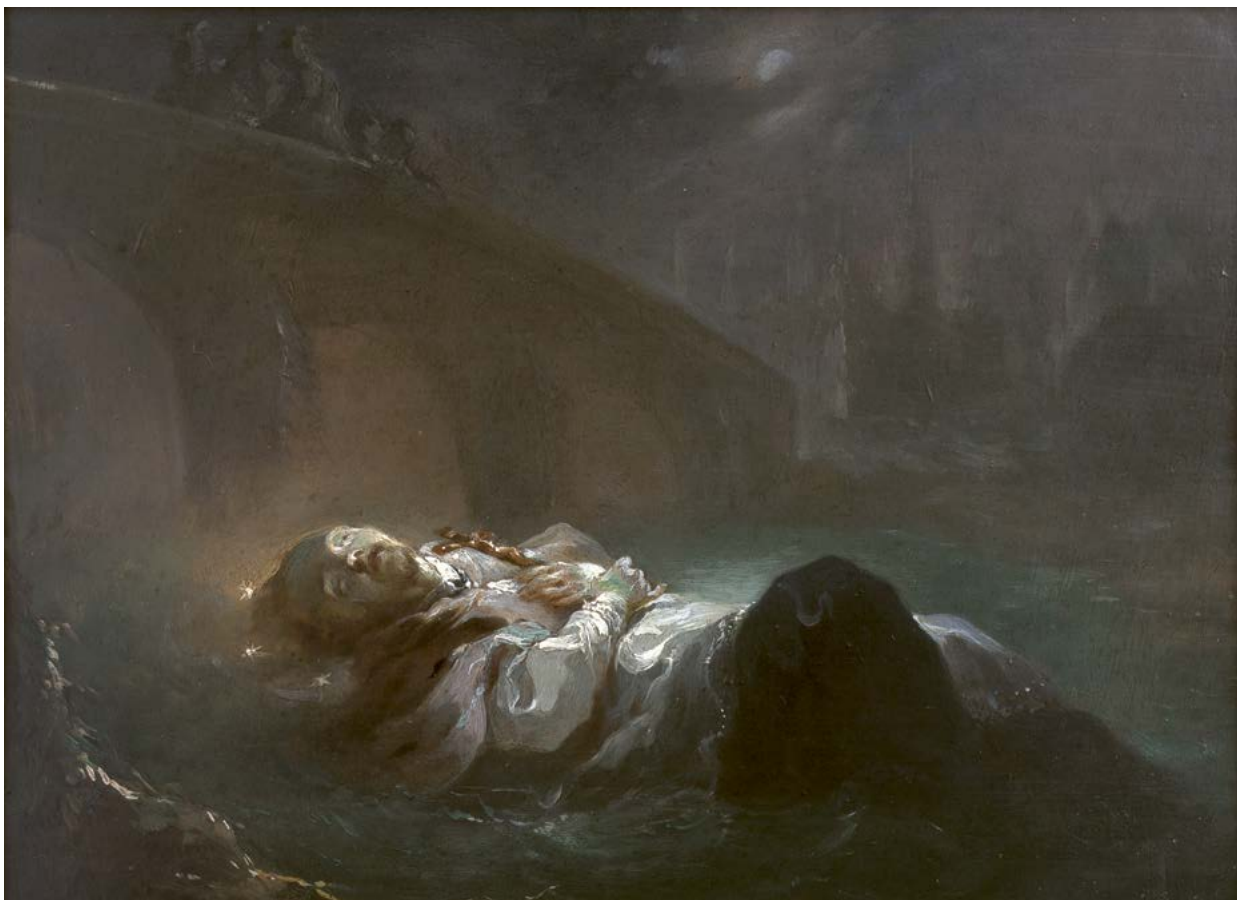
Svit pěti hvězdiček bezprostředně neoslňuje natolik jako pozlacené mušle, prolamované mřížky, voluty a květiny rokokového opulentního rámu, do něhož je vložen komorní obrázek tlumených barev, vybízející k rozvážnosti a určený pro soukromou zbožnost.

Malbě dominuje tma, v níž rozptýlené mraky částečně zastírají měsíc v úplňku. Veškeré světlo vyzraňuje ze zsinale mrtvolky, která vyplavala na

vltavské mělčině. Její hlava je zpola zalita jasnou třetí hvězdičkou. Odraz mírného nimbu dvou skrytých hvězdiček se zračí na její bledé tváři s propadlými lícemi a pootevřenými ústy. Zesnulý tiskne k srdci krucifix. Podle oblečení – černé sutany s bílým svrchním rouchem a krátkým kožešinovým pláštěm přes ramena – je rozeznatelný jako kanovník: Jan Nepomucký.

Nejoblíbenějšího českého barokního světce lze považovat za jeden z nejúspěšnějších výtvořů protireformace. Byl blahorečen v roce 1721 a kanonizován s velkou pompou o osm let později. Coby historická postava ze 14. století zahájil svůj

František Karel Palko (Vratislav 1724 - 1767 Mnichov), *Tělo sv. Jana Nepomuckého*, kolem 1760, olej, bílý plech, 19,8 × 26,3 cm. Národní galerie v Praze, O 563

triumfální pochod z Prahy do celého katolického světa. Nejvíce vešel ve známost jako socha na mostech nejen ve střední Evropě, ale i ve Španělsku, v Portugalsku a Jižní Americe.

Strašlivé polosvětlo pěti hvězdiček, které podle legendy obklopovaly hlavu Jana Nepomuckého, údajně vedlo k objevení jeho mrtvého těla měsíc poté, co byl v temné jarní noci roku 1393 svržen z pražského kamenného mostu do Vltavy. V barokní symbolice pětice hvězdiček odkazuje na pět ran Kristových. Zároveň je číslo pět kódem k pěti písmenům slova *tacui* – mlčel jsem –, jež vystihuje kněze jako mučedníka zpovědního tajemství, kterým Nepomucký nikdy nebyl. A rovněž ani nepůsobil coby zpovědník královny Žofie, neboť svátost smíření jí dočasně poskytoval mistr Jan Hus. Památku tohoto kazatele měl kult jeho jmenovce z Pomuka zastínit.

Jan Nepomucký studoval kanonické právo v Padově. V úřadě generálního vikáře patřil do

nejužšího okruhu pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna, který měl otevřený spor s králem Václavem IV., jenž stále více zasahoval do církevních kompetencí. Poté, co Nepomucký zmařil panovníkově plánované založení nové západočeské diecéze v Kladrubech u Stříbra, která měla výrazně omezit moc pražského arcibiskupa, byl spolu s dalšími úředníky zajat královskými stoupenici. Nakonec podlehl krutému mučení a jeho mrtvé tělo pohltila Vltava.

Obrázek k povznesení světcovy úcty představuje v posmrtné historii Nepomuckého rozhodující okamžik, kdy se jeho ztuhlá mrtvola objevila na vltavském břehu, severně od kamenného mostu po proudu řeky v blízkosti někdejšího Janského náměstí na Starém Městě pražském, kde se nyní nachází hotel Intercontinental.

Ponurá malba pravděpodobně vznikla kolem roku 1760. Není podepsaná, ale tradičně je připisována Františku Karlu Palkovi, a to již ve

INZERCE

Marius Winzeler, Ivan Hartmann

O VIDĚNÍ / Jak porozumět starému umění

Knižní verze úspěšného rozhlasového cyklu stanice Vltava dokumentuje skutečnost, že odcházející svět starých mistrů znovu postupně ožívá. Publikace přibližuje pětadvacet ojedinělých děl renesance, manýrismu a baroka od jedinečných umělců, jako byli El Greco, Rembrandt, Rubens, Dürer, Škréta, Braun, Brandl, Spranger, Kupecký a další.

Silné autorské duo uvažuje o výtvarné tvorbě jako o otevřeném estetickém systému a nachází nečekané souvislosti v historickém, námětovém a stylovém kontextu.

BĚŽNÁ CENA: 499 Kč / CENA NA WWW.BOOKSPIPES.CZ: 374 Kč (SLEVA 25 %)

sbírce významného právníka a znalce výtvarného umění Hugo Tomana, jenž ji v roce 1888 prodal Společnosti vlasteneckých přátel umění, předchůdkyni Národní galerie v Praze. Palko pocházel z malířské rodiny, jejíž kořeny sahaly do Vratislavi, kde se i narodil. Studoval ve Vídni a v Benátkách, posléze se stal dvorním malířem saského kurfiřta v Drážďanech, odkud se odebral do Prahy. Výrazný střeoevropský malíř poloviny 18. století skonal pak v Mnichově ve věku čtyřiceti tří let.

S životním osudem sv. Jana Nepomuckého byl Palko velmi dobře obeznámen, neboť svatojánské oslavení mimo jiné zachytil i na fresce v kupoli boční kaple, obrácené k Labskému mostu, v drážďanském katolickém dvorním kostele. Tato nástěnná malba, obdivně přijímaná, byla zničena v roce 1945. Naštěstí se však zachoval monumentální oltářní obraz s námětem vynášení kanovníkova těla z Vltavy na břeh za přítomnosti kléru. Lze v něm shledat rysy slučitelné s pražským obrázkem, jenž patří k výlučné ukázce v Palkově díle. Již samotný podklad malby je dost atypický. Malíř použil bílý plech, na němž barvy vycházely obzvláště jasně, zejména odstupňované odstíny modré šedi a lahvové zeleně. Rovněž malý formát byl pro autora neobvyklý, neboť tvořil převážně velkolepá oltářní plátna a rozsáhlé fresky. Stačí si jen připomenout malbu v kupoli kostela sv. Mikuláše na pražské Malé Straně.

Palkův smysl pro jemné provedení, zachycení podstatného, ale také jeho vytříbený cit pro intimní drama a světelnou režii se promítly do výjevu vyvolávajícího zjevení v duchu předromantického hororu. Mistrův velký talent se dokonale osvědčil, a světlo světa tak spatřila labutí píseň pražského baroka – rokokový mimořádně

inovativní obraz, předjímající impresionistické malby.

Městský prostor ponuré scény dokresluje její uhrančivou atmosféru. Nad řekou se v oparu zdvihá náznak mostních oblouků a zamlžených malostranských věží. Světlo vrhané na noční přízrak dává najevo něco mystického, krystalizovaného v čistotě světcova bílého svrchního roucha, záhadně se třpytícího ve hvězdičkách.

„Světlo by mělo svítit ze tmy,“ uvádí se v 2. listu Korintským *Nového zákona*. Obrázek *Tělo sv. Jana Nepomuckého* vypovídá o této naději. Sugestivní příběh tajemného přísvitů nad vlnami noční Vltavy přináší poselství na onen svět. Palkova malba si za tuto svou podmanivost určitě zaslouží pět hvězdiček. ■

/ Ukázka z knihy Mariuse Winzeler a Ivana Hartmanna *O Vidění. Jak porozumět starému umění* (podle rozhlasového cyklu „Staří mistři ve Schwarzenberském paláci na Hradčanech“), která právě vyšla v nakladatelství Books & Pipes. /

Marius Winzeler (1970), švýcarský historik umění, kurátor, ředitel Rezidenčního zámku v Drážďanech, specialista na středověk a baroko se zaměřením na výzkum střeoevropského umění.

Ivan Hartmann (1961), editor, odborný redaktor, lektor českého jazyka, scenárista a dramaturg rozhlasových a televizních uměnovědných pořadů.

George Tabori boudal konvence spojené s nejtragičtějším okamžiky lidstva

Rozhovor
s Petrem Štědroňem

Markéta Stulírová

Petr Štědroň.

Foto: KIVA, archiv Divadla Na zábradlí

Ředitel Divadla Na zábradlí Petr Štědroň vystudoval germanistiku a historii umění a němčina i uměnovědné směřování prostupují jeho životem dodnes. Vede Pražský divadelní festival německého jazyka a překládá německy píšící autory. Svoji doktorskou práci věnoval spisovateli, dramatikovi a režisérovi Georgi Taborimu, jenž byl známý svým netradičním pohledem na židovství a holocaust. A byl to právě Taboriho široký tvůrčí záběr, který Štědroň v době studií obdivoval.

Petr Štědroň (1976), překladatel, germanista, dramaturg. Vystudoval germanistiku a historii umění na Filozofické fakultě MU, absolvoval několik studijních pobytů na univerzitách v Řezně, Lipsku a Vídni. Působil jako externí pedagog FF MU (germanistika, divadelní věda) a JAMU (ateliér dramaturgie). Od roku 2002 se podílí na organizaci Pražského divadelního festivalu německého jazyka, nejdříve jako dramaturg, později jako šéfdramaturg a nyní jako ředitel. V letech 2004 až 2007 působil jako dramaturg Mahenovy činohry Národního divadla v Brně, od roku 2007 byl uměleckým šéfem Reduty Národního divadla

v Brně, od září 2013 je ředitelem pražského Divadla Na zábradlí. Publikuje odborné teatrologické a germanistické texty.

◆◆

V září to bude deset let, co vedete pražské Divadlo Na zábradlí. Které z titulů považujete za nejúspěšnější? A jak jste tuto scénu dokázal v první dekádě svého působení proměnit?

Snad to nebude působit vychloubačně, ale veleúspěšných titulů se nám podařilo několik. Jsou

to ty, které za sebou mají desítky, někdy stovky repríz, přitom zdaleka nejsou podbíživé. Téměř veškerý repertoár je prvním provedením daného textu, často se pouštíme do autorských projektů, vyzkoušeli jsme řadu nových formátů, jako je audiowalk, podcast, site-specific nebo třeba videoinscenace. Vytvořili jsme produkčně velmi složitou inscenaci v režii D. D. Pařízka, kde kromě jiných hraje vynikající německý herec Samuel Finzi. Koprodukční projekty se zahraničními partnery jsou ostatně segmentem, který bychom v budoucích letech rádi posílili. Je to sice složitější než běžná inscenace, zato nesmírně obohacující. Divadlo už zdaleka není jenom večerní představení, vytváříme řadu doprovodných programů, dramaturgických úvodů, moderovaná setkávání s představiteli různých divadelních profesí, pořádáme výstavy a autorská čtení, v Eliadově knihovně, komorním sále Divadla Na zábradlí, působí několik rezidenčních divadelních subjektů v čele s Divadelním spolkem Masopust. Zkrátka Divadlo Na zábradlí se stalo místem vyhraněného divadelního rukopisu, zároveň ale také místem přátelského i konfrontativního setkávání.

Na zábradlí se vám otevřela nová tvůrčí etapa. Mohl jste svobodně předurčovat formu i obsah divadla jako celku, současně s sebou tato scéná nesla jistá úskalí. Co pro vás bylo v začátcích nejtěžší?

Nejtěžší bylo, a tak to bylo všude, kam jsem nastoupil, získat si důvěru stávajících zaměstnanců divadla. Přebírali jsme divadlo v dost neutěšeném stavu, po stránce repertoáru i z technického hlediska. Aby bylo nastartování nového období snazší, přenesli jsme několik autorských

inscenací a také velmi razantně obměnili herecký soubor. Start a první sezona se ale nadmíru vydařily, získali jsme po ní poprvé v historii všechny divadelní ceny, přišla řada domácích, ale především zahraničních zájezdů na prestižní festivaly – kromě střeoevropských destinací jsme hráli třeba v kolumbijské Bogotě, v New Yorku, Londýně či Paříži.

V letech 2004 až 2007 jste byl dramaturgem Mahenovy činohry v Brně. Kdo vás s touto nabídkou oslovil, s jakými režiséry jste tehdy spolupracoval?

Oslovil mě tehdejší ředitel Národního divadla v Brně Zdeněk Prokeš. Jako dramaturg jsem spolupracoval s řadou režisérů ze starší generace, jako byli a jsou Zdeněk Kaloč, Jan Kačer i Zbyněk Srba, z mladších pak s Janem Mikuláškem, Michalem Vajdičkou či třeba s německým režisérem Andrém Hübnerem-Ochodlem. Dramaturgie velkého činoherního domu má svá specifika, je samozřejmě konvenčnější, se širokým estetickým záběrem, ale naučí vás řemeslu, být součástí velké komunity a organismu, který někdy přerůstá v moloch.

Poté jste s dramaturgyní Dorou Vicenikovou nastoupil do uměleckého vedení brněnské Reduty, kde se vám dařilo uvádět autorské hry se specifickou divadelní poetikou. Byl to právě Jan Mikulášek, s nímž jste se podepsali pod mnoho úspěšných inscenací. Co bylo onou esencí pro úspěšné tvůrčí působení?

Po odchodu z Mahenovy činohry jsme s Dorou zůstali ve svazku s Národním divadlem Brno a začali profilovat Divadlo Reduta, které mi

vyhovovalo lépe: mohli jsme se více soustředit na texty, režiséry a inscenace, které jsme považovali za přínosnější, na současné texty, dramatizace literárních, filmových či třeba deníkových předloh. Bylo to období naplněné snahou o etablování směru, který je v západních divadlech běžný: přesvědčení, že divadlo má vybízet k otázkám, nabourávat klišé a konvence.

Reduta je nyní vnímána spíše jako platforma Národního divadla Brno než jako svébytné tvůrčí prostředí. Po vás už nabídku vést Redutu nikdo nedostal? A nakolik s tím souvisela nabídka vést Divadlo Na zábradlí?

Reduta je více semknutá s dramaturgií „velké scény“ NdB, chybí mi tam jakýsi korektiv nebo snad opozice vůči klasickým textům. To ale také vyvstává z řady okolností. Jednak jsme za mého uměleckého vedení jaksi oponovali uměleckému vedení „Mahenky“, s řadou tehdejších inscenačních počinů, jako byl třeba Landův a Plachého *Zlatý drak*, jsme vnitřně i navenek nesouhlasili, jednak se také dost výrazně změnila divadelní mapa Brna. Třeba Divadlo Husa na provázku nebo HaDivadlo se během posledních let mimořádně vyprofilovaly. Zkrátka divadlo je vždy tady a teď, dnes bych už Redutu také profiloval jinak než za doby svého působení. Ohledně odchodu z Reduty a nástupu do Divadla Na Zábradlí – na jaře roku 2013 bylo vypsané veřejné výběrové řízení na nové vedení této skvělé pražské scény, do něhož jsme se spolu s mými spolupracovníky přihlásili a s naší koncepcí je vyhráli. Od září 2013 zde působíme dodnes.

S dramaturgyní, vaší ženou Dorou Štědroňovou [dříve Vicenikovou] spolupracujete

i v Divadle Na zábradlí, kde je uměleckou šéfovou. Poznali jste se v době studia?

Ano, poznali jsme se dokonce už na gymnáziu, ostatně i s Honzou Mikuláškem a Markem Cpi-nem. Dora studovala divadelní a filmovou vědu, absolvovala zahraniční studijní stáž, které zúročila v doktorátu. Zároveň má velký přehled o evropském divadle, protože je dramaturgyní zahraniční části Mezinárodního festivalu Divadlo v Plzni. V běžné divadelní sezoně vidí desítky zahraničních inscenací, což je samozřejmě nesmírně inspirativní. Jsme spolu v práci každý den a Dora si to nemůže vynachválit, chtěla by, abych s ní byl ještě více, ale to víte, nedokážu se roztrojit. [*úsměv*]

Na filozofické fakultě jste vystudoval germanistiku a historii umění. Proč jste zvolil právě tuto kombinaci oborů?

Byly a jsou to mé sféry zájmu. Výtvarné umění mě zajímalo odmala, už v dětství jsem se s rodiči dostal do mnoha malířských ateliérů, třeba Jánuše Kubíčka, Miroslava Šimordy, Dalibora

Johana Matoušková a Michal Bednář v inscenaci *O Paulovi*.
Foto: KIVA, archiv Divadla Na zábradlí

Chatrného, do mlýna Bohumíra Matala a dalších, chodil jsem do velmi inspirativní výtvarky k Ivanu Křížovi. A spojení kunsthistorie, která vyrostla z německojazyčného osvícenského prostředí, s němčinou je, myslím, dost nutné, řada sekundární literatury je právě v němčině.

Na univerzitu jste nastoupil z Akademického gymnázia. Vzpomenete si ještě, jaké byly vaše pocity z nové školy, pedagogů, aury, která tehdejší filozofickou fakultu obklopovala?

Byly to pocity volnosti, ale především větší zodpovědnosti, začátku skutečné samostatnosti. A také poznání, že studium je velmi naplňující a otvírá zcela nové obzory. Současně mě tížily pocity pramenící z možností budoucího uplatnění, profesního zařazení, které ale zaplašoval zájem o studium a snaha o vlastní osobnostní rozvoj. Z pedagogů jsem měl ve velké většině skutečný respekt a choval úctu k jejich často širokému a synergickému vzdělání.

Kteří z nich vám byli nejbližší?

Určitě profesori z kunsthistorie Jiří Kroupa, Lubomír Slavíček, profesorka Bartlová a profesor Stehlík, chodil jsem ale i na přednášky profesora Stríteckého na estetiku. Germanistiku za mých studií vedl profesor Munzar, obdivoval jsem erudici profesora Masaříka a za hodně vděčím docentu Jaromíru Zemanovi. Nerad bych někoho vynechal, na vysoké škole je skvělá prostupnost oborů, možnost navštěvovat přednášky a semináře odlišných oborů, čehož jsem zhusta využíval, často jsem chodil na přednášky na katedře divadelní a filmové vědy nebo třeba na Ústavu klasických studií či katedře historie.

Už na gymnáziu jste absolvoval roční pobyt v Kasselu. Zúročil jste to později, například během svých pozdějších stáží v době magisterského studia?

Mluvil jsem slušně německy, už když jsem odjížděl na gymnázium v Kasselu, až tam jsem však začal německy číst, zaujala mě německojazyčná literatura a kultura. Kassel je mimo jiné město moderního umění, koná se zde Documenta, snad největší výstava současných uměleckých tendencí. Získal jsem zde řadu přátel, chodil do divadel a na výstavy. Zkrátka – byly to pro mě nesmírně formující časy, na které moc rád vzpomínám.

Důvěrně jste poznal i Řezno, kde jste zpracovával svou doktorskou práci na téma *George Tabori a dramatika holocaustu*. I toto bavorské město jste si oblíbil?

Před doktorátem jsem už byl na univerzitě v Regensburgu několikrát – v rámci stipendijních pobytů Erasmus, DAAD či nadace Roberta Bosche. Je to krásné město s velkou historií, univerzita má vysokou úroveň, úžasnou knihovnu a samozřejmě pedagogy, bez nichž bych se asi dál neposunul. V Řezně jsem se cítil skvěle. Poznal jsem tam přátele, s nimiž jsem v kontaktu dodnes, měl jsem možnost plně se věnovat doktorské práci, ale i chodit na semináře a přednášky.

Dramatik a režisér George Tabori byl známý svým netradičním pohledem na židovství a holocaust. Neměl rád klišé a dogmata, která stavěl do kontrastu s lidským osudem. Byl právě tento rys jeho autorské tvorby tím, který vás upoutal nejvíc?

Tabori byl nesmírně bohatá a zajímavá osobnost. Na útěku před Hitlerem se v USA dostal mezi německojazyčné emigranty, setkával se s Brechtem, ale i s Gretou Garbo, psal scénáře pro Alfreda Hitchcocka, pracoval v Actors Studiu, jeho asistentem byl Dustin Hoffman. Po roce 1968 se však vrátil do Evropy, do Německa a Rakouska, kde úspěšně působil jako dramatik a divadelní režisér. Spojujícím rysem jeho tvorby je ale, jak jste skvěle vystihla, snaha bourat konvence a klíše spojená i s těmi nejtragičtějšími okamžiky lidstva, jako je holocaust. I zde se dokázal povznést nad osobní tragédie svých nejbližších a nahlížet na tyto události pohledem grotesky, černého humoru, absurdních situací a velké moudrosti. Dodnes obdivuji jeho široký záběr od dramatických textů, prózy přes filmové scénáře až po skvělé divadelní režie, které realizoval třeba ve Vídni či Berlíně.

Měl jste možnost potkat se s ním osobně?

Ano, s Georgem Taborim jsem se setkal celkem třikrát. Jednak kvůli práci na doktorátu, později pak kvůli inscenaci Lessingových *Židů* v podání Berliner Ensemble, kterou jsem jako dramaturg Pražského divadelního festivalu německého jazyka pozval do Prahy. Mimo jiné jsem s ním také jednou jel taxíkem v Berlíně, velmi dlouhou cestu, celou dobu nešetřil postřehy, židovskými a velmi nekorektními anekdotami. Vyměnili jsme si také několik dopisů. Byl to opravdu nesmírně vtípný, chytrý, vzdělaný a šarmantní pán, nezlomený svou těžkou minulostí. Přeložil jsem do češtiny útlý svazek jeho pamětí, kde kromě mnoha jiného vzpomíná na rodiče, svobodné budapeštské roky v asimilované židovské rodině a berlínská léta, kdy byl svědkem Hitlerových projevů na náměstích.

Čtená zkuška inscenace *Persony*, na snímku zleva: scénograf Marek Cpin, režisér Jan Mikulášek, Dora Štědroňová, Petr Štědroň a jejich syn Petr. Foto: Divadlo Na zábradlí

Uvádí se Taboriho díla i na českých scénách?

Taboriho dílo se dříve uvádělo poměrně často, teď už k jeho textům dramaturgové tolik nemíří. Řadu textů přeložil Josef Balvín, i já jsem převedl do češtiny několik Taboriho her, které byly inscenovány v Praze, Brně i Ostravě.

Byla to právě vaše disertace a Taboriho osobnost, co vás později nasměrovalo k dramatické tvorbě?

Asi ano, i když už předtím, než jsem se začal zabývat Taborim, jsem inklinoval k německojazyčnému dramatu a divadlu. Německá dramatická a postdramatická literatura je velmi plodná, velmi rychle dokáže reagovat na společenské změny, často je politická. Každý rok vznikají v německojazyčné oblasti desítky textů, které inscenují prestižní divadelní domy v prvním provedení, je to zkrátka velmi inspirativní odvětví.

Několik let jste na filozofické fakultě a na Janáčkově akademii múzických umění působil jako externí pedagog. Bavilo vás učit?

Učit mě bavilo a naplňovalo. Přípravy na výuku vás donutí srovnat si myšlenky a neustále studovat. Učení je pro mě velmi podnětné, studenti předávají svým zájmem a dotazy energii a smysl.

V roce 2002 jste získal post dramaturga Pražského divadelního festivalu německého jazyka, později se stal jeho šéfdramaturgem a ředitelem. Festival vedete dodnes. Jaké je jeho současné směřování?

Snažíme se festival koncipovat tak, aby přinášel progresivní tendence, aby motivoval a propojoval českou scénu, nejen divadelní, ale i literární. Mám velké štěstí, že pracuji se zapálenými lidmi, festivalový tým je skvělý. Působení na festivalu mě nesmírně obohacuje a baví, mám téměř každodenní kontakt s německojazyčným divadlem, během roku vidím spousty inscenací v divadle, z nichž spolu s Jitkou Jílkovou vybíráme dramaturgickou skladbu ročníku. Za roky působení na festivalu jsem poznal velkou řadu lidí, musel jsem ale taky samozřejmě řešit spoustu problémů – člověk tak mnohem více pronikne do produkční práce, více vidí do technických daností inscenací. Samozřejmě že je to mnohdy náročné, ale hlavně velmi inspirativní ve všech směrech, a myslím, že pro všechny zúčastněné kultury také obohacující a přínosné.

Máte šestiletého syna a nedávno jste se oženil. Jaké je pro vás konfrontovat uměleckou tvorbu a váš badatelský záběh s těmito všedními a každodenními rodinnými maličkostmi?

Narození syna pro mě bylo a je vrcholem toho, co jsem kdy dokázal. Já tedy zase až tak ne, spíše

moje žena Dora. Je úžasné sledovat „z první řady“, jak člověk roste, učí se, moudří – už teď bych chtěl, aby toto krásné období před vzdory puberty trvalo věčně. Snažíme se Petříka vést asi podobně, jako nás vychovávali naši rodiče: dát mu hezké dětství naplněné zážitky, které by ho do budoucna formovaly, zároveň ho nechceme nutit do nějaké předurčenosti k čemukoliv. Každodenní rodinné maličkosti jako cesta do školky, kroužky, uspávání jsou pro mě pořád jedinečné a krásné. Času je sice méně, ale o to více se jej snažím využít.

Na filozofické fakultě působí váš tatínek Miloš Štědroň, který je oblíbeným a respektovaným pedagogem. Probíráte spolu někdy „vaše“ divadlo a „jeho“ hudbu?

Můj otec je pro mě celoživotní inspirací. Samozřejmě že spolu mluvíme o tom, co děláme, nejen s ním, ale i s mou maminkou, která je sice profesí lékařka, ale, jak to u lékařů bývá, nesmírně uměnímilovná.

A jaké pro vás je vidět ho jako milujícího dědečka?

Vidět rodiče jako prarodiče – v tom je trochu smutku a pomíjivosti, lítosti z plynutí času. Můj bratr má dvě holky a je krásné vidět, jak se dědeček rozsvěcuje, když vnuky vidí, jak to oba rodiče naplňuje a dodává jim to další smysl života. ■

Markéta Stulírová působí na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity.

Sesuvy

Petr Čermáček

PETR ČERMÁČEK (1972), narodil se v Chocni, vystudoval Mendelovu univerzitu v Brně, na které nyní také pracuje. Knižně mu dosud vyšly básnické sbírky Drkotání větví (1998), V průsečíku ryb (2002), Mezi rezedami (2005), Rozhovory běloby (2006), Linea nigra (2008), Vrstevnice (2010), Ohniště (2016), Vlnolam (2018), Zimní srst (2021). V květnu 2023 vyšla v nakladatelství Srdeční výdej sbírka Fyziologus. Od roku 2005 byl členem redakce revue Weles, od roku 2011 do roku 2014 jejím šéfredaktorem. V současnosti píše „Čtenářský náčrtník“ pro web protimluv.net. Web autora: cermacek.cz.

Petr Čermáček na Protimluvské dvacítce v Galerii výtvarného umění v Ostravě, únor 2022.
Foto: protimluv.net

večer

vyprávěj mi
nejlépe o hudbě nebo o ptáčích
zářivý, létavý, zpěvný příběh

budu v něm sova
uslyším neviditelné
i v úplné tmě udržím správný směr

až skončíš
dlouho se pro jistotu
nepohnu

hranice

kuřák na zastávce
vydechuje hořecný
modře ospalý déšť

nenastupuje
i když mu staví
bez znamení

čeká na okamžik
kdy lze překonat
magnetické pole
ztratit se
ve vyběleném měsíci

poryvy

okno se drží
svého rámu
brání pohledům
na větve
jak neklidně tlučou
do prázdna

bez záměru
odřené
udiveným nahlížením
za neexistující zábrany

hra

pootáčíme
kresby a linoryty

nemotorní plavci se
odrazí od dna
mezi ležícími stromy
se proplétají sny
déšť je přesolený
vrcholí příliv

mnohé se stává
nesrozumitelným –
ostré večerní světlo
s krátkými stíny
cesta rozšiřující se
k horizontu

předem
neodhadneme
úžas ani neklid

přístav

lodě odložené na břehu
polykají vítr, ztrácí jména

za vzpříčenými prkny
pod čárou ponoru
skřípou zbytky barev

lehnu si pod kýl
dlouho do dne
tam lze neřestně
snímat obrazy
blízké středu světa

spolu

zavři okno
hluk pohybu nedovolí
řeč ani hudbu

znepřítomni
jakékoliv přemístování

pustíme déšť v kuchyni
ztišíme nábytek

vyjasníme se
protněme

obrat

budí mě syknutí
hluchá hudba
zablokovaných obratlů

na hraně myslí
mění zem barvu
ztrácí budoucnost

sesuv tiskařské černi
předstírá možný úkryt

zjevné zeje za nehty

tříkrát polknu
zatajím bdění

ze zápraží vcházím
přímo do bělostných
oblázkových polí
průhledného řečiště

vzkaz

přibývá dnů
kdy plavu
nad hlubokou vodou
okrajuji z brambor očka
stráním se neznámých knih

přemýšlím
proč nejmenší krabi
staví největší pyramidy

insula magneticum

vzbudily mě poryvy
zpeněného světla

obrysy ostrova
zmizely za okraj mapy
rychleji než vyobrazená zvířata

chceš abych tě
ještě chvíli ponechal
roztáčet setrvačnick
vtrmáčet se

než v listí
nedělní psi
rozštěkají zvony

advent

snažím se vymotat
nemotornou tmou
z vánočních světél

po nohách mi skáčou
větve zjančené větrem
zítrejší sníh ohýbá nebe

obřadné obrazy
nesetřené z oken
dětské jak ranní moře

adagio

jemný sníh
 nehybně jiskří
 zapomenutým světlem

vysílený obzor
 spí v koutě

protáhnout se trhlinou
 ubytovat se v posloupnosti
 obejmout oheň

nemoc

horečnatým sklem
 projde jen klavírní hudba
 a bílé světlo sněhu
 sesmeklého z větví
 pod ranními ptáky

snažím se pod polštářem
 nahmátnout dětství

v pryskyřičném bytě
 otisky pohybů
 ztvrdlé po okrajích

netkané tělo s otevřenými ústy
 neoddělené
 dosud od tmy
 čeká na své jméno

mezihra

v přemíře
 hořkého světla
 starý sad
 sesedá k úpatí

lišejník vyvstává
 ze zimních větví

přeskakuje slova
 dotýká se kůže
 opouští se

jakoby nic

sedlina

po větrném dni
 leží v zahradě
 neznámé plastové předměty

chomáče stébel
 v korunách
 napodobují hnízda

chuchvalce v drátěném plotu
 opisují od kompostu
 zteřelé žilky

list po listu
 je překládají do argotu

po větrném dni
 náradí křížuje záhony
 mimo pořadí

po zprávách

snažím se
nerozpoznat
co projde
úzkým hrdlem

držet se
u okraje
s výhledem
na stromy

do zárubní
vyřezat
tři neschýlené
postavy

dystopie

naše srdce se povalují
příliš blízko jazykům

dosavadní anatomii
lze najít jen v krabicích knih
vyřazených z knihovny

všechno je věcí místa
i účast na vymírání
vlastního druhu

alespoň

zdá se mi
dům v němž
bydlím i nebydlím

zaskočen obojím
zatínám prsty
do zárubní

za dveřmi v krabicích
cizí představy
nemyslitelné předměty

odejít nebo vejít –
neodvratitelné

alespoň
odtrhnout oči
od tapet stržených
z našich obrysů

neprobudit tě
svým probuzením

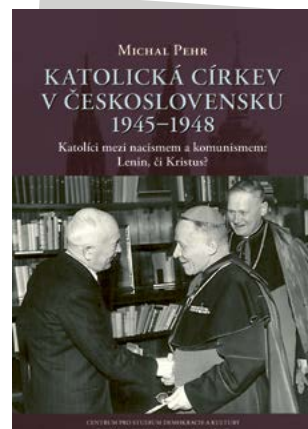
Michal Pehr

Katolická církev v Československu 1945–1948

Katolíci mezi nacismem a komunismem: Lenin, či Kristus?

Kniha zachycuje peripetie vztahů katolické církve a Československé republiky v turbulentním čase poválečné třetí republiky, tj. od osvobození na jaře 1945 až do února 1948, kdy se moci v zemi chopili komunisté. Jedná se o unikátní příběh, který je nesrovnatelný s vývojem v ostatních zemích střední a východní Evropy. Autor popsal vývoj vzájemných vztahů mezi katolickou církví a sekularizovaným státem i témata, jež těmto vztahům dominovala – např. otázku církevního majetku, obsazení biskupských stolců, obnovení diplomatických vztahů mezi Svatým stolicem a ČSR, problematiku odsunu sudetoněmeckého obyvatelstva a duchovních, otázku církevních škol a svátků, ale i církevního tisku a možnosti svobodného působení církve v celé společnosti.

A5, váz., 504 stran

František Kunetka

Mysterium paschale

Studie k liturgii velikonočního třídění

Tato studie nabízí pohled na liturgii tří významných dnů liturgického roku, které jsou zformovány do celku, jenž nese název „velikonoční třídění“. Tento liturgický prvek byl poprvé stanoven teprve před půl stoletím, přesněji v misále z roku 1970. Kniha se zabývá otázkami (Je obřad umývání nohou ve mši Zeleného čtvrtku jakousi formou pašijové hry, kterou zde předvádíme? Má být obřad přijímání eucharistie součástí liturgie Velkého pátku? Jaká je vlastně teologická náplň dne Bílé soboty), nejzajímavější částí studie je oddíl, který pojednává o liturgii Veliké noci, a to z hlediska teologického, liturgického i spirituálního. Kniha obsahuje mnoho sond do historie, také však množství textů z bohatství tradic východních i západních liturgií.

A5, brož., 248 stran

Pavol Hrabovecký, Martin Maďar (eds.)

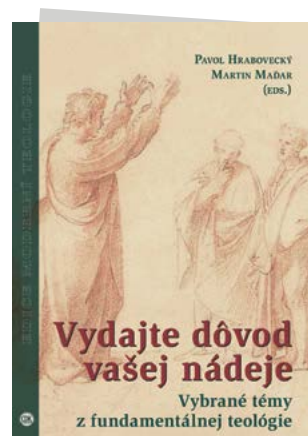
Vydajte dôvod vašej nádeje

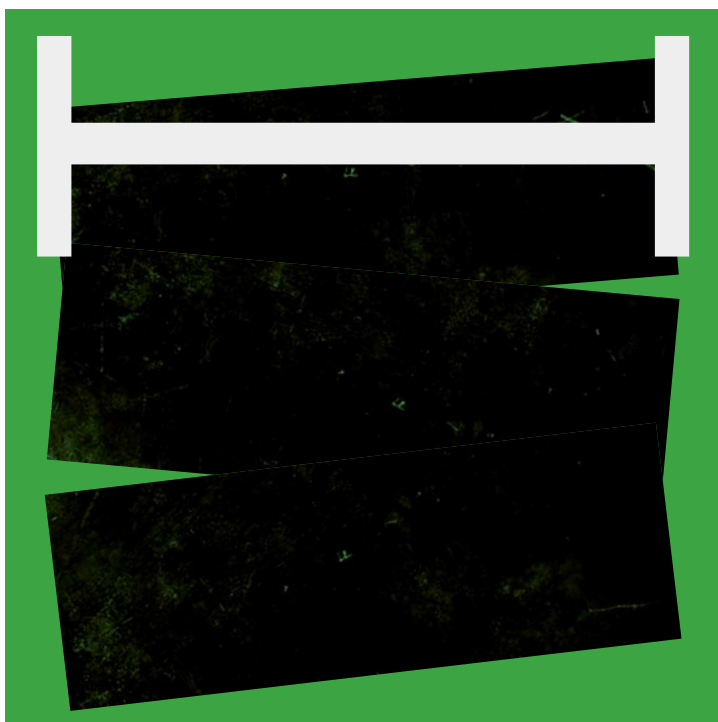
Vybrané témy z fundamentálnej teológie

Kniha českých a slovenských teológov prináša prehľad kľúčových termínov fundamentálnej teológie, nachádzajúcich svoje nové premyslenie na Druhom vatikánskom koncile a v nasledujúcom teologickom vývoji. Autori fundovane pristupujú k témam, ktoré vhodne vovádzajú do štúdia teológie ako takej: historický vývoj fundamentálnej teológie od apológie cez apologetiku až po súčasnú fundamentálnu teológiu, kategórie viery a zjavenia, Písma a tradície, magistéria, hermeneutiky a teologickej metódy. Táto kniha je originálnym dielom umožňujúcim lepšie porozumieť Druhému vatikánskému koncilu a viesť dialóg so svetom.

Autoři: P. Hrabovecký, V. Juhás, M. Maďar, J. Míkulášek, K. Skalický, F. Štěch

A5, brož., 304 stran

TÉMA NOVÁ CITLIVOST

S novým
designem také
ve vybraných
novinových
stáncích.

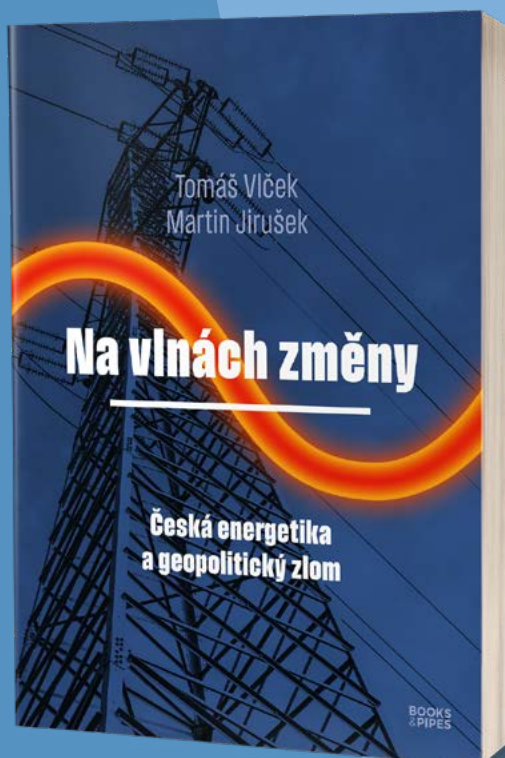
Reportáž
Ivana Motýla
Štiavnik Jána
Kuciaka

Osobnost
Roy Jacobsen
Psát o věcech, které
nikdo nepopsal

Kontexty
Karel Piorecký
Poezie na TikToku

Měsíčník Host
Literatura, kultura, společnost

www.casopishost.cz

Tomáš Vlček, Martin Jirušek

NA VLNÁCH ZMĚNY

Česká energetika a geopolitický zlom

„Energetice náhle rozumí leckdo – stačí prohlédnout média či sociální sítě. Zástupy lidí se vyjadřují k ropě, zemnímu plynu či jadernému palivu. Mnozí, zdá se, ‚rozumějí‘ také cenám energií a nechybějí ani ti, kdo vždycky všechno už dávno věděli, jen na jejich slova nikdo nikdy nedal. Laskavý čtenář ovšem tuší, že zdaleka ne všechna tvrzení v novinách či na internetu jsou pravdivá. A proto jsou důležité knihy, jako je ta, kterou právě držíte v rukou. Autoři Tomáš Vlček a Martin Jirušek nejsou ‚experti od dnešního rána‘. Patří do týmu budovaného po dvě desetiletí na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Nabízejí čtenáři fundovaný pohled na realitu české energetiky v čase historického zlomu.“

Václav Bartuška,
zvláštní zmocněnec MZV pro otázky
energetické bezpečnosti

BĚŽNÁ CENA: 299 Kč / CENA NA WWW.BOOKSPIPES.CZ: 224 Kč (SLEVA 25 %)